

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI**

**GÖÇMEN KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET VE ÇOK
KATMANLI DİNAMİKLER: ALMANYA ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ece GETİZMEN

Ankara, 2026

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI**

**GÖÇMEN KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET VE ÇOK
KATMANLI DİNAMİKLER: ALMANYA ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ece GETİZMEN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Karen Şenay GÖKBAYRAK**

Ankara, 2026

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI**

**GÖÇMEN KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET VE ÇOK
KATMANLI DİNAMİKLER: ALMANYA ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Karen Şenay GÖKBAYRAK**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Karen Şenay GÖKBAYRAK**
- 2- Prof. Dr. Banu METİN**
- 3- Dr. Öğr. Üyesi Elif Tuğba DOĞAN**

**Tez Savunması Tarihi
09.04.2026**

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Karen Şenay GÖKBAYRAK danışmanlığında hazırladığım **“Göçmen Kadın Girişimciliğinde Toplumsal Cinsiyet ve Çok Katmanlı Dinamikler: Almanya Örneği (Ankara.2026)”** adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

10.04.2026
Ece GETİZMEN

ÖNSÖZ

Almanya'da yaklaşık üç yıldır yaşıyor, bu süreçte hem göçmen bir kadın hem de girişimci olarak var olmaya çalışıyorum. Bu tez, Almanya'ya göç ettikten sonra bizzat karşılaştığım güçlükleri, deneyimlediğim eşitsizlikleri ve oluşturmaya çalıştığım direniş stratejilerini akademik bir çerçevede görünür kılma isteğinden doğdu.

Göç ve girişimcilik literatürünün önemli bir bölümünde kadınların deneyimleri ya ikincil planda kalmakta ya da birbirinden çok farklı koşullarda yaşayan kadınlar tek tip bir kategori içinde değerlendirilmektedir. Oysa göçmen kadınların çalışma ve girişimcilik deneyimleri; toplumsal cinsiyet rolleri, bakım sorumlulukları, göç statüsü ve kurumsal yapılarla iç içe geçmiş çok katmanlı süreçler tarafından şekillenmektedir. Bu çalışma, tam da bu görünmezliğe itiraz etmek ve söz konusu çok katmanlı gerçekliği akademik bir analize taşımak amacıyla kurgulanmıştır.

Çalışma feminist göç çalışmaları, kesişimsellik kuramı ve çok katmanlı girişimcilik yaklaşımları ekseninde şekillenmiştir. Almanya, hem tarihsel göç deneyimleri hem de günümüzdeki göç politikası tartışmaları açısından bu soruları ele almak için oldukça elverişli bir alan sunmaktadır. Nitel bir yaklaşımla yürütülen araştırmada ikincil kaynak analizi ve literatür taraması temel yöntem olarak benimsenmiş; Almanya'daki göçmen kadın girişimciliğine dair mevcut akademik birikim, eleştirel bir perspektifle değerlendirilmiştir.

Bu süreçte yanımda olan herkese içtenlikle teşekkür etmek istiyorum. Danışmanım Prof. Dr. Karen Şenay Gökbayrak'a; akademik rehberliği, yapıcı eleştirileri ve bu çalışmaya kattığı derinlik için minnettarım. Almanya'da yaşadığım bu zorlu süreçte ve her yaptığım işte beni destekleyen, cesaretlendiren ve varlığıyla güç veren eşime, aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Bu çalışma; sessiz kalan, görünmez sayılan ama var olmayı ısrarla sürdüren Almanya'daki göçmen kadın girişimcilerin bu süreçte yaşadıklarına küçük bir ayna tutma çabasıdır. Umarım bu satırlar, konuya ilgi duyan araştırmacılara, politika yapıcılara ve her şeyden önemlisi bu yolda ilerleyen göçmen kadın girişimcilere mütevazı bir katkı sunar.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

GÖÇ VE TOPLUMSAL CİNSİYET

1.1 Göç Kavramı ve Kuramsal Çerçeve	1
1.1.1 Göç Kavramı: Tanım ve Türleri	1
1.1.2 Klasik Göç Kuramları.....	4
1.1.3 Ekonomi Temelli Göç Kuramları	5
1.1.4 Sosyolojik ve Küresel Göç Kuramları.....	7
1.1.5 Feminist Göç Kuramı	9
1.2 Göç Kavramı ve Kuramsal Çerçeve	11
1.3 Genişleyen Bir İstihdam Alanı Olarak Göçmen Girişimciliği	14
1.3.1 Göçmen Girişimciliği	18
1.4. Göçmen Kadınların Yeni İstihdam Alanları Olarak Girişimcilik	21
1.4.1. Emek Piyasasının Cinsiyetleştirilmesi ve Göçmen Kadınların İkincil Konumu	22
1.4.2 Göçmen Kadın Girişimciliği: Bir “Kaçış”, “Mecburiyet” veya “Direniş” Stratejisi.....	26

II. BÖLÜM:

ALMANYA’DA GÖÇMEN KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ

2.1. Almanya’da Göçün Tarihsel Gelişim Dinamikleri.....	35
2.1.1 1955–1973: Misafir İşçi Dönemi.....	35
2.1.2 1973–1989: Göçün Sınırlandırılması ve Yerleşikleşme Süreci.....	39
2.1.3 1990–2004: Yeniden Birleşme, Avrupa Entegrasyonu ve Göç Politikasında Dönüşüm.....	40
2.1.4 2005–2014: Göç Yasası, Seçici Göç Rejimi ve Nitelikli İşgücü Politikaları	44

2.1.5 2015 Sonrası: Mülteci Krizi, Entegrasyon Politikaları ve Yeni Göç Rejimi	46
2.2 Almanya’da Kadın Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumları	48

III. BÖLÜM:

ALMANYA’DA GÖÇMEN KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNİ AÇIKLAYAN ÇOK KATMANLI DİNAMİKLER

3.1. Almanya’da Girişimci Göçmen Kadınların Motivasyonları	52
3.2. Göçmen Kadın Girişimcilerin Karşılaştıkları Engeller	55
3.2.1 Finansmana Erişim Engel	56
3.2.2 Dil ve Kültürel Uyum Engelleri	59
3.2.3 Toplumsal Cinsiyet Temelli Engeller ve Ev İşlerinin Yüğü	64
3.2.4 Ayrımcılık ve Kurumsal Engeller	66
3.2.5 Sosyal Ağların Zayıflığı ve Ekosisteme Dahil Olamamak.....	66
3.2.6 Kurumsal Yapı ve Bürokratik Dışlanmanın Mekaniği	67
3.3. Kolektif Stratejiler ve Sosyal Sermayenin Dönüştürücü Gücü	68
3.3.1 Mentorluk ve Rol Modeller: Kimlik İnşasının Psikososyolojik Boyutu	69
3.3.2 Diaspora Ağları ve Transnasyonal Sosyal Sermaye.....	69
3.3.3 Kurumsallaşmış Kolektif Modeller	71
Frankfurt – MEGA Projesi	72
Hamburg’da Göçmen Kadın Girişimciliğinde MiFeB Deneyimi	73
Kuzey Ren-Vestfalya (NRW) Girişimcilik Ekosistemi.....	74
Berlin – EXIST Women Programı	75
3.4 Ulusal ve Ulus-Ötesi Girişimcilikte Devlet Mekanizmalarına Eleştirel Bir Bakış	76
3.4.1 Hukuki Çerçeve ve Görünmez Bariyerler	76
3.4.2 Bakım Rejimleri ve Sosyal Devletin Sınırları	77
3.4.3 Dijitalleşme ve Yeni Denetim Biçimleri	77
3.4.4 Federal–Eyalet Düzeyi Farklılıklar: Parçalı Destek Yapısı.....	78
SONUÇ	80
KAYNAKÇA.....	85
ÖZET	93
ABSTRACT	95

KISALTMALAR

AB – Avrupa Birliği

AET - Avrupa Ekonomik Topluluğu

IAB - Çalışma Piyasası ve Meslek Araştırmaları Enstitüsü

BAMF – Federal Göç ve Mülteciler Dairesi

EPIC – Göçmen Kadın Girişimciler için Avrupa Platformu

HGB - Alman Ticaret Kanunu

IAB – İşgücü Piyasası ve Meslek Araştırmaları Enstitüsü

IOM – Uluslararası Göç Örgütü

ILO – Uluslararası Çalışma Örgütü

MWIK - Kuzey Ren-Vestfalya Ekonomi Bakanlığı

MWE-FB – Aile İşletmelerinde Göçmen Kadın Girişimciliği

OECD – Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

SOEP – Almanya Sosyo - Ekonomi Paneli

SSRN – Sosyal Bilimler Araştırma Ağı

GİRİŞ

Küreselleşme süreciyle birlikte uluslararası göç hareketleri hem nicelik hem de nitelik bakımından köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün en belirgin boyutlarından biri, uluslararası göçün giderek daha belirgin biçimde "kadınlaşmasıdır". Birleşmiş Milletler verilerine göre, 2020 yılında dünya genelinde yaklaşık 135 milyon kadın göçmen bulunmaktadır; bu rakam, tüm göçmen nüfusunun yaklaşık %48'ni oluşturmaktadır (UN, 2021). Söz konusu demografik gerçek, kadın göçmenliğini artık istisnai bir olgu değil, küresel çalışma ve yerleşim düzenlerinin ayrılmaz bir parçası olarak ele almayı zorunlu kılmaktadır.

Ne var ki kadın göçmenliğine ilişkin akademik ve politika odaklı tartışmalar, uzun yıllar boyunca ya bu grubun deneyimlerini görünmez kılmış ya da onları homojen, pasif ve bağımlı bir kategori olarak resmetmiştir (Kofman, 1999). Geleneksel göç araştırmaları "rasyonel karar verici" olarak erkeği merkeze alırken, feminist göç teorisyenleri 1980'lerden itibaren bu tabloya itiraz etmiş ve kadınların göç süreçlerini toplumsal cinsiyet rolleri, bakım emeği sorumlulukları, etnik kimlik ve yasal statüyle birbirine kenetlenen çok katmanlı dinamiklerin belirlediğini ortaya koymuştur (Kofman, 1999; Morokvasic, 1984). Bu bağlamda Kimberlé Crenshaw (1989)'un kesişimsellik kavramı, göçmen kadınların deneyimlerini analiz etmede temel bir teorik çerçeve olarak öne çıkmaktadır: göçmen kadınlar, kadın olmalarından kaynaklanan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle, göçmenlik statüsünden kaynaklanan yasal ve kurumsal dışlanmayla ve etnik kimliklerinden doğan ayrımcılıkla eş zamanlı biçimde yüzleşmektedir.

Bu çok boyutlu dezavantaj örüntüsünün en çarpıcı kısımlarından biri, göçmen kadınların girişimcilik alanındaki deneyimlerinde gözlemlenmektedir. İşgücü piyasasının yapısal engelleriyle karşılaşan göçmen kadınlar, ücretli istihdam yerine giderek artan oranlarda kendi işlerini kurmaya yönelmektedir. Ancak bu girişimcilik pratiği, literatürde sıkça yapıldığı üzere yalnızca bireysel bir tercih ya da ekonomik

fırsatçılık olarak değerdendirilemez. Aksine, söz konusu pratik; piyasa yapıları, kurumsal düzenlemeler, toplumsal cinsiyet normları, bakım yükleri ve ulus-ötesi ağların karmaşık etkileşimiyle şekillenen çok boyutlu bir sürecin ürünüdür.

Almanya, bu sürecin somutlaşarak incelenebileceği özgün bir bağlam sunmaktadır. 1955 yılında başlatılan misafir işçi programından günümüze uzanan göç tarihiyle Almanya, bugün milyonlarca göçmene ev sahipliği yapan Avrupa'nın en büyük göç alan ülkelerinden biridir. Federal Almanya'nın karmaşık göç rejimi, seçici entegrasyon politikaları, güçlü ama bürokratik girişimcilik ekosistemi ve muhafazakâr bakım rejimiyle öne çıkan refah devleti anlayışı bir araya geldiğinde, göçmen kadın girişimcileri için hem fırsatlar hem de yapısal kısıtlar üreten özgün bir ortam ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma, Almanya'da göçmen kadın girişimciliğini toplumsal cinsiyet perspektifi ve çok katmanlı dinamikler çerçevesinde analiz eden bir çalışmadır. Araştırmanın temel amacı, göçmen kadınların girişimcilik deneyimlerini şekillendiren yapısal, kurumsal ve sosyo-kültürel faktörleri bütüncül ve eleştirel bir çerçevede analiz etmektir.

Veri toplama yöntemi olarak literatür taraması ve ikincil veri analizi kullanılmıştır. Çalışma ile ilgili literatür Türkçe, Almanca ve İngilizce kaynaklardan derlenen akademik yazın, uluslararası kuruluşların raporları ve Almanya'ya özgü istatistiksel verilerden yararlanılmıştır. Aynı zamanda bu çalışma Almanya'da yaşayan göçmen kadın girişimci olarak bizzat deneyimlediğim ve gözlemlediğim süreçlerin bir yansımasını oluşturmaktadır.

Araştırmanın önemi birkaç açıdan değerdendirilebilir. Her şeyden önce, göç ve girişimcilik literatürünün önemli bir bölümü ya cinsiyetten bağımsız bir çerçevede kurgulanmakta ya da göçmen kadınları homojen bir grup olarak ele almaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmak amacıyla kesişimsellik yaklaşımını analitik bir

araç olarak benimsemekte ve göçmen kadınların deneyimlerinin farklı göç statüleri, etnik kimlikler ve sınıfsal konumlar itibarıyla nasıl farklılaştığını ortaya koymaktadır. Öte yandan, mevcut literatürün büyük bölümü Almanya'daki Türkiye kökenli göçmenlere odaklanırken, bu tez daha geniş bir perspektifle farklı menşe ülkelerden gelen göçmen kadınları ele alan bir sentez sunmaktadır. Son olarak, çalışmanın politika yapıcılara ve pratisyenlere yönelik somut çıkarımlar içermesi, akademik katkının ötesinde uygulamaya dönük bir değer üretme çabasını yansıtmaktadır.

Araştırmanın yapısı üç temel bölüm üzerine inşa edilmiştir. Birinci bölüm, göç ve toplumsal cinsiyet ilişkisine dair kuramsal tartışmaları ele almaktadır. Klasik göç teorilerinden feminist göç çalışmalarına, kesişimsellik yaklaşımından sosyal yeniden üretim ve bakım emeği teorilerine kadar uzanan bu bölümde, göçmen kadınların emek piyasası ve girişimcilik deneyimlerini açıklamaya yönelik kavramsal çerçeve oluşturulmaktadır.

İkinci bölüm, Almanya'da göçün tarihsel gelişim dinamiklerini, göçmen kadınların sosyo-ekonomik konumlarını ve entegrasyon politikalarını incelemektedir. Misafir işçi döneminden 2015 sonrası mülteci krizine uzanan tarihsel süreç, kadın göçmenler açısından özel bir perspektifle değerlendirilmektedir.

Üçüncü bölüm ise Almanya'da göçmen kadın girişimciliğini açıklayan çok katmanlı dinamiklere odaklanmaktadır; girişimciliğe yönelme motivasyonları, karşılaşılan engeller, bireysel ve kolektif stratejiler ile devlet mekanizmalarına eleştirel bir bakış bu bölümün temel değerlendirme başlıklarını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın, Almanya'da göçmen kadın girişimciliğine yönelik akademik literatüre ve politika tartışmalarına, özellikle de toplumsal cinsiyet duyarlı ve yapısal eşitsizlikleri göz önüne alan bir yaklaşımın yaygınlaşmasına katkı sunması hedeflenmektedir.

I. BÖLÜM : GÖÇ VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Bu bölümde göç ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki kuramsal bir çerçevede ele alınmaktadır. Göç olgusunu açıklayan temel yaklaşımlar incelenirken, toplumsal cinsiyet perspektifiyle kadınların göç süreçlerindeki konumu ve deneyimleri analiz edilmektedir. Böylece göçmen kadın girişimciliğini anlamaya yönelik kavramsal zemin oluşturulmaktadır.

1.1 Göç Kavramı ve Kuramsal Çerçeve

Göç olgusu, tarihsel süreç boyunca farklı disiplinler tarafından çeşitli şekillerde ele alınmış çok boyutlu bir kavramdır. Bu başlık altında göçün temel tanımları ve türleri incelenmekte, göç hareketlerini açıklamaya yönelik geliştirilen kuramsal yaklaşımlar ele alınarak analitik bir çerçeve oluşturulmaktadır.

1.1.1 Göç Kavramı: Tanım ve Türleri

Göç, geçmiş insanlık tarihiyle özdeş bir olgudur. Göç ile yaşanan yer değişiklikleri, çeşitli maddi ve manevi öğeleri de beraberinde taşımış, böylelikle farklı kültürlerle sahip bireylerin ve grupların kültürel etkileşime girmesini sağlamıştır. Bu durum kültürel gelişme ve yeni öğrenimleri ortaya çıkarmıştır. Tekerleğin icadı, yazının bulunması, salgın hastalıklarda kullanılan tedaviler, ekonomik ilerlemeler gibi insanlık adına yaşanan birçok gelişim ve değişimin göçlerle birlikte geliştiğini söylemek mümkündür (Yılmaz, 2014: 3).

Uluslararası Göç Örgütü (2004) göçü, en bilinen anlamıyla kişilerin uluslararası bir sınırı geçerek veya aynı devlet içinde olağan ikametlerinden uzak bir yere hareketleri olarak tanımlanmaktadır. Ancak çok yönlü ve karmaşık bir olgu olan göçü, salt insan hareketliliği olarak sınırlandırmak, tanımı yetersiz kılmaktadır. Nitekim, göç olgusu heterojen bir yapı olduğundan insanların fiziki olarak hareketliliğinin yanında kültürel, sosyal ve ekonomik olarak da değişimler meydana getirmektedir (Şeker ve Ucan, 2016).

Göç kavramının tek bir tanımı olmadığı gibi tek bir türü de yoktur. Göç kendi içinde çeşitlilik gösterebilmektedir. Mekânsal anlamda yaşanan değişikliğin göç kavramı kapsamında değerlendirilebilmesi için; yaşanan bu değişikliğin anlamlı bir uzaklık ve süreklilik içinde bulunarak etki yaratabilmesi gerekmektedir (Erder, 2006). Tümertekin ve Özgüç (2004), bireylerin farklı nedenlerle tek başlarına ya da aileleriyle birlikte göç kararı almalarını ‘bireysel göç’; toplumların veya belli bir bölgede yaşayan insan grubunun çeşitli sebeplerle yer değiştirmesini ‘toplu göç’; belirli bir zamanda çok sayıda insanın, başka bir ülkeye düzensiz gruplar halinde hareket etmesini ‘kitlesele göç’; fazla sayıda insanın bir ülkeye sürekli olarak göç etmesini ise ‘toplu akın’ olarak belirtmiştir. Ayrıca bireyin kendi isteğiyle göç etmesi ‘isteğe bağılı’ göç, savaşlar, doğal afetler, siyasal ve toplumsal baskılar nedeniyle kendi isteği dışında göç etmek zorunda kalması ‘zorunlu göç’ olarak ifade edilmektedir (Akıncı vd., 2015: 62). Göçmen terimi genellikle, bireyin göç etme kararını, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın kendi özgür iradesiyle ve ‘kişisel uygunluk’ sebepleriyle aldığı tüm durumları kapsar şekilde anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu ifade, maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek ve kendileri ve ailelerine ilişkin beklentilerini geliştirmek amacıyla başka bir ülkeye veya bölgeye hareket eden kişiler ve aile fertleri için geçerli kabul edilmiştir (Uluslararası Göç Örgütü, 2013: 35-37).

Karmaşık ve çok boyutlu bir yapı arz eden göç olgusunu anlamlandırmak ve göç hareketlerinin ardında yatan tarihsel, ekonomik, sosyolojik ve psikolojik dinamikleri bütüncül bir biçimde analiz etmeyi gerekli kılmaktadır. İnsanlık tarihi kadar eski olan göç, günümüzde yalnızca fiziksel bir yer değiştirme eylemi olmaktan çıkmış; ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarını, kültürel değerlerini ve toplumsal cinsiyet rollerini derinden dönüştüren küresel bir süreç haline gelmiştir (Koçal ve Karasu, 2023). Göç hareketleri, insanların umutlarını, acılarını ve hayattan beklentilerini yansıtan, aynı zamanda hem kaynak hem de hedef toplumlarda derin sosyal değişimler yaratan dinamik bir olgudur

(Demir, 2023:1407). Bu çok katmanlı yapıyı tek bir disiplinin veya analiz düzeyinin sınırları içinde açıklamak mümkün olmadığından (Massey vd., 2014:12), tarihsel süreçte ortaya atılan farklı göç teorilerini birbirlerini tamamlayan bir çerçevede ele alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda kuramlar; klasik göç kuramları, ekonomi temelli kuramlar, sosyolojik-küresel göç kuramları ve tezimin temel odaklarından biri olan feminist göç kuramı olmak üzere ana başlıklar altında değerlendirilecektir.

1.1.2 Klasik Göç Kuramları

Göç araştırmalarının teorik zeminini oluşturan ilk yaklaşım, Ernest George Ravenstein'in 1885 ve 1889 yıllarında geliştirdiği "Göç Kanunları"dır. Sanayileşmekte olan İngiltere'nin nüfus sayımı verilerine dayanarak geliştirilen bu kanunlar, göçün temel olarak ekonomik nedenlerle, özellikle kırsal alandan sanayi ve ticaret merkezlerine doğru gerçekleştiğini savunmaktadır (Çağlayan, 2006:68-69; Demir, 2023:1409). Ravenstein'in (1885) bulgularına göre göçmenlerin büyük bir çoğunluğu kısa mesafeli göçleri tercih etmekte, her bir ana göç akımı kendisini dengeleyen bir karşı akım yaratmaktadır. Kuramın en dikkat çekici yanlarından biri de toplumsal cinsiyet bağlamındaki ilk tespitlerden birini içermesidir; Ravenstein kadınların kısa mesafeli ve iç göçlerde erkeklerden daha aktif olduğunu, erkeklerin ise uzun mesafeli ve sanayi talebine yönelik uluslararası göçlere daha fazla katıldığını belirtmiştir (Demir, 2023:1409; Koç ve Mercan, 2025:385). Ancak bu modeli incelerken, kuramın tarihsel bir bağlamdan yoksun olduğu ve göçü sadece bireysel rasyonel bir fayda-maliyet hesabına indirgediği gerçeğini de göz önünde bulundurulmalıdır (Çağlayan, 2006:71). Ravenstein'in ekonomik determinizmini daha kapsamlı bir sosyolojik ve coğrafi boyuta taşıyan Everett Lee (1966), "İtme-Çekme Kuramı" ile literatüre büyük bir katkı sunmuştur (Lee, 1966). Lee'nin yaklaşımına göre bireylerin göç etme kararı; kaynak (menşe) ülkedeki itici faktörler ile hedef ülkedeki çekici faktörlerin bir muhasebesi sonucunda alınmaktadır (Demir, 2023:1440). Yoksulluk, işsizlik, savaşlar, dini ve siyasi

baskılar bireyleri doğdukları topraklardan "iten" faktörler iken; istihdam olanakları, yüksek yaşam standartları, kişisel ve siyasi özgürlükler hedef ülkelerin "çekici" faktörlerini oluşturmaktadır (Koç ve Mercan, 2025: 385). Lee aynı zamanda, bu itme ve çekme faktörlerinin mutlak olmadığını, bireyin cinsiyeti, eğitimi ve medeni durumu gibi "kişisel faktörlerin" algıyı değiştirebileceğini vurgulamaktadır (Çağlayan, 2006: 73). Ayrıca, mesafe, katı göç yasaları ve sınırlar gibi süreci zorlaştıran "araya giren engeller" de göç hareketinin boyutunu belirleyen kritik değişkenlerdir (Lee, 1966).

Mesafenin göç üzerindeki etkisini farklı bir boyutta inceleyen Samuel Stouffer (1940) ise "Kesişen Fırsatlar Kuramı"nı ortaya atmıştır. Stouffer, göç miktarının salt fiziksel mesafe ile değil, göç edilecek yerdeki fırsatların çokluğu ve bu fırsatlara ulaşana kadar araya giren mesafedeki diğer "kesişen fırsatlar" ile doğrudan ilişkili olduğunu savunmaktadır (Stouffer, 1940 akt. Koçal ve Karasu, 2023: 94). Bireyin A şehrinden B şehrine göç etmesi, B şehrindeki sosyal, ekonomik ve kültürel fırsatların çokluğuyla doğru orantılıdır (Demir, 2023: 1440). Bir diğer önemli sosyolojik tipleştirme ise William Petersen'e (1958) aittir. Petersen, bireylerin maruz kaldıkları baskının niteliğine ve kendi iradelerini kullanabilme güçlerine göre göçü beş tipe ayırmıştır: doğa olaylarının neden olduğu "ilkel göç", bireyin hiçbir inisiyatifinin olmadığı ve devlet/güç baskısıyla gerçekleşen "zorunlu göç", sosyal baskı altında bireyin kendi kararını verebildiği "yönlendirilmiş göç", tamamen bireysel kararlarla gerçekleşen "serbest göç" ve teknoloji ile ağların gelişmesiyle ortaya çıkan "kitlesele göç" (Çağlayan, 2006:75-76).

1.1.3 Ekonomi Temelli Göç Kuramları

Göç olgusunun temelinde yatan yapısal ve bireysel ekonomik dinamikleri anlamak için incelenen ekonomi temelli teoriler, göçün arz-talep ve gelir maksimizasyonu ekseninde nasıl şekillendiğini açıklamaktadır. İlk olarak "Neoklasik Makro Ekonomi Kuramı", Arthur Lewis (1954) ile Ranis ve Fei (1961) gibi isimler tarafından geliştirilmiş olup, uluslararası göçü ülkeler arasındaki ücret farklılıklarına ve

işgücü arz-talep dengesizliğine bağlamaktadır (Koç ve Mercan, 2025:386; Massey vd., 2014:13). Bu yaklaşıma göre, sermayenin kısıtlı ama işgücü arzının fazla olduğu, dolayısıyla ücretlerin düşük olduğu ülkelerden; sermayenin yoğun, işgücünün kıt ve ücretlerin yüksek olduğu ülkelere doğru doğal bir insan akışı gerçekteşir (Demir, 2023). Bu makro modelin bireysel iradeyi dışladığını gören Sjaastad (1962) ve Todaro (1969) gibi teorisyenler ise "Neoklasik Mikro Ekonomi Kuramı"nı (Beşeri Sermaye Kuramı) öne sürmüştür. Bu kurama göre göç, rasyonel bireylerin kendi beşeri sermayelerinin getirisini (beklenen kazançlarını) maksimize etmek için yaptıkları bir "fayda-maliyet" analizi sonucunda gerçekteşir (Demir, 2023:1411; Massey vd., 2014:14). Bireyler, seyahat, barınma, dil öğrenme ve psikolojik uyum gibi maliyetleri hesaplar ve net getirinin en yüksek olduğu yeri seçerler. Ancak rasyonel birey varsayımına dayanan bu kuram, aile dinamiklerini ve gelişmekte olan ülkelerdeki piyasa kusurlarını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu noktada Oded Stark (1991) tarafından geliştirilen "Yeni Göç Ekonomisi Kuramı" devreye girmektedir. Stark'a göre göç kararı; özerk ve yalnız bireyler tarafından değil, riskleri dağıtmak, sermaye kısıtlılıklarını aşmak ve ailenin gelirini güvence altına almak amacıyla hanehalkı veya aile düzeyinde ortaklaşa alınır (Koç ve Mercan, 2025:388; Massey vd., 2014:16). Gelişmekte olan ülkelerde ürün sigortası, vadeli işlem piyasaları, işsizlik sigortası ve sermaye-kredi piyasaları gelişmemiş olduğundan, aileler risklere karşı kendilerini korumak için üyelerinden birini veya birkaçını yurt dışına çalışmaya gönderirler (Massey vd., 2014:16-18). Böylece göçmen işçinin gönderdiği dövizler, yerel ekonomideki kriz anlarında ailenin ayakta kalmasını sağlar. Yeni ekonomi kuramının tezim açısından en önemli açılımlarından bir diğeri de "görelî yoksunluk" kavramıdır. Aileler yalnızca mutlak gelirlerini artırmak için değil, içinde yaşadıkları toplumdaki diğeri ailelere kıyasla gelir düzeylerini yükseltmek ve görelî yoksulluklarını azaltmak için de göç kararı alırlar (Massey vd., 2014:18-19).

Ekonomik kuramlar içinde farklı bir odak noktasına sahip olan Michael Piore'nin (1979) geliştirdiği "İkili (Bölünmüş) İşgücü Piyasası Kuramı" ise, göçü kaynak ülkedeki itici güçlerden ziyade gelişmiş sanayi ülkelerinin yapısal ve sürekli işgücü "talebine" bağlar (Demir, 2023: 1413; Massey vd, 2014: 20). Piore'ye göre gelişmiş ekonomiler yapısal olarak ikiye bölünmüştür: Prestijli, yüksek ücretli ve güvenceli bir "birincil sektör" ile; prestijsiz, düşük ücretli, güvencesiz ve statü sağlamayan "ikincil sektör". Gelişmiş ülke vatandaşları, "yapısal enflasyon" ve "motivasyon sorunları" nedeniyle hiyerarşinin en altında yer alan ikincil sektör işlerinde çalışmak istemezler. Geçmişte bu pozisyonları kadınlar ve gençler doldururken, demografik ve toplumsal değişimlerle birlikte bu arz da azalmıştır (Massey vd, 2014: 23). Bu nedenle işverenler, hedef ülkelerindeki düşük sosyal statüyü umursamayan, kazandığı parayı memleketindeki statüsünü artırmak için kullanan göçmen işçileri sisteme dahil ederler. Bu teori, göçmenlerin neden sıklıkla zor, tehlikeli ve düşük ücretli işlerde istihdam edildiklerini yapısal bir çerçevede açıklar. Göç olgusunun yalnızca bireysel ekonomik tercihlerle açıklanamayacak kadar karmaşık, küresel ve kendi kendini besleyen bir süreç olduğunu idrak etmek için sosyolojik ve makro düzeydeki kuramları incelemek şarttır.

1.1.4 Sosyolojik ve Küresel Göç Kuramları

Immanuel Wallerstein (1974) öncülüğünde gelişen "Dünya Sistemleri Kuramı" (Merkez-Çevre Modeli), göçü, küresel kapitalizmin genişlemesinin doğrudan ve doğal bir sonucu olarak görür (Massey vd., 2014: 24). Kapitalist "merkez" ülkelerin firmaları, daha yüksek kâr, ucuz işgücü, yeni pazarlar ve hammadde arayışıyla "çevre" ülkelere nüfuz eder. Bu yayılma, çevre ülkelerdeki geleneksel toprak mülkiyeti ve tarımsal üretim biçimlerini yok eder; toprağından kopan ve hareket etmeye mecbur kalan bir nüfus yaratır (Koç ve Mercan, 2025:389; Massey vd., 2014:25). Aynı kapitalist süreç, bu yerinden edilmiş işgücünü, yatırımların peşinden kurulan ulaşım ağları (maddi

bağlar) ve kültürel/dilsel hegemonyalar (ideolojik bağlar) üzerinden New York, Londra, Paris, Tokyo vb. küresel şehirlere çeker (Massey vd., 2014: 26-27).

Göçün ilk kıvılcımı oluştuktan sonra bu hareketliliğin nasıl süreklilik kazandığını "İlişkiler Ağı Kuramı" ile açıklanır. Göçmen ağları; hedef ülkedeki eski göçmenler ile kaynak ülkedeki potansiyel göçmenleri akrabalık, hemşehrilik ve dostluk bağları üzerinden birbirine bağlayan gayri resmi sosyal sermaye yapılarıdır (Çağlayan, 2006:85; Massey vd., 2014:28). Öncü göçmenlerin oluşturduğu bu ağlar, sonradan gelecek olanlar için kalacak yer temini, iş bulma kolaylığı ve finansal destek sağlayarak göçün maliyetlerini ve risklerini olağanüstü ölçüde düşürür (Koçal ve Karasu, 2023: 96-97). Ağlar sayesinde uluslararası göç, sosyo-ekonomik arka plandan bağımsızlaşan ve kendi kendini besleyen bir süreç haline gelir (Massey vd., 2014:29) Ayrıca "Kurumsal Kuram"ın belirttiği üzere, göç ivme kazandıkça bu süreci destekleyen, vize sağlayan, iş sözleşmeleri yapan yasal kurumların yanı sıra, göçmen kaçakçılığı gibi yasadışı yeraltı örgütlenmeleri de ortaya çıkarak göçün kurumsallaşmasını sağlar (Demir, 2023:1415; Massey vd, 2014:30).

Göçün kendi kendini besleme süreci, Gunnar Myrdal (1957) ve Douglas Massey tarafından literatüre kazandırılan "Kümülatif Nedensellik" yaklaşımıyla daha da derinleşir. Her bir göç kararı, kaynak toplumun sosyal ve ekonomik bağlamını kalıcı olarak değiştirir ve bu değişim, bir sonraki göç ihtimalini kümülatif olarak artırır (Massey vd., 2014:30-31). Göçmenlerin yolladığı dövizler gelir eşitsizliğini artırarak geride kalanlarda "görelî yoksunluk" hissi yaratır; tarımsal üretimin mekanize olması işgücü talebini düşürür ve en önemlisi de toplumda bir "göç kültürü" oluşur (Massey vd., 2014: 31-32).

Son olarak, tüm bu kuramları bütünleştiren Mabogunje (1970) "Göç Sistemleri Kuramı"nı geliştirmiştir. Bu kurama göre göç, iki ülke arasında salt coğrafi yakınlığa dayalı rastgele bir hareket değil; kolonyal, siyasi, askeri ve ekonomik geçmişin yarattığı

makro düzeyli yapıların etkileşimiyle kurulan istikrarlı ve uzun ömürlü sistemlerin sonucudur (Çağlayan, 2006:82; Koç ve Mercan, 2025:390). Bu makro bağlamda, göçmenin kimliğine olan etkiyi açıklayan yaklaşımlardan biri de "Ulus-aşırı Göç Kuramı"dır. Basch ve arkadaşları (1994) ile Faist (2003) gibi teorisyenlerin çalışmaları üzerinden tezime entegre ettiğim bu kuram; göçmenin köken ülkesiyle bağlarını koparıp hedef ülkede tamamen asimile olduğu şeklindeki klasik modelleri reddeder. Göçmenler, geldikleri toplumla ve yerleştikleri toplumla aynı anda bağlar kurarak, sınırları aşan "ulus-aşırı toplumsal alanlar" inşa ederler (Koçal ve Karasu, 2023: 95-96).

Geçmişte yapılan göç çalışmaları, göç kararını veren "karar verici" erkekleri merkeze almış, göç eden kadınları ise onlara "bağımlı" veya pasif figüranlar olarak resmederek uzun bir süre göç çalışmalarında kadınların görünmez olmasına yol açmıştır (Hakkı vd., 2023). Uluslararası göç çalışmaları uzun süre göç süreçlerini ağırlıklı olarak ekonomik faktörler üzerinden açıklamış ve göçmenleri cinsiyetten bağımsız bir kategori olarak ele almıştır. Ancak 1980'li yıllardan itibaren feminist göç araştırmaları, göç süreçlerinin toplumsal cinsiyet boyutunu görünür kılmış ve kadınların göç deneyimlerinin erkeklerden farklı dinamiklere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda literatürde "göçün kadınlaşması" kavramı ortaya çıkmış ve uluslararası göç hareketlerinde kadınların sayısal olarak giderek daha büyük bir paya sahip olduğu vurgulanmıştır. Araştırmalar, özellikle gelişmiş ülkelerde uluslararası göçmen nüfusunun yaklaşık yarısının kadınlardan oluştuğunu göstermektedir (Riaño, 2005).

1.1.5 Feminist Göç Kuramı

Feminist Göç Kuramı, Mirjana Morokvašić ve Pierrette Hondagneu-Sotelo gibi teorisyenlerin çabalarıyla, "toplumsal cinsiyeti" salt bir demografik değişken değil, göçün nedenlerini, süreçlerini ve sonuçlarını şekillendiren temel bir analitik kategori olarak merkeze yerleştirmektedir (Dinçer ve Umunç, 2025: 142). Feminist yaklaşıma göre göç süreci cinsiyetsiz değildir ve kadınların göç deneyimleri erkeklerden tamamen

farklılaşmaktadır (Dinçer ve Umunç, 2025:149). Göç öncesinde ve sonrasında kadınlar, her normda kendini üstün gören eril zihniyet tarafından, kamusal alanda erkeklere 'bağımlı' olan ve 'ikincil' olarak görülerek özel alana hapsedilmeye çalışılmaktadır (Hakkı vd., 2023:3). Ataerkil sistem, kadının birincil görevini "ev işleri" ve "çocuk bakımı" olarak kodladığı için, kadınlar kamusal alandaki ücretli ekonomik faaliyetlerde yer alamayarak "ücretsiz aile işçisi" konumuna indirgenmekte ve yoksullaşmaktadır (Hakkı vd., 2023:21-22).

Kesişimsellik perspektifinden bakıldığında mülteci kadınlar aynı anda hem toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle hem de mülteci statülerinin getirdiği dışlanmayla mücadele etmektedir (Crenshaw, 1989). Bu eşitsizlikler kadının kendi hayatına dair karar alma mekanizmalarını da gasp etmektedir. Göç kararı dahi aile içindeki erkekler (baba veya eş) tarafından verilmekte, kadınların "kendi kaderini tayin hakkı" ihlal edilmektedir (Hakkı vd., 2023: 24). Cinsel sağlık ve doğurganlık gibi en temel bedensel haklarda dahi "çocuk sahibi olmanın evliliğin doğal bir sonucu" olarak görülmesi ve bu konuda kadınların değil, eşlerin veya toplum baskısının karar verici olması, toplumsal cinsiyet temelli sömürünün ne denli derin olduğunu kanıtlamaktadır (Hakkı vd., 2023:23). Tüm bunlara rağmen feminist kuram, kadınların bu süreçte salt kurban olmadıklarını, aynı zamanda hayatta kalma stratejileri geliştiren ve sınır ötesinde yeni aidiyetler kuran aktif özneler olduklarını da ortaya koymaktadır (Dinçer ve Umunç, 2025).

Sonuç olarak; uluslararası göç sadece ücret farklılıklarına indirgenemeyeceği gibi, yalnızca yapısal kapitalist makro dinamiklerle de açıklanamaz. Göç; küresel işgücü ihtiyacı, hane halkı risk yönetimi, gelişen sosyal ağlar, dünya ekonomisinin yayılması ve en önemlisi tüm bu süreçlerin merkezinde yer alan "toplumsal cinsiyet" dinamiklerinin karmaşık, çok boyutlu ve birbiriyle etkileşim halindeki bütünüdür.

Dünya genelinde kadınların göçü farklı ekonomik, sosyal ve politik faktörlerden etkilenmektedir. Ekonomik nedenler, kadınların göç etmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Daha iyi çalışma koşullarına sahip olmak, daha yüksek gelir elde etmek veya yoksulluktan kurtulmak isteyen birçok kadın bu nedenle göç etmektedir. Bunun yanı sıra eğitim ve kariyer fırsatları da kadınların göç kararını etkileyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bazı durumlarda ise kadınlar savaş, çatışma ve doğal afetler gibi zorlayıcı koşullar nedeniyle zorunlu göç etmek zorunda kalmaktadır. Ayrıca aile birleşimi de kadın göçünün önemli nedenlerinden biridir. Kadın göçü yalnızca uluslararası düzeyde değil, aynı zamanda ülke içinde veya şehirler arasında gerçekleşen iç göç şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Küresel ölçekte kadın göçmenlerin sayısı oldukça yüksektir.

Birleşmiş Milletler verilerine göre 2020 yılında dünya genelindeki kadın göçmen sayısı yaklaşık 135 milyon olup, bu sayı toplam göçmen nüfusunun %48,1'ini oluşturmaktadır. 2000 yılında ise kadın göçmenlerin oranı %49,4 olarak kaydedilmiştir. Öte yandan Uluslararası Çalışma Örgütü verilerine göre 2019 yılında kadın göçmen işçilerin oranı %41,5 olup yaklaşık 70 milyon kadın göçmen işçiye karşılık gelmektedir. Aynı dönemde kadın göçmen işçilerin istihdam oranı ise %47,9 olarak hesaplanmıştır (ILO, 2021; UN, 2021).

1.2 Göç Kavramı ve Kuramsal Çerçeve

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek olmanın biyolojik temelleriyle karıştırılsa da, esas olarak toplumun kadınlık ve erkeklik üzerine inşa ettiği sosyal anlamları, rolleri, sorumlulukları ve beklentileri ifade eder. Bu nedenle toplumsal cinsiyet değişmez bir özellik değil; toplumlar, kültürler ve zaman içinde sürekli yeniden üretilen bir yapılanmadır (Scott, 1986). Kadınların siyasal, ekonomik, toplumsal ve hukuksal alanlardaki tarihsel mücadelesi, toplumsal cinsiyet normlarını aşma çabasını yansıtır.

Feminist teori ve hareketlerin gelişimi, toplumsal cinsiyet kavramının zaman içinde farklı anlamlar kazanmasına neden olmuştur (Beauvoir, 1956; Butler, 1999).

Biyolojik cinsiyet, bireylerin anatomik ve genetik farklılıklarını ifade ederken; "toplumsal cinsiyet" toplumun bu biyolojik farklılıklara yüklediği anlamlar, beklentiler ve kültürel olarak inşa edilen roller bütünüdür (Vatandaş, 2011). Toplumsal cinsiyetin sabit ve değişmez bir öz olmadığını savunan feminist kuramcılar, bu kavramın toplumsal ilişkiler içerisinde nasıl üretildiğine odaklanmıştır. Örneğin, Simone de Beauvoir "Kadın doğulmaz, kadın olunur" önermesiyle kadınlık deneyiminin doğal değil, toplumsal koşullar tarafından şekillendirildiğini ortaya koyarken (Beauvoir, 1956); Judith Butler, toplumsal cinsiyetin toplumsal olarak tekrar edilen performanslar ve söylemsel pratikler aracılığıyla sürekli olarak yeniden inşa edildiğini ileri sürmüştür (Butler, 1990).

Joan W. Scott ise toplumsal cinsiyeti yalnızca kültürel bir kurgu olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapıları ve güç ilişkilerini düzenleyen temel bir analiz kategorisi olarak tanımlamıştır (Scott, 1986). Tarihsel süreçte göç çalışmaları uzun bir süre bu toplumsal cinsiyet dinamiklerinden bağımsız olarak ele alınmıştır. Geleneksel göç kuramları, göçü ağırlıklı olarak kamusal alanda gerçekleşen "ekonomik rasyonel" bir eylem olarak görmüş ve erkekleri "karar verici" asıl özneler olarak merkeze almıştır ve bu da kadının daha da güçsüz konumunu beslemiştir (Engelbrektsson, 1983 akt. Karakartal ve Şaşman-Kaylı, 2023). Bu eril bakış açısı, Farris'in (2017:4) femonasyonelist söylemleri örtüşmekte olup göç eden kadınları yalnızca erkeklere "bağımlı" veya eş durumundan göçe katılan edilgen figüranlar olarak resmetmiş, dolayısıyla kadınların göç süreçlerindeki deneyimlerini görünmez kılmıştır.

1980'lerden itibaren "göçün feminizasyonu" kavramının literatüre girmesi ve üçüncü dalga feminizmin etkisiyle "Feminist Göç Kuramı" gelişmiştir. Feminist kuram, toplumsal cinsiyetin eşitsiz güç ilişkileri üzerine kurulu olduğunu, ataerkil düzenin

kadınları sistematik olarak ikincilleştirdiğini vurgular. Nitekim Küçük (2022)'ün belirttiği gibi “toplumun kadın ve erkeğe biçtiği roller, erkeği üstün ve önde, kadını ise öte bir konuma yerleştirir”.

Bu durum, kadınların toplumsal yaşamda daha düşük statüde konumlanmasına, kaynaklara erişimde engellerle karşılaşmasına ve karar alma mekanizmalarında geriplanda kalmasına yol açar. Mirjana Morokvašić (2014:357) gibi öncü kuramcılar, göç süreçlerinin cinsiyetsiz olmadığını, toplumsal cinsiyet rollerinin göçün nedenlerini, seyrini ve uyum pratiklerini doğrudan belirlediğini savunarak, toplumsal cinsiyeti göç araştırmalarının merkezine yerleştirmiştir.

Göç ve toplumsal cinsiyetin kesiştiği noktayı daha derinlemesine analiz edebilmek için Kimberlé Crenshaw'un (1989) "kesişimsellik" yaklaşımına bakılması gerekmektedir. Kesişimsellik perspektifine göre göçmen kadınlar, sadece kadın oldukları için patriyarkal baskıya maruz kalmazlar; aynı zamanda etnik kökenleri, sınıfsal konumları, dilleri ve hukuki statü eksiklikleri nedeniyle çok katmanlı bir ayrımcılık sarmalı içinde yaşarlar (Donato vd., 2006:6; akt. Dinçer ve Umunç, 2025:142). Uluslararası göç bağlamında kadınlar, küresel kapitalizmin ucuz işgücü talebine bağlı olarak sıklıkla ev içi hizmetler, hasta ve çocuk bakımı gibi geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin uzantısı olan ve "görünmeyen emek" sayılan düşük statülü alanlarda istihdam etmektedirler (Parreñas, 2001).

Kadınların maruz kaldıkları bu eşitsizlikler, onların göç alan ülkedeki sosyo-ekonomik entegrasyonlarını zorlaştırmakla kalmaz, aynı zamanda güvencesizliklerini derinleştirir. Sonuç olarak göç ile toplumsal cinsiyet arasındaki bağ incelendiğinde; göçün yalnızca fiziksel bir yer değiştirme eylemi değil, aynı zamanda kadınlık ve erkeklik rollerinin yeniden üretildiği, müzakere edildiği ve zaman zaman dönüştüğü dinamik bir süreç olduğu açıkça görülmektedir (Morokvašić, 2014:357). Ataerkil yapının bir yansıması olarak ev içi yeniden üretim ve çocuk bakımı gibi sorumluluklarla

sınırlandırılan "ücretsiz aile işçisi" kadınlar, göç sürecinin karar alma aşamalarında da çoğunlukla ikincil planda kalmaktadır (Kandiyoti, 2015).

Göç kararları dahi çoğu zaman ailenin erkek üyeleri (baba, eş) tarafından alınmakta, kadınların kendi kaderini tayin etme hakkı ile cinsel/üreme sağlıklarına ilişkin kararları eril tahakkümün gölgesinde şekillenmektedir. Ancak feminist yaklaşım, göçmen kadınları salt mağdurlar (kurbanlar) olarak tanımlamayı da reddeder; zira göç, patriyarkal kısıtlamalara rağmen kadınların güçlenme stratejileri geliştirebildikleri, hane içi rolleri yeniden müzakere edebildikleri ve dayanışma ağları kurabildikleri dönüştürücü bir alandır (Hondagneu-Sotelo, 2011:228). Göç ve toplumsal cinsiyet kuramlarının bu çok boyutlu bağıntısı, göçmen kadınların deneyimlerinin bütüncül bir yaklaşımla ve yerel gerçeklikler gözetilerek analiz edilmesini zorunlu kılmaktadır.

1.3 Genişleyen Bir İstihdam Alanı Olarak Göçmen Girişimciliği

Fransızcada bir şeyleri yapmak, üstlenmek manasında kullanılan “entreprendre” kelimesinden türemiş olan girişimcilik kavramı literatüre ilk defa Richard Cantillon tarafından kazandırılmıştır. 18. yy’de Fransa’da yaşayan İrlandalı iktisatçı Richard Cantillon iktisat teorisinde ilk defa girişimcinin tanımına yer vermiştir (Nakiboğlu, 2023:123)

Günümüzde girişimcilik, yalnızca ekonomik kâr maksimizasyonu hedefleyen bir piyasa faaliyeti değil; aynı zamanda devletin sosyal refah sorumluluklarının bireylere devredildiği, patriyarkal iş bölümünün yeniden üretildiği ve göçmen ağlarının kayıt dışı/ulusötesi hayatta kalma stratejilerini şekillendirdiği çok katmanlı sosyolojik bir olgudur. Girişimcilik literatürünü ve bu alandaki temel kuramları incelediğinde, bu disiplinin yalnızca basit bir "iş kurma" veya "kâr elde etme" pratiği olmaktan çok öte; bireylerin, toplumların ve ekonomilerin köklü dönüşümünü açıklayan devasa ve çok boyutlu bir teorik altyapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Fikirleri tarihsel ve analitik

bir perspektifle temellendirmek gerekirse, klasik kuramlarda en çok öne çıkan isimlerin başında Joseph Schumpeter'in geldiği söylenilebilir. Schumpeter, girişimciliği statik piyasa dengesini bozan, ekonomiyi dinamikleştiren ve "yaratıcı yıkım" süreciyle teknolojik sıçramaları tetikleyen, yeni kombinasyonları hayata geçiren bir aktör ve yenilikçi olarak tanımlamaktadır (Schumpeter, 1934).

Joseph A. Schumpeter'in girişimcilik tanımının özünü yenilik kavramı oluşturmaktadır. Schumpeter'e (1961) göre girişimci yeni ürünler üretebilen, yeni süreçler geliştirebilen böylece işletme açısından yeni kombinasyonlar yaratarak mevcut ekonomi düzenini yeniden üreten kişidir. Bunu da yıkıcı girişimcilik olarak ifade etmektedir (Ballı, 2017: 148). Onun bu cesur ve denge bozucu girişimci profiline karşılık, Frank Knight (1921), girişimciliği belirsizlik koşulları altında yargısal karar verme yeteneği olarak kavramsallaştırmaktadır. Buna ek olarak İsrail Kirzner (1997), Schumpeter'in tam aksine, girişimciliği piyasadaki bilgi eksikliklerini ve fiyat asimetrisini fark eden, sahip olduğu "farkındalık" sayesinde henüz bilinmeyen kâr fırsatlarını keşfederek piyasayı yeniden dengeye getiren bir süreç olarak ele almaktadır. Tüm bu klasik perspektifler harmanlandığında, girişimciliğin risk, belirsizlik, yenilik ve denge bozucu/dengeleyici dinamikler arasında gidip gelen, eşsiz bir makroekonomik itici güç olmaktadır (Zahra vd., 2023).

Bu makroekonomik tanımlardan sıyrılıp birey seviyesine, yani "Girişimci kimdir?" sorusuna bakıldığında, literatürün uzun bir süre boyunca özellikler yaklaşımı çıkmazında dolaştığı fark edilmektedir. Uzun yıllar boyunca araştırmacılar, başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi, kontrol odağı gibi girişimcilerin doğuştan sahip oldukları veya psikolojik karakteristiklerini tespit etmeye çalışmışlardır (Brockhaus, 1980). Ancak yapılan sayısız çalışma, girişimcileri girişimci olmayanlardan ayıracak evrensel bir kişilik profilinin bulunamadığını ortaya koymaktadır. Tam bu noktada, William B. Gartner'ın (1988) öncülük ettiği davranışsal yaklaşımın, alan için nasıl büyük bir

paradigma değişimi yarattığı görülebilir. Gartner, araştırmaların "Girişimci kimdir?" sorusu yerine organizasyonların nasıl yaratıldığına, yani girişimcilerin "ne yaptığına" odaklanılması gerektiğini büyük bir cesaretle savunmuştur. Bu yaklaşım sayesinde analiz birimi girişimcinin psikolojik kişiliğinden ziyade; eylemlere, süreçlere ve organizasyonun fiziksel olarak yaratılma aşamalarına kaymıştır (Gartner, 1988: 11).

Alanın en etkili makalelerinden birinde Shane ve Venkataraman, girişimciliği "gelecekteki mal ve hizmetleri yaratma fırsatlarının nasıl, kim tarafından ve hangi etkilerle keşfedildiği, değerlendirildiği ve sömürüldüğü" süreci olarak tanımlayarak "Fırsat Keşfi" kuramını temellendirmişlerdir. Bu kuram, fırsatların piyasada teknolojik veya demografik değişimlerle nesnel olarak var olduğunu ve uyanık girişimciler tarafından keşfedildiğini iddia eder (Shane ve Venkataraman, 2000:218). Ancak Alvarez ve Barney tarafından geliştirilen "Fırsat Yaratma Kuramı" ise, fırsatların objektif olarak dağlar gibi keşfedilmeyi beklemediğini, aksine sosyal inşacı bir perspektifle bizzat girişimcilerin eylemleri, etkileşimleri ve deneme-yanılma süreçleriyle içsel olarak var edildiğini savunmaktadır (Alvarez ve Barney, 2007). Fırsatların tanınması ve bir ürüne dönüşmesi sürecini modelleyen Bhave ise, fırsatların ya girişimcinin kendi kişisel ihtiyaçlarından doğan içsel uyarımlı bir süreçle ya da pazar boşluklarına yönelik dışsal uyarımlı bir arayışla tanındığını ifade etmektedir. Bhave'e göre girişimci her iki yolda da nihayetinde bir iş konsepti oluşturup teknoloji ve organizasyon yaratarak fiziksel üretime taahhütte bulunur (Bhave, 1994:223).

Tüm bu fırsatların eyleme dökülmesi aşamasında, bilhassa yüksek belirsizlik ortamlarında girişimcilerin nasıl düşündüklerini ve karar aldıklarını açıklayan bilişsel kuramları incelemek gerekmektedir. Sarasvathy'nin literatüre kazandırdığı Etki Kuramı, alışıl gelmiş nedensellik ve planlama mantığını yerle bir ettiği için oldukça değerlidir (Sarasvathy, 2001:243). Geleneksel iş planlamasının aksine, etki mantığını benimseyen girişimciler, öngörülemeyen bir gelecekte pazar araştırması yapmakla vakit kaybetmek

yerine, "Ben kimim, ne biliyorum, kimi tanıyorum?" sorularına odaklanarak, ellerindeki araçlarla ne gibi etkiler yaratabileceklerini tasarlarlar. Bu çerçeveye oldukça uyumlu olan Foss ve Klein'ın (2012) Yargıya Dayalı Yaklaşımı ise, Kirzner'in basit fırsat arbitrajını reddeder; girişimciliği Knight tipi derin bir belirsizlik altında kaynakların nasıl organize edileceğine dair nihai karar ve sorumluluğun üstlenildiği riskli bir yargı ve deney süreci olarak formüle eder (Howden, 2015: 240).

Elbette girişimciliği salt zihinsel bir süreç veya bireysel bir eylem olarak göremeyiz; etrafımızdaki bilgi ekosisteminin ve Ar-Ge faaliyetlerinin bu süreci nasıl beslediği de bir o kadar kritiktir. Audretsch (1995) ile başlayan ve daha sonra Audretsch ve Keilbach (2008: 1697) tarafından kavramsallaştırılan "Bilgi Yayılımı Girişimcilik Teorisi", büyük yerleşik şirketlerin veya araştırma üniversitelerinin devasa bütçelerle ürettikleri ancak tam olarak ticarileştirmedikleri yeni bilgilerin dışarı sızdığını iddia eder. Bu kuramda, girişimci tam bu noktada bir bilgi aracısı olarak devreye girmekte; atıl durumdaki bu sızan bilgileri yakalayarak yeni yenilikçi start-up'lar kurmakta ve sadece kendi servetini değil, topyekûn ekonomik büyümeyi ve bölgesel kalkınmayı sağlamaktadır. Audretsch ve arkadaşlarının (2025) daha güncel "İnovasyon ve Bilgi Yayılımı" yaklaşımı ise, bu sızıntıların bölgesel ekosistemlerde, açık inovasyon ağlarında ve hatta yeşil teknolojilerde sürdürülebilir girişimlere nasıl ilham verdiğini ortaya koyarak, bilginin ticarileşmesindeki asıl yükün girişimcinin omzunda olduğunu ispatlamaktadır (Acs vd., 2013: 757-774).

Son olarak, Burgelman'ın köşe taşlarını döşediği "Kurumsal Girişimcilik" yaklaşımı, köklü ve devasa şirketlerin hantallaşmamak ve rekabet avantajını yitirmemek için kendi içlerinde nasıl risk aldıklarını, yenilikçiliği organizasyonun DNA'sına nasıl işlediklerini detaylandırmaktadır (Burgelman, 1983: 223). Öte yandan, sadece ekonomik kâr maksimizasyonuna odaklanan klasik modellerin tıkanıp gittiği noktada, Austin, Stevenson ve Wei-Skillern gibi yazarların çalışmalarıyla şekillenen "Sosyal

Girişimcilik” modelinde ise; bir girişimin ana hedefinin toplumsal bir sorunu çözmek veya sosyal değeri yaratmak olabileceğini, finansal gelirin sadece bu ulvi misyona hizmet eden bir araca dönüştüğü ortaya konulmaktadır (Austin vd, 2006:1).

Endüstri 4.0 ve dijital devrimle beraber, Nambisan (2016:1) tarafından çerçevesi çizilen “Dijital Girişimcilik”, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sınırsız olanaklarını kullanarak fiziksel kısıtları ortadan kaldırmakta ve geleneksel girişimcilik sınırlarını tümüyle yeniden tanımlamaktadır. Yine bu bağlamda ataerkil, agresif normları yıkan ve girişimciliğe feminist bir eleştiri getiren çalışmalarda; kadın girişimcilerin sosyokültürel baskılara, cam tavanlara ve finansman zorluklarına karşı nasıl benzersiz bir işbirlikçi zihniyet, güçlü dayanıklılık ve dönüşümcü liderlik becerisi geliştirdiğini ortaya koymaktadır (Ahl, 2006: 595).

Bütün bu kuramları bir araya getirdiğimizde; girişimciliğin yalnızca işletme veya iktisat biliminin bir alt dalı olmaktan çıkıp sosyolojiden psikolojiye kadar uzanan multidisipliner devasa bir bilim dalı olduğu fark edilmektedir.

1.3.1 Göçmen Girişimciliğı

Girişimcilik literatürü uzun yıllar boyunca girişimcilik olgusunu ağırlıklı olarak ekonomik büyüme, yenilik ve piyasa rekabeti bağlamında ele almış olsa da son yıllarda yapılan çalışmalar girişimciliğin yalnızca ekonomik bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda sosyal, kültürel ve kurumsal bağlamlar içinde şekillenen çok katmanlı bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle göç bağlamında girişimcilik incelendiğinde, göçmen girişimciliğinin yalnızca bireysel ekonomik tercihlerle açıklanamayacağını, aynı zamanda sosyal ağlar, kurumsal fırsat yapıları ve yapısal eşitsizliklerle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu nedenle göçmen girişimciliğini açıklamak için geliştirilen teorik yaklaşımlar, girişimcilik literatürünün klasik ekonomik perspektiflerinin ötesine geçerek göçmenlerin sosyal konumlarını ve

kurumsal bağlamlarını da dikkate almaktadır (Waldinger vd., 1990: 13). Özellikle göç araştırmaları literatüründe etnik girişimcilik, karma gömülülük ve kesişimsellik yaklaşımları göçmen girişimciliğini açıklamada en yaygın kullanılan kuramsal çerçeveler arasında yer almaktadır (Kloosterman ve Rath, 2001).

Göçmen girişimciliğine ilişkin erken dönem çalışmaların önemli bir kısmı **etnik girişimcilik** yaklaşımına dayanmaktadır. Bu yaklaşım göçmenlerin girişimcilik faaliyetlerinin büyük ölçüde etnik topluluklara dayanan sosyal ağlar ve dayanışma mekanizmaları aracılığıyla şekillendiğini savunmaktadır. Waldinger, Aldrich ve Ward göçmen girişimciliğinin gelişimini açıklarken, göçmenlerin sahip olduğu etnik kaynaklar ile ev sahibi toplumun sunduğu fırsat yapılarının birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Waldinger vd., 1990: 33). Buna göre göçmen girişimciler çoğu zaman kendi etnik topluluklarının ihtiyaçlarını karşılayan pazarlarda faaliyet göstermekte ve bu süreçte akrabalık ilişkileri, güven temelli ticari ağlar ve topluluk içi finansman mekanizmaları önemli rol oynamaktadır (Waldinger vd., 1990: 41).

Etnik girişimcilik literatüründe önemli bir diğer açıklama ise dezavantaj yaklaşımıdır. Light (1972) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, göçmen girişimciliğinin çoğu zaman gönüllü bir ekonomik tercih olmaktan ziyade işgücü piyasasında karşılaşılan ayrımcılık, dil engelleri ve diplomaların tanınmaması gibi yapısal sınırlamaların bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Göçmenler ana akım işgücü piyasasında istihdam edilmekte zorlandıklarında, ekonomik hayatta kalabilmek için kendi işlerini kurma yoluna gitmektedir. Bu nedenle göçmen girişimciliği yalnızca fırsat temelli bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda yapısal engeller karşısında geliştirilen bir uyum stratejisi olarak da değerlendirilmektedir (Light ve Gold, 2000).

Light ve Gold'un “etnik ekonomi” kavramı, göçmen toplulukların kendi ekonomik ağları içinde istihdam ve sermaye dolaşımı yarattığını göstermektedir. Bu ekonomik ağlar dayanışma ve karşılıklı güven mekanizmaları üzerine kuruludur.

Ancak etnik nişler iki yönlü bir yapı taşımaktadır:

- Bir yandan fırsat üretir,
- Diğer yandan ekonomik çeşitlenmeyi sınırlayabilir.

Dolayısıyla etnik girişimcilik hem entegrasyon hem de segmentasyon mekanizması olarak işlev görebilir (Light ve Gold, 2000).

Göçmen girişimciliğini açıklamada daha bütüncül bir yaklaşım sunan **karma gömülülük teorisi**, göçmen girişimciliğinin yalnızca etnik ağlarla açıklanamayacağını, aynı zamanda girişimcilerin faaliyet gösterdiği ekonomik ve kurumsal bağlamın da dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır. Kloosterman ve Rath (2001) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, göçmen girişimcilerin bir yandan kendi etnik topluluklarının sunduğu sosyal sermaye ve dayanışma ağlarına gömülü olduklarını; diğer yandan ise ev sahibi ülkenin yasal düzenlemeleri, ekonomik yapısı ve iş piyasası tarafından şekillendirilen kurumsal bir ortam içinde faaliyet gösterdiklerini ileri sürmektedir. Bu nedenle göçmen girişimciliğinin başarısı yalnızca bireysel becerilere değil; aynı zamanda girişimcinin faaliyet gösterdiği sektörlerle erişim, düzenleyici kurumlar ve piyasa fırsatları gibi yapısal faktörlere de bağlıdır (Kloosterman, 2010: 27).

Göçmen girişimciliğini anlamada giderek daha fazla önem kazanan bir diğer yaklaşım ise **kesişimsellik perspektifidir**. Kimberlé Crenshaw (1989) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, kadınlara dair tartışmalarda “kadın” kategorisinin çoğu zaman beyaz kadınları merkeze almasına; buna karşılık ırk temelli analizlerde ise “siyah” kategorisinin çoğunlukla erkekleri temsil etmesine eleştirel bir itiraz getirmektedir. Bu

çerçevede kesişimsellik, bireylerin yalnızca tek bir kimlik üzerinden değil; toplumsal cinsiyet, etnik köken, sınıf ve göç statüsü gibi birbiriyle kesişen çoklu eşitsizlik eksenleri üzerinden deneyimlendiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım ile kesişimin merkezinde yer alan siyahi kadınlar, ırk ve cinsiyet ayrımcılığı bakımından ikincil plana atılmakta, dışlanmakta ve marjinalleşmektedir. Crenshaw'a göre bu marjinalleşmeyi ortadan kaldırmak için feminist ve ırkçılık karşıtı politikaların ve söylemlerin siyah kadınları da kapsamına alarak yeniden dönüştürülmesi gerekmektedir (Crenshaw, 1989). Bireylerin deneyimlerinin yalnızca tek bir kimlik kategorisiyle değil, birden fazla sosyal kimliğin kesişimiyle şekillendiğini savunmaktadır. Göç bağlamında kesişimsellik yaklaşımı, göçmenlerin yalnızca göçmen statüleri nedeniyle değil; aynı zamanda cinsiyet, sınıf, etnisite ve hukuki statü gibi faktörlerin kesişimi nedeniyle farklı fırsatlara ve engellere maruz kaldıklarını göstermektedir. Bu bağlamda özellikle göçmen kadın girişimciler hem toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri hem de göçmen statüsünden kaynaklanan yapısal engeller nedeniyle çok katmanlı bir dezavantajla karşı karşıya kalabilmektedir (Ahl, 2006: 595).

Göçmen girişimciliği hukuki statüden bağımsız değildir. Çalışma izni, oturum statüsü, vatandaşlık düzenlemeleri ve bürokratik prosedürler girişimcilik kararını doğrudan etkileyebilmektedir. Özellikle aile birleşimi kapsamında gelen göçmenler, başlangıçta sınırlı çalışma iznine sahip olabilmektedir. Bu tür hukuki kısıtlamalar girişimciliği ya zorlaştırmakta ya da hızlandırabilmektedir.

1.4 Göçmen Kadınların Yeni İstihdam Alanları Olarak Girişimcilik

Göçmen kadınlar açısından girişimcilik, yalnızca ekonomik bir faaliyet değil; aynı zamanda emek piyasasında karşılaşılan yapısal engellere karşı geliştirilen alternatif bir istihdam biçimi olarak öne çıkmaktadır. Ücretli istihdama erişimde yaşanan zorluklar, toplumsal cinsiyet rolleri ve göçmenlik statüsünden kaynaklanan sınırlılıklar,

kadınları kendi işlerini kurmaya yöneltebilmektedir. Bu bağlamda girişimcilik hem bir geçim stratejisi hem de bireysel güçlenme ve görünürlük kazanma aracı olarak değerlendirilmektedir.

1.4.1 Emek Piyasasının Cinsiyetleştirilmesi ve Göçmen Kadınların İkincil Konumu

Küresel göç hareketlerinin yapısında son yıllarda önemli değişimler yaşanmaktadır. Stephen Castles ve Mark J. Miller küresel göç dinamiklerini analiz ettikleri çalışmalarında, çağdaş göç süreçlerini şekillendiren temel eğilimleri ortaya koymuşlardır. Bu eğilimler arasında göç hareketlerinin hızlanması, çeşitlenmesi ve özellikle “göçün kadınlaşması” dikkat çekmektedir (Castles ve Miller, 2009:12). Göç akımlarında kadınların oranının artması, göçün artık yalnızca erkek işçilerin hareketi olmaktan çıkarak aile yapıları, bakım ekonomisi ve toplumsal cinsiyet ilişkileriyle doğrudan bağlantılı bir olgu haline geldiğini göstermektedir.

Emek piyasasının salt ekonomik bir alan olmaktan öte, toplumsal cinsiyet kodlarıyla nasıl yapılandırıldığını ve bu cinsiyetlendirilmiş piyasada göçmen kadınların nasıl ikincil, güvencesiz ve marjinal bir konuma itildiğini Marksist feminist literatürde patriyarka ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik en önemli katkılardan biri Heidi Hartmann tarafından geliştirilmiştir. Hartmann, klasik Marksist analizlerin kadın emeğinin özgül konumunu açıklamakta yetersiz kaldığını ileri sürerek, patriyarka ile kapitalizmin birbirinden bağımsız fakat tarihsel olarak iç içe geçmiş iki ayrı sistem olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre kapitalist üretim ilişkileri erkek egemen toplumsal yapıyla birleşerek kadınların hem ev içi yeniden üretim faaliyetlerinde hem de ücretli emek piyasasında ikincil bir konuma itilmesine yol açmaktadır (Metin girmek için buraya tıklayın veya dokununuz.). Hartmann’ın analizinde patriyarka yalnızca kültürel bir normlar bütünü değil, erkeklerin kadın emeği üzerindeki kontrolünü kurumsallaştıran toplumsal bir sistem olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle kadınların emek piyasasındaki

konumu yalnızca sınıfsal ilişkilerle açıklanamaz; aynı zamanda toplumsal cinsiyet temelli güç ilişkilerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Nitekim Hartmann, patriyarka ile kapitalizm arasındaki ilişkinin “Marksizm ile feminizmin mutsuz evliliği” olarak tanımlanabileceğini belirtmekte ve kadın emeğinin sömürsünün bu iki sistemin kesişiminde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Kapitalist üretim ilişkileri doğası gereği cinsiyetsiz değildir; aksine sermaye birikim modeli, patriyarkal sistemle kurduğu tarihsel iş birliği sayesinde varlığını sürdürmektedir. Heidi Hartmann'ın "patriyarkal kapitalizm" analizinin de ortaya koyduğu üzere, toplumun örgütlenişi ancak bu iki sistemin karşılıklı çıkarları ve gerilimleri bağlamında anlaşılabilir (Harman, 1981: 14). Ataerkil yapının kadını birincil olarak ev içi "özel alan" ve "yeniden üretim" faaliyetleriyle tanımlaması, kamusal alanda, yani işgücü piyasasında kadınların eşitsiz bir şekilde konumlanmasına neden olmaktadır. Bu eşitsiz yapı içerisinde göç ederek işgücü piyasasında olduğu gibi hane içinde de ücretsiz aile işçisi olarak kodlanan kadınlar, işgücü piyasasına girdiklerinde de ucuz ve kolayca gözden çıkarılabilir bir yedek emek ordusu olarak değerlendirilmektedir (Gökbayrak, 2009, 59-63).

Serbest piyasa mantığıyla esnekleştirilen, taşeronlaştırılan ve kuralsızlaştırılan çalışma hayatı, en çok kadın emeğini vurmuş; kadınların düşük ücretli, yarı zamanlı ve sendikasız işlerde yoğunlaşması "yoksulluğun kadınlaşması" olgusunu tetiklemiştir (Tansü ve Canbolat, 2022:21). İstihdam bağlamında kadın yoksulluğu incelendiğinde, kadınların emeklerinin karşılığını tam olarak alamadıkları ve emek piyasasında çeşitli eşitsizliklerle karşılaştıkları görülmektedir. Kadınlar çoğu zaman erkeklere kıyasla daha düşük ücretlerle çalıştırılmakta, ücret eşitsizliği ve ayrımcı uygulamalar nedeniyle emek piyasasında dezavantajlı bir konumda yer almaktadır. Bu durum, kadın emeğinin sistematik biçimde değersizleştirildiğini ve kadınların ekonomik açıdan daha kırılgan bir konuma itildiğini göstermektedir.

Göç ve toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde ise literatürde sıklıkla kullanılan “göçün feminizasyonu” kavramı öne çıkmaktadır. Geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda belirli iş kolları kadın emeğiyle özdeşleştirilmekte ve kadınlar özellikle bakım, temizlik ve ev içi hizmetler gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Batılı ülkelerde artan bakım hizmetleri ihtiyacının büyük ölçüde göçmen kadın emeği aracılığıyla karşılandığı dikkate alındığında göçmen kadınlar, küresel emek piyasasında bakım ekonomisinin önemli aktörleri haline gelmektedir (Gökbayrak, 2009:56).

Nancy Fraser'ın (2016) ifadesiyle neoliberal sistem, kadınları piyasaya düşük ücretlerle çekerken aynı zamanda devletin sosyal bakım yükümlülüklerini kısırarak ev içi bakım sorumluluğunu tek başlarına üstlenmelerine neden olmuş ve yapısal bir "çifte kriz" (üretim ve yeniden üretim krizi) yaratmıştır (Tekin, 2025: 1675). Emek piyasasının bu cinsiyetlendirilmiş yapısı ulusötesi boyuta taşındığında, göçmen kadınların yaşadığı sömürü ve ikincilleştirme çok daha katmanlı bir hal almaktadır.

Göçmen kadınların deneyimlerini tek boyutlu bir yaklaşımla açıklamak mümkün olmadığından, Kimberlé Crenshaw (1989) ve sonrasında Patricia Hill Collins (2000) tarafından geliştirilen "kesişimsellik" kavramına başvurmak elzemdir (Amasyalı, 2021: 61). Kesişimsellik perspektifi, göçmen kadınların yalnızca "kadın" oldukları için patriyarkal baskıya değil; aynı zamanda ırk, etnik köken, göçmen statüsü ve sınıf temelinde çoklu ve iç içe geçmiş bir ayrımcılık sarmalına maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır (Göksal ve Küneuroğlu, 2022: 1016). Bu çoklu dezavantaj durumu, göçmen kadınları işgücü hiyerarşisinin en altına iterek onları ‘*kirli, tehlikeli, zahmetli*’ işler olarak tanımlanan işlerde çalışmaya mahkûm etmektedir olarak betimlenen bu işlerde kayıt dışı istihdam edilen göçmenlerin daha çok düzensiz göçmen olmaları hem çalışma yaşamında hem de çalışma dışı yaşamda maruz kaldıkları ayrımcılığı, istismarı artırmaktadır (Doğan, 2024: 172).

Özellikle gelişmiş ve Türkiye gibi gelişmekte olan hedef ülkelerde yaşanan demografik yaşlanma ve yerli kadınların istihdama katılımı, büyük bir bakım açığı yaratmış; bu açık Arlie Hochschild'in (2000) kavramsallaştırdığı "küresel bakım zincirleri" aracılığıyla göçmen kadınlar tarafından doldurulmaya başlanmıştır (Gökbayrak, 2009: 65). Göçmen kadınlar; yerli işçilerin yapmak istemediği hasta bakıcılığı, çocuk bakıcılığı, ev temizliği ve eğlence/seks sektörü gibi alanlarda yoğunlaşmakta özellikle bakım işlerinde boşlukları doldurmakta, kısaca daha az istenen işleri yapmaktadırlar (Toksöz, 2025: 15-19). Bu iş kolları kapitalist sistem tarafından "kadın doğasına uygun" ve ustalık gerektirmeyen işler olarak kodlandığından değersizleştirilmektedir. Pierre Bourdieu'nün (1990) "sembolik şiddet" kavramıyla açıkladığı üzere, bu eşitsiz iş bölümü kadınların "doğal görevi" veya "fedakarlığı" kisvesi altında içselleştirilerek meşrulaştırılmaktadır (Tekin, 2025: 1690). Göç sürecinde çocuk sahibi göçmen kadınlar çoğu zaman kendi çocuklarını ülkelerinde bırakarak göç etmek zorunda kalmaktadır.

Bu durumda çocukların bakım sorumluluğu genellikle büyükanne, teyze veya baba gibi aile üyeleri tarafından üstlenilmekte, bazı durumlarda ise çocuklar için ücretli bakıcılar tutulmaktadır. Bu durum hem anneler hem de geride kalan çocuklar açısından önemli duygusal ve psikolojik sonuçlar doğurabilmektedir. Ancak bu sorunlar çoğu zaman yeterince görünür kılınmamakta ve göç kararı, ekonomik zorunlulukların bir sonucu olarak değil, kadınların bireysel tercihleriymiş gibi değerlendirilebilmektedir.

Göçmen kadınların bu ikincil ve kırılğan konumunu derinleştiren en önemli yasal ve yapısal faktör ise "kağıtsızlık" (belgesiz/düzensiz göçmenlik) durumudur. Kısıtlayıcı göç yasaları ve bürokratik engeller nedeniyle giriş, ikamet ve çalışma izninden yoksun bırakılan kağıtsız göçmen kadınlar, yasal hak arama mekanizmalarının tamamen dışına itilmektedir (Coşkun, 2017:1299). İşverenler açısından bu "kağıtsız" statü, kötü çalışma koşullarına sessiz kalan, sınır dışı edilme korkusuyla itaat eden ideal

bir "ucuz ve esnek emek" deposu yaratmaktadır (Coşkun, 2017: 1307). Yasal bir statüden yoksun olmak, göçmen kadınları yoğun bir emek sömürüsüne maruz bırakmanın yanı sıra; çalışma ortamında cinsel tacize, ekonomik şiddete ve ücretlerinin gasp edilmesine karşı tamamen savunmasız hale getirmektedir. Neoliberal sistemin görünmeyen aktörleri olarak göçmen kadınlar, eve getirdikleri paranın nasıl harcanacağına dahi karar veremedikleri, ev içi cinsiyetçi iş bölümünün kırılamadığı derin bir ekonomik şiddet döngüsü yaşamaktadırlar (Yalçın, 2015: 50).

Sonuç olarak, uluslararası emek göçü sürecinde göçmen kadınlar, patriyarkal kapitalizmin çarkları arasında sistematik bir sömürüye tabi tutulmaktadır. Bir yandan kendi köken ülkelerindeki yoksulluk ve ekonomik krizlerden kaçarken, diğer yandan hedef ülkelerin cinsiyetlendirilmiş ve etnikleştirilmiş emek piyasalarında "görünmez" hizmetkârlar olarak en alt sıralarda konumlandırılmaktadırlar (Tansü ve Canbolat, 2022: 21). Küresel sistem; sosyal refah açıklarını kapatan bir "tampon" mekanizma olarak göçmen kadın emeğini kullanırken, bu kadınların insan onuruna yaraşır iş güvencelerini, sosyal haklarını ve bedensel güvenliklerini neoliberal kapitalizmin kar hırsı ve ataerkil sömürü mekanizmaları altında sistematik olarak yok saymaktadır.

1.4.2 Göçmen Kadın Girişimciliği: Bir “Kaçış”, “Mecburiyet” veya “Direniş” Stratejisi

Göçmen kadınlar yeni bir ülkeye yerleştiklerinde yalnızca kültürel ve sosyal uyum sorunlarıyla değil, aynı zamanda ekonomik hayatta var olma zorunluluğuyla da karşı karşıya kalmaktadır. Ancak araştırmalar, göçmen kadınların formel işgücü piyasasına katılım sürecinde önemli engellerle karşılaştığını ortaya koymaktadır. Dil yetersizliği, diplomaların tanınmaması, mesleki becerilerin uyumsuzluğu ve işgücü piyasasında karşılaşılan ayrımcı uygulamalar bu engellerin başlıcaları arasında yer almaktadır (OECD, 2010). Bu durum göçmen kadınların işgücü piyasasında çoğu zaman düşük ücretli ve güvencesiz sektörlerde yoğunlaşmasına yol açmaktadır.

İşgücü piyasasında yaşanan bu dışlanma, birçok göçmen kadını alternatif bir ekonomik strateji olarak girişimciliğe yöneltmektedir. Literatürde göçmen girişimciliği çoğu zaman “iten” ve “çeken” faktörler çerçevesinde açıklanmaktadır. İşsizlik riski, düşük ücretli işler, ayrımcılık ve hane gelirine katkı sağlama zorunluluğu gibi unsurlar bireyleri girişimciliğe iten zorunluluk temelli faktörler olarak tanımlanırken; ekonomik bağımsızlık elde etme isteği, daha yüksek gelir fırsatları ve toplumsal statü kazanma arzusu ise girişimciliğe yönelten çekici faktörler olarak değerlendirilmektedir (OECD, 2010).

Göçmen kadınların girişimcilik faaliyetlerinde sahip oldukları en önemli kaynaklardan biri sosyal ağları ve kültürel sermayeleridir. Göçmen girişimciler çoğu zaman kendi etnik topluluklarına yönelik ürün ve hizmetler geliştirerek ekonomik faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu süreçte sosyal ağlar, bilgi paylaşımı, müşteri bulma ve finansman sağlama açısından önemli bir rol oynamaktadır (Kloosterman ve Rath, 2001). Ayrıca son yıllarda dijital teknolojilerin yaygınlaşması göçmen girişimcilerin faaliyet alanlarını genişletmiştir. Özellikle sosyal medya ve dijital platformlar küçük ölçekli girişimlerin pazara erişimini kolaylaştırmakta ve kadınların düşük maliyetlerle girişimcilik faaliyetlerine başlamasına olanak sağlamaktadır (Nambisan, 2017).

Bununla birlikte göçmen kadın girişimciler önemli yapısal zorluklarla da karşılaşmaktadır. En sık karşılaşılan sorunların başında finansmana erişim güçlükleri gelmektedir. Göçmen kadınların çoğu banka kredilerine ulaşmakta zorlanmakta ve iş kurma sürecinde kişisel tasarruflarına veya sosyal çevrelerinden aldıkları borçlara başvurmak zorunda kalmaktadır (OECD, 2010). Bunun yanı sıra karmaşık bürokratik süreçler, yasal düzenlemeler ve bilgi eksikliği de girişimcilik faaliyetlerinin gelişimini sınırlayan faktörler arasında yer almaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil normlar da kadınların girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sosyal engelleri artırmaktadır (Ahl, 2006).

Tüm bu zorluklara rağmen girişimcilik, göçmen kadınlar için ekonomik bağımsızlık kazanmanın ve toplumsal entegrasyonu güçlendirmenin önemli yollarından biri olarak görülmektedir. Küçük ölçekli işletmeler kuran göçmen kadınlar yalnızca kendi hane ekonomilerine katkıda bulunmakla kalmamakta, aynı zamanda yeni istihdam alanları yaratarak bulundukları ülkelerin ekonomik gelişimine de katkı sağlamaktadır (Brixy vd., 2011). Bu nedenle göçmen kadın girişimciliğinin desteklenmesi hem ekonomik kalkınma hem de toplumsal uyum açısından önemli bir politika alanı olarak değerlendirilmektedir.

Girişimcilik, salt bireysel cesaret, risk alma eğilimi ya da yenilikçilik kapasitesiyle açıklanabilecek dar bir ekonomik faaliyet değildir. Özellikle göç bağlamında girişimcilik, bireyin yalnızca piyasa içinde fırsat kolladığı bir süreç olmaktan çıkmakta; işgücü piyasasında karşılaşılan dışlanma, hukuki sınırlılık, toplumsal cinsiyet normları, aile yükümlülükleri ve kurumsal fırsat yapılarıyla birlikte şekillenen çok katmanlı bir stratejiye dönüşmektedir. Bu nedenle göçmen girişimciliğini anlamak için birey merkezli açıklamaları aşan ve aktör ile yapı arasındaki ilişkiyi aynı anda dikkate alan bir çerçeve gerekmektedir. Kloosterman ve Rath'ın geliştirdiği karma gömülülük yaklaşımı tam da bu noktada önem kazanmaktadır; çünkü bu yaklaşım, göçmen girişimciliğinin hem girişimcinin sahip olduğu kaynaklara hem de onun karşı karşıya bulunduğu fırsat yapısına gömülü olduğunu vurgulamaktadır. Onlara göre mesele yalnızca “kim girişimci olur?” sorusu değil; aynı zamanda “hangi piyasalara, hangi kurumsal koşullarda, hangi kaynaklarla girilebilir?” sorusudur (Kloosterman ve Rath, 2001).

Bu çerçevede göçmen girişimciliğini tek boyutlu bir “başarı hikâyesi” olarak okumak yetersiz kalmaktadır. OECD'nin göçmen girişimciliği üzerine hazırladığı kapsamlı rapor da göçmenlerin kendi işini kurma eğiliminin çoğu zaman yalnızca fırsatlardan değil, aynı zamanda ücretli emek piyasasında yaşanan düşük ücret,

ayrımcılık, dil engeli ve güvencesizlik gibi itici koşullardan kaynaklandığını göstermektedir. Raporda özellikle düşük ücretli istihdamın etnik azınlıkları ve göçmenleri kendi hesabına çalışmaya itebildiği; kimi durumlarda girişimciliğin yukarı yönlü hareketlilik, kimi durumlarda ise sınırlı seçenekler içinde rasyonel bir çıkış yolu olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir (OECD, 2010). Bu nedenle göçmen girişimciliği, ne tamamen gönüllü bir piyasa tercihi ne de bütünüyle romantikleştirilebilecek bir özgürleşme anlatısıdır; daha çok yapısal baskılar ile öznel stratejilerin kesiştiği bir alandır.

Bu noktada göçmen kadın girişimciliği bir “kaçış stratejisi” olarak kavramsallaştırmak mümkündür. Kaçış burada yalnızca işsizlikten kaçış anlamına gelmez; düşük ücretli, statü kaybı üreten, yükselme imkânı sınırlı ve çoğu zaman ayrımcılık içeren ikincil emek piyasasından kaçışı da ifade eder. OECD raporunda göçmen kadınların ve etnik azınlık girişimcilerinin çoğu kez geleneksel işgücü piyasasında yaşadıkları caydırıcı deneyimlerin ardından kendi işlerini kurdukları; dil engelleri, düşük ücretler, ırksallaştırılmış dışlama ve kimi zaman sömürü deneyimlerinin serbest çalışmayı “kaçılabilir” bir alan gibi gösterdiği vurgulanmaktadır (OECD, 2010). Benzer biçimde Almanya’ya odaklanan bir çalışma olan *Female Immigrant Entrepreneurship in Germany* düzenli emek piyasasına girişte yaşanan güçlüklerin kadın göçmenler için kendi hesabına çalışmayı görünür bir seçenek haline getirdiğini belirtmektedir (Audretsch vd., 2017). Dolayısıyla burada girişimcilik, ilk anda özgür bir yatırım tercihi değil; emek piyasasında sistematik olarak ikincilleştirilen öznenin kendisine yeni bir ekonomik yer açma çabasıdır.

Ancak kaçış stratejisi her zaman gerçek anlamda bir özgürleşme üretmez. Çünkü göçmen girişimciler çoğu zaman sermaye gereksinimi düşük, rekabetin yoğun olduğu ve kâr marjlarının sınırlı kaldığı sektörlere yönelmektedir. Kloosterman ve Rath,

göçmen girişimcilerin ellerindeki insanî, finansal, sosyal ve kültürel sermaye setinin çoğu durumda onları fırsat yapısının belirli segmentlerine yönelttiğini; özellikle küçük sermaye gerektiren piyasa nişlerinin bu gruplar açısından daha erişilebilir hale geldiğini belirtmektedir (Kloosterman ve Rath, 2001). OECD raporu da bu tabloyu destekleyerek dezavantaj yaklaşımında göçmen kadın girişimciler de dahil göçmen girişimcilerin sıklıkla düşük beceri gerektiren niş sektörlerde yoğunlaştığını ve emek piyasası dezavantajlarının girişimciliğe yönelişi artırabildiğini göstermektedir (OECD, 2010). Bu nedenle kaçış, çoğu zaman sektörler arası sıçramadan çok, ücretli emekten kendi hesabına çalışmaya geçiş biçiminde yaşanmakta; fakat bu geçiş bazen yeni bir bağımsızlık kadar yeni kırılganlıklar da üretmektedir. Kaçışın bu ikili karakteri, göçmen girişimciliğinin neden aynı anda hem güçlenme hem de güvencesizleşme potansiyeli taşıdığını açıklamaktadır.

Göçmen kadın girişimciliğinin ikinci boyutu “mecburiyet” olarak okunmalıdır. Mecburiyet boyutu, girişimciliğin yalnızca bir fırsat değil, bazı gruplar için fiilen geriye kalan tek geçim yolu haline gelmesini ifade eder. Almanya bağlamında Audretsch, Lehmann ve Wirsching, özellikle göçmen kadın girişimciliğinde “fırsat odaklı” ve “mecburiyet odaklı” ayrımının merkezi önem taşıdığını; bazı kadın göçmenlerin kendi işini kurmayı yaşam maliyetlerini karşılamamanın neredeyse tek yolu olarak gördüğünü açıkça belirtmektedir (Audretsch vd., 2017). OECD’nin kadın ve göçmen girişimciliğine ilişkin bölümleri de “itici faktörler” olarak adlandırılan unsurların, yani ücretli istihdamda fırsat yetersizliği, ayrımcılık, düşük ücret ve bakım sorumlulukları gibi baskıların kadınları girişimciliğe itebildiğini göstermektedir (OECD, 2010). Başka bir ifadeyle girişimcilik, bazı kadınlar ve göçmenler için “girişimcilik ruhu”nun değil, seçenek daralmasının ürünüdür.

Mecburiyet boyutunu Almanya'daki emek piyasası verileriyle birlikte düşündüğümüzde bu tablo daha da netleşmektedir. IAB'nin açık erişimli raporları, göçmenlerin Almanya'da iş kurma bakımından genel nüfusa kıyasla daha istekli olduklarını, bunun ekonomik ve toplumsal entegrasyon açısından önemli sonuçlar ürettiğini göstermektedir. Bununla birlikte aynı araştırma hattı, kadınların hem yerli hem de göçmen girişimciler arasında erkeklere kıyasla daha az temsil edildiğini, dolayısıyla girişimciliğe yönelen göçmen kadınların zaten daralmış bir fırsat seti içinde hareket ettiğini de göstermektedir (Brixy vd., 2011). Göçmen kadınların işgücüne katılımını inceleyen IAB tartışma makalesi ise Almanya'da göçmen kadınların yerli kadınlara göre daha düşük katılım oranlarına sahip olduğunu, dil becerileri, evlilik, annelik ve kültürel normların bu süreci güçlü biçimde etkilediğini göstermektedir (Boll vd., 2018). Araştırmalar, göçmen kadınların istihdam oranının yaklaşık %40–50 seviyelerinde kaldığını, yerli kadınlarda ise bu oranın %70 civarında olduğunu göstermektedir. Bu fark özellikle çocuk sahibi kadınlarda daha da artmakta; çocuklu göçmen kadınların istihdam oranı %30–40 seviyelerine kadar gerilemektedir (Kosyakova ve Salikutluk, 2023; OECD, 2025). Bu bulgular birlikte okunduğunda girişimciliğin neden bazı göçmen kadınlar için serbestçe seçilmiş bir “kariyer tercihi”nden çok, ücretli emeğe erişim güçlüğü karşısında geliştirilen bir mecburiyet stratejisi olduğu anlaşılmaktadır.

Mecburiyet özellikle kadınlar açısından bakım rejimi ve aile sorumluluklarıyla daha da belirginleşmektedir. OECD raporu, göçmen kadın girişimciliğinde yalnızca klasik “itme” ve “çekme” faktörlerinin değil, ayrıca “aile dengesi” boyutunun da önemli olduğunu belirtmektedir; başka bir deyişle göçmen kadınlar bazen girişimciliği gelir elde etmek kadar aile ve bakım sorumluluklarını yönetebilmek için de seçmektedir. Aynı raporun ilerleyen bölümleri, ücretli emek piyasasında kadınlara sunulan sınırlı seçenekler ile çocuk bakımının maliyet ve erişim sorunlarının, özellikle düşük gelirli

veya göçmen kökenli kadınlar için kendi hesabına çalışmayı daha rasyonel gösterebildiğini vurgulamaktadır (OECD, 2010). Almanya bağlamında Audretsch vd., (2017), kadın göçmen girişimcilerin bazı destek programlarından dil engeli veya çocuk bakım sorumlulukları nedeniyle fiilen dışlanabildiğini, gündüz saatlerinde yürütülen programların bakım yükü taşıyan kadınlar açısından erişim engeli yarattığını belirtmektedir. Böylece girişimcilik, esnek zaman kullanımı sağladığı için kadınlara uygun gibi görünse de aslında refah rejiminin bakım yükünü aileye devreden yapısının yarattığı zorunluluklar içinde anlam kazanmaktadır.

Üçüncü boyut olan “direniş”, girişimciliğin yalnızca kaçış veya mecburiyet olarak değil, aynı zamanda öznenin kendisini yeniden kurma ve yapısal eşitsizliklere karşı hareket alanı açma pratiği olarak okunmasını mümkün kılar. Bu boyut özellikle göçmen kadın girişimciliğinde belirgindir. Kadınların ve göçmenlerin deneyimlerinin tek bir eşitsizlik eksenine açıklanamayacak ırk, cinsiyet, sınıf ve hukuki statü gibi farklı tahakküm biçimlerinin birbirini keserek özgül deneyimler olarak karşımıza çıkmaktadır (Crenshaw, 1989:149). Bu nedenle göçmen kadın girişimcinin ekonomik faaliyeti de yalnızca “kadın girişimciliği” ya da yalnızca “göçmen girişimciliği” kategorisine indirgenemez. Pérez-Varela ve Cárdenas-Rodríguez, kadın göçmenlerin hem kadın hem göçmen olmaktan kaynaklanan “çifte dezavantaj” ile girişimcilik ve istihdam alanına girdiklerini; geleneksel cinsiyet normları, ırkçılık, sosyoekonomik konum ve göç sürecinin birlikte etkili olduğunu belirtmektedir (Pérez-Varela ve Cárdenas-Rodríguez, 2024). Bu nedenle girişimcilik, göçmen kadın için bazen yalnızca geçim değil, görünmezleştirilen emeğini kamusallaştırma, kendi zamanını daha fazla denetleme ve aile içindeki bağımlılık ilişkilerini dönüştürme çabasıdır.

Bununla birlikte direniş romantikleştirilmemelidir. Direniş, sınırları olmayan bir özgürleşme alanı değil; kurumsal ve toplumsal cinsiyetli sınırlar içinde üretilen kısıtlı

bir manevra alanı biçimidir. Dannecker ve akır'ın çalışması, kadın göçmen girişimcilerin deneyimlerini yalnızca etnik girişimcilik kalıplarıyla okumanın yetersiz olduğunu; bu alanda hâlâ güçlü bir cinsiyet körlüğü bulunduğunu göstermektedir. Onlara göre kadın göçmen girişimcilerin ekonomik faaliyetleri, hareketlilik, öznelik ve toplumsal yerleşiklik arasındaki ilişki içinde okunmalıdır; bu da girişimciliği yalnızca piyasa rasyonalitesiyle değil, yaşam kurma pratiği olarak ele almayı gerektirir (Dannecker ve Cakır, 2016:97). Ahl (2006:599-600) girişimciliğin kendisinin toplumsal cinsiyet açısından nötr bir kategori olarak değil, erkeklikle ilişkilendirilmiş bir kavram olarak kurulduğunu savunmaktadır. Bu nedenle kadın girişimciler üzerine yapılan araştırmalar çoğu zaman kadınları tarafsız bir ölçüte göre değil, örtük biçimde erkek-merkezli bir girişimci arketipine göre değerlendirmektedir. Bu iki müdahale birlikte düşünüldüğünde, göçmen kadın girişimciliğinin direniş boyutu yalnızca “iş kurma” eyleminde değil, kimin girişimci sayıldığına dair baskın tanımlara da itiraz etmesinde yatar.

Buradan hareketle “kaçış–mecburiyet–direniş” çerçevesinin birbirini dışlayan değil, çoğu zaman iç içe geçen analitik boyutlar sunduğu söylenebilir. Bir göçmen kadın kendi işini aynı anda düşük ücretli ve güvencesiz emekten kaçmak için kurabilir; ücretli istihdamdaki dışlanma nedeniyle buna mecbur kalabilir; ama aynı zamanda bunu aile içi bağımlılığı azaltmak, toplumsal görünürlük kazanmak ve kendi emeğini yeniden değerli kılmak için de yapabilir. Nitekim Almanya'daki açık erişimli veriler ve değerlendirmeler, göçmen kadın girişimciliğinde fırsat ve zorunluluk motivasyonlarının keskin biçimde ayrıışmadığını, aynı girişim içinde her iki mantığın da bulunabildiğini göstermektedir (Audretsch vd., 2017; Brixy vd, 2011). OECD raporu da “itme” ve “çekme” etkenlerinin pratikte çoğu zaman birlikte çalıştığını; ayrımcılığın ve sınırlı ücretli emek seçeneklerinin girişimciliği iterken, özerklik ve zaman kontrolünün girişimciliği çekici hale getirebildiğini göstermektedir (OECD, 2010). Bu nedenle

göçmen kadın girişimciliğini ya yalnızca zorunlu ya da yalnızca özgürleştirici olarak okumak indirgemeci olur.

Sonuç olarak bu çalışma açısından girişimcilik, göçmen kadınlar için ne yalnızca piyasa içinde kâr arayan nötr bir ekonomik davranış ne de kendiliğinden güçlendirici bir başarı anlatısıdır. Aksine göçmen kadın girişimciliği; göç rejimi, emek piyasası segmentasyonu, toplumsal cinsiyet normları, bakım rejimi, hukuki statü ve kurumsal fırsat yapıları içinde şekillenen çok boyutlu bir stratejidir. Kloosterman ve Rath (2001)'in işaret ettiği biçimde fırsat yapısı ile kaynakların kesişiminde; OECD ve IAB verilerinin gösterdiği biçimde emek piyasasındaki dışlanma ve zorlayıcı etkenler içinde; Crenshaw (1989) ve feminist literatürün ortaya koyduğu biçimde ise kesişen eşitsizlik eksenleri altında biçimlenmektedir. Bu nedenle göçmen kadın girişimciliğini en sağlıklı biçimde anlamak için onu “kaçış”, “mecburiyet” ve “direniş” boyutlarının aynı anda işlediği ilişkisel bir alan olarak çok boyutlu dinamikler içinde kavramsallaştırmak gerekir. Bu kavramsallaştırma, girişimciliği bireysel yetenek mitinden çıkarıp toplumsal yapıların içindeki stratejik bir yeniden konumlanma pratiği olarak okumaya imkân verir.

Çalışmanın ilerleyen bölümünde çok boyutlu dinamikler bağlamında Almanya’da göçmen kadın girişimciliğinin gelişim dinamikleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

II. BÖLÜM:

ALMANYA’DA GÖÇMEN KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ

Bu bölümde Almanya’da göçmen kadın girişimciliğinin ortaya çıktığı tarihsel ve yapısal bağlam ele alınmaktadır. Öncelikle Almanya’daki göçün tarihsel gelişim süreci, misafir işçi döneminden günümüze uzanan dönüşüm dinamikleri çerçevesinde incelenmektedir. Bu süreçte değişen göç politikaları, işgücü piyasası yapısı ve entegrasyon yaklaşımlarının göçmen kadınların sosyo-ekonomik konumları üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Ayrıca göçmen kadınların eğitim, istihdam ve girişimcilik alanındaki mevcut durumları analiz edilerek, bu grubun Almanya’daki girişimcilik faaliyetlerine yönelmesini etkileyen temel yapısal koşullar ortaya konulmaktadır.

2.1 Almanya’da Göçün Tarihsel Gelişim Dinamikleri

Almanya’nın göç tarihi ülkenin ekonomik dönüşümleri, siyasal gelişmeleri ve sosyal politika düzenlemeleri ile yakından ilişkilidir. Uzun yıllar boyunca Almanya kendisini bir “göç ülkesi” olarak tanımlamaktan kaçınmış olsa da tarihsel süreç incelendiğinde özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ülkenin sistematik biçimde göç alan bir ülkeye dönüştüğü görülmektedir. Nitekim Avrupa’nın savaş sonrası dönemde göç veren bir bölgeden göç alan bir kıtaya dönüşmesi bu sürecin önemli göstergelerinden biridir (Bade, 2002).

2.1.1 1955–1973: Misafir İşçi Dönemi

1945’te İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte, Almanya ve Orta Avrupa bölgesi bölgenin belki de daha önce hiç şahit olmadığı bir insan hareketliliğine sahne olmuştur. ABD, Birleşik Krallık, Fransa ve Batı Almanya’nın 1955’te tam

bağımsızlığını tanımasından sonra bu hareketlilik daha da artmıştır (Fulbrook, 2019). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ağır bir yıkım yaşayan Federal Almanya, başlattığı yeniden inşa süreciyle birlikte "ekonomik mucize" dönemine girmiş, ancak hızla büyüyen sanayi çarklarını döndürebilmek için ciddi bir işgücü açığıyla karşı karşıya kalmıştır. Giderek düşen işsizlik oranları ve Alman işçilerin daha yüksek statülü işlere yönelmesi, hükümeti dışarıdan ucuz işgücü ithal etmeye yöneltmiştir.

İlk olarak 1955 yılında İtalya ile bir işgücü anlaşması imzalanmış; bunu İspanya ve Yunanistan gibi ülkeler takip etmiştir. Özellikle 1961 yılının ağustos ayında Berlin Duvarı'nın örülmesiyle Doğu Almanya'dan gelen işçi akınının kesilmesi, Federal Almanya'nın işgücü arayışını hızlandırmıştır. Bu doğrultuda Türkiye ile Federal Almanya arasında 30 Ekim 1961 tarihinde resmi bir İşgücü Anlaşması imzalanarak Türk işçi göçünün yasal ve kurumsal temelleri atılmıştır. Bu sürecin devamında Fas (1963), Portekiz (1964), Tunus (1965) ve Yugoslavya (1968) ile imzalanan ikili anlaşmalarla işgücü göçü genişletilmiş ve sistematik bir devlet politikası haline gelmiştir. Bu dönem, Federal Almanya Cumhuriyeti'nin savaş sonrası ekonomik büyüme süreci içinde ortaya çıkan işgücü açığını kapatma amacı taşımaktadır (Güner, 2025).

1950'li ve 1960'lı yıllar Almanya için yüksek büyüme oranlarının yaşandığı, sanayileşmenin hızlandığı ve üretim kapasitesinin genişlediği bir dönemdir (Bade, 2002). Ancak bu hızlı büyüme, özellikle maden, otomotiv, çelik ve inşaat sektörlerinde yoğun işgücü ihtiyacı doğurmuştur. Yerli işgücünün yetersiz kalması ve demografik daralma, yabancı işçi alımını ekonomik bir zorunluluk haline getirmiştir.

Misafir işçi programı çerçevesinde Almanya'ya gelen göçmen işçiler, büyük ölçüde düşük vasıflı ve fiziksel emek gerektiren sektörlerde istihdam edilmiştir. Sanayi üretiminin yoğun olduğu bu dönemde göçmen işçiler özellikle maden, inşaat, metal ve imalat sanayisi gibi alanlarda çalıştırılmıştır. Bu durum, emek piyasasının yapısal olarak

farklı segmentlere ayrılmasıyla ilişkilidir. Göç literatüründe önemli bir yer tutan ikili işgücü piyasası yaklaşımına göre modern ekonomiler birincil ve ikincil sektörlerden oluşmaktadır. Birincil sektör daha yüksek ücret, iş güvencesi ve kariyer olanakları sunarken; ikincil sektör düşük ücretli, güvencesiz ve fiziksel emek yoğun işlerden oluşmaktadır. Göçmen işçiler çoğu zaman bu ikincil sektörde yoğunlaşmakta ve emek piyasasında daha kırılgan bir konumda yer almaktadır (Piore, 1979).

Almanya örneğinde de benzer bir yapı gözlemlenmiştir. Savaş sonrası dönemde hızla büyüyen sanayi ekonomisinin ihtiyaç duyduğu işgücünün önemli bir bölümü yabancı işçiler tarafından karşılanmış, bu işçiler çoğunlukla yerli nüfusun tercih etmediği ağır ve düşük statülü işlerde çalıştırılmıştır. Böylece göçmen emeği Almanya'daki sanayi üretiminin önemli bir parçası haline gelmiş, ancak aynı zamanda emek piyasasında ikincil bir konuma yerleştirilmiştir. Bu durum, göçmenlerin uzun vadeli ekonomik ve sosyal konumunu belirleyen yapısal bir temel oluşturmuştur (Herbert, 2001).

Misafir işçi politikası başlangıçta kalıcı yerleşimi değil, geçici işgücü teminini amaçlayan bir sistem olarak tasarlanmıştır. Bu politika “rotasyon ilkesi” üzerine kurulmuş ve işçilerin belirli sürelerle Almanya'da çalıştıktan sonra ülkelerine geri dönmeleri planlanmıştır. Rotasyon sistemi kapsamında işçilerin genellikle bir veya iki yıllık sözleşmelerle çalışmaları ve ardından yerlerine yeni işçilerin getirilmesi öngörülmüştür. Bu yaklaşımın temelinde Almanya'nın kendisini uzun süre bir göç ülkesi olarak görmemesi yatmaktadır. Göç, kalıcı bir yerleşim süreci olarak değil, ekonomik büyümenin gerektirdiği geçici işgücü ihtiyacını karşılayan bir araç olarak değerlendirilmiştir (Bade, 2002; Castles vd., 2009).

Zamanla rotasyon ilkesine dayanan misafir işçi sisteminin pratikte sürdürülebilir olmadığı görülmüştür. Almanya'da savaş sonrası dönemde hızla büyüyen sanayi

ekonomisinin sürekli işgücüne ihtiyaç duyması, başlangıçta geçici olarak planlanan işçi göçünün kalıcı bir niteliğe dönüşmesine yol açmıştır.

1960'lı yılların ortalarında Federal Almanya'da yaşanan ekonomik durgunluk sonrasında erkek işgücüne yönelik yeni istihdam olanakları sınırlı kalırken, kadın işçilere yönelik talep tamamen ortadan kalkmamıştır. Bu durum, göç sürecinde kadınların rolünü değiştiren yeni bir dinamik ortaya çıkarmıştır. O dönemde çoğu zaman ev içi roller çerçevesinde yetiştirilen ve ücretli iş deneyimi bulunmayan birçok kadın, aile stratejilerinin bir parçası olarak Avrupa'daki sanayi işletmelerinde çalışmak üzere göç sürecine dahil edilmiştir. Bu kadınların önemli bir bölümü için göç, yalnızca bireysel bir istihdam deneyimi değil, aynı zamanda ilerleyen dönemde aile birleşimi yoluyla diğer aile üyelerinin de ekonomik fırsatlara erişimini sağlayacak bir strateji olarak görülmüştür. Böylece göçmen kadınlar, daha önce deneyimlemedikleri yoğun sanayi çalışma koşulları, kent yaşamı ve disiplinli üretim süreçleriyle karşılaşarak yeni bir toplumsal ve ekonomik yaşam biçimine uyum sağlamak durumunda kalmışlardır. Nitekim 1960'lı yılların sonlarından itibaren birçok işçi ülkelerine geri dönmek yerine Almanya'da kalmayı tercih etmiş ve aile birleşimi yoluyla eş ve çocuklarını yanlarına getirmeye başlamıştır. Bu süreç, misafir işçi programının geçici işgücü teminine dayanan bir politika olmaktan çıkıp kalıcı bir göç sürecine dönüşmesine neden olmuştur (Abadan-Unat, 2002: 146-147).

Misafir işçi döneminde kamu söylemi ve politika tasarımları büyük ölçüde erkek işçi figürü üzerine kurulmuştur. Kadınların göç sürecindeki rolleri uzun süre görünmez kılınmış olsa da, gerçekte birçok kadın tekstil, hizmet ve bakım sektörlerinde istihdam edilmiştir. Bununla birlikte kadın emeği hem istatistiksel verilerde hem de akademik tartışmalarda yeterince görünür olmamıştır (Toksöz, 2023). Bu görünmezlik iki temel düzeyde ortaya çıkmaktadır. İlk olarak göç politikalarının kadınları bağımsız göçmen

olarak tanımaması, kadınların çoğunlukla aile birleşimi kapsamında değerlendirilmesine yol açmıştır. İkinci olarak ise emek piyasasında kadınların düşük ücretli ve güvencesiz sektörlerde yoğunlaşması, kadın emeğinin değersizleştirilmesine neden olmuştur.

2.1.2 1973–1989: Göçün Sınırlandırılması ve Yerleşikleşme Süreci

1970’li yıllarda yaşanan petrol krizi ve ardından gelen ekonomik durgunluk, Almanya’nın göç politikasında önemli bir dönüşüme yol açmıştır. 1973 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üyesi olmayan ülkelerden işçi alımının durdurulması uygulamasına geçen Batı Almanya da “misafir işçi dönemini” sonlandırmıştır (OECD, 2013: 62). Bununla birlikte bu karar Almanya’daki göçmen nüfusun azalmasına yol açmamış, aksine ülkede bulunan göçmenlerin kalıcılığını artırmıştır. Bu dönemde hükümet bir yandan yeni işçi alımını durdururken, diğer yandan göçmenlerin ülkelerine geri dönmelerini teşvik eden çeşitli politikalar ve hukuki düzenlemeler geliştirmiştir (Abadan-Unat, 2002).

1982 yılında iktidara gelen muhafazakâr-liberal koalisyon hükümeti, göç politikalarında daha kısıtlayıcı bir yaklaşım benimsemiş ve 1965 tarihli Yabancılar Kanunu’nda değişiklikler yapmıştır. Bu düzenlemeler kapsamında 1990 yılına kadar Almanya’da yaşayan yabancı işçilerin yaklaşık yarısının ülkelerine geri gönderilmesi hedeflenmiştir. Hazırlanan komisyon raporunda, ülkeyi terk etmeyi tercih eden yabancılara işsizlik ödeneği gibi genişletilmiş teşvikler sunulması öngörülürken, aile birleşimi konusunda da önemli sınırlamalar getirilmiştir. Bu çerçevede, Almanya’ya daha önce gelmiş olan göçmen işçilerin çocuklarının aileleriyle birlikte kalabilmesine yalnızca 6–16 yaş aralığında izin verilmiş ve bu çocukların Almanya’da kalabilmeleri için oturma izni almaları zorunlu hale getirilmiştir. Oturma izni bulunmayan çocukların tespit edilmesi durumunda ise ülkelerine geri gönderilmeleri öngörülmüştür. Ayrıca ikinci kuşak ve sonraki nesillerin Almanya’ya gelebilmeleri de önemli ölçüde

zorlaştırılmıştır. Bu politikaların devamı niteliğinde, 29 Kasım 1983 tarihinde Federal hükümet tarafından “Yabancı İşçilerin Geri Dönüşünü Destekleme Yasası” yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu düzenleme ile Yugoslavya, Portekiz, İspanya, Türkiye, Tunus, Fas ve Kore’den gelen göçmen işçilere gönüllü olarak ülkelerine dönmeleri halinde maddi destek sağlanması planlanmıştır. Buna göre, dönüş yapmayı kabul eden işçilere 10.500 Alman markı tutarında bir ödeme yapılması ve ortalama yedi aylık işsizlik süreci öngörülerek bu dönem boyunca aylık 1.500 Alman Mark destek verilmesi kararlaştırılmıştır (OECD, 2013).

1983 yılında uygulamaya konulan bu seçici geri dönüş politikasının resmi gerekçesi ise, Almanya’da çalıştıkları süre boyunca belirli mesleki beceriler ve deneyimler kazanan göçmen işçilerin ülkelerine dönmeleri halinde bu bilgi ve birikimlerin menşe ülkelerin ekonomik gelişimine katkı sağlayacağı yönündedir. Ancak kaynak ülkelerdeki sınırlı istihdam olanakları ve yaşam koşulları ile Almanya’daki aile birleşimi politikalarının yarattığı etkiler nedeniyle beklenen ölçekte bir geri dönüş gerçekleşmemiştir. Aksine, bu dönemde göçmenlerin Almanya’da kalma eğilimlerinin arttığı görülmüştür (Herbert, 2001).

2.1.3 1990–2004: Yeniden Birleşme, Avrupa Entegrasyonu ve Göç Politikasında Dönüşüm

1990’da Doğu ve Batı Almanya’nın yeniden birleşmesi, yalnızca siyasi ve ekonomik yapının değil, aynı zamanda göç ve entegrasyon politikalarının da yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Bade bu dönemi, savaş sonrası dönemde şekillenen göç rejiminin artık sürdürülemez hale geldiği ve Almanya’nın fiili bir “göç ülkesi” olarak kendisini yeniden düşünmek zorunda kaldığı bir kırılma evresi olarak yorumlamaktadır (Bade, 2002). Yeniden birleşme sonrasında Doğu Almanya’dan Batı’ya yönelik iç göç hareketleri, hâlihazırda devam eden dış göç akımlarıyla üst üste

binmiş; ekonomik yeniden yapılanma, işsizlik ve sosyal devletin mali yükü gibi sorunlar, göç tartışmalarını daha da politize etmiştir. Bu bağlamda göç, yalnızca işgücü açığını kapatan geçici bir olgu olmaktan çıkmış, Almanya'nın uzun vadeli demografik ve toplumsal yapısını belirleyen stratejik bir mesele haline gelmiştir (Abadan-Unat, 2002: 178-180).

1990'lı yılların başında uluslararası düzeyde yaşanan siyasal dönüşümler, Almanya'ya yönelen göç akımlarını nitelik ve nicelik bakımından derinden etkilemiştir. Doğu Avrupa'daki rejim değişiklikleri, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Balkan savaşları sonucunda Almanya'ya sığınmacı ve mülteci hareketleri belirgin biçimde artmıştır. Castles ve Miller, bu dönemde Almanya'yı “yeni göç rejimi”nin merkez ülkelerinden biri olarak tanımlar ve özellikle 1992 yılında Almanya'ya yapılan iltica başvurularının 400.000'i aşmasının kamuoyunda ve siyasette ciddi bir “mülteci krizi” algısı yarattığını vurgular (Castles vd., 2009: 208). Bu artış, hem iltica sisteminin idari kapasitesini zorlamış hem de göç ve iltica konularını iç siyasetin temel tartışma başlıklarından biri haline getirmiştir. Sığınmacıların yanı sıra, etnik Alman kökenli göçmenler ile aile birleşimi kapsamında gelen göçmenlerin sayısındaki yükseliş, göçün çok katmanlı bir olgu olduğunu ve farklı hukuki statülerin birbirine eklemlendiğini göstermiştir (Bade, 2002).

Artan iltica başvuruları ve kamuoyundaki güvenlik temelli tartışmalar, 1993 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle somut bir politika dönüşümüne yol açmıştır. Almanya Temel Yasası'nda yer alan iltica hakkı, bu değişiklik ile önemli ölçüde sınırlandırılmış; “güvenli üçüncü ülke” ve “güvenli menşe ülke” düzenlemeleri yürürlüğe sokulmuştur. Buna göre, Almanya'ya güvenli kabul edilen bir üçüncü ülke üzerinden giriş yapan sığınmacıların iltica başvurularının reddedilmesinin önü açılmış, böylece Almanya'nın coğrafi konumu ve çevresindeki devletlerle ilişkileri göç yönetiminin ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir (Abadan-Unat, 2002: 180-181).

1990'lı yıllar, bir yandan göçün kalıcılışmasını kabul eden yaklaşımlar ile diğer yandan iltica sistemini daraltmaya çalışan güvenlikçi eğilimlerin eşzamanlı var olduğu çelişkili bir dönüşüm dönemi olarak şekillenmiştir. Schengen Anlaşması'nın uygulanması ve Avrupa Birliği'nin ortak sınır ve vize politikalarının geliştirilmesi, üye devletler arasında sınır kontrollerinin kaldırılması ile dış sınırların ortak biçimde korunması arasındaki gerilimi görünür kılmıştır. Castles ve Miller, AB bağlamında göç yönetiminin giderek çok düzeyli bir yönetim alanına dönüştüğünü ve Almanya'nın da bu çerçevede ulusal göç politikasını Avrupa düzeyindeki norm ve düzenlemelerle uyumlu hale getirmek zorunda kaldığını belirtir (Castles vd., 2009: 215-217). Bu süreçte Almanya, bir yandan iç sınır kontrollerini gevşetirken, diğer yandan ortak vize rejimi, geri kabul anlaşmaları ve sınır ötesi polis iş birliği gibi araçlarla “dış sınırların sertleştirilmesi” yönünde adımlar atmıştır. Dolayısıyla göç, bu dönemde yalnızca ulusal bir politika alanı olmaktan çıkmış, AB'nin iç güvenlik, vatandaşlık ve serbest dolaşım politikalarıyla iç içe geçmiş ulus-üstü bir yönetim konusu haline gelmiştir (Abadan-Unat, 2002: 180-181).

1990'lı yılların sonuna gelindiğinde, demografik veriler ve göçmen kökenli nüfusun eğitim sistemi ile işgücü piyasasına artan katılımı, Almanya'daki göçün kalıcı bir olgu olduğunu açıkça ortaya koymuş; uzun yıllar “Biz göç ülkesi değiliz” söylemiyle özetlenen resmi yaklaşım, özellikle ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin ortaya çıkması ve kültürel çoğulculuğun gündelik hayatın parçası haline gelmesiyle birlikte sürdürülemez hale gelmiş ve Almanya bu dönemde bilimsel ve siyasal literatürde fiilen bir “göç ülkesi” (Einwanderungsland) olarak tanımlanmaya başlamıştır (Güner, 2025). Bu dönemde entegrasyon, yalnızca dil öğrenimi veya bireysel uyum anlamına gelmeyen; eğitim, konut, istihdam, siyasal katılım ve vatandaşlık gibi alanları kapsayan çok boyutlu bir politika alanı olarak tanımlanmaya başlamıştır. Ancak buna rağmen göçmenlerin eğitimde fırsat eşitsizliği, emek

piyasasında dikey hareketlilik engelleri ve ayrımcılık gibi yapısal sorunları devam etmiş; Almanya'nın kendisini resmen bir "göç ülkesi" olarak tanıma süreci, siyasal ve toplumsal dirençler nedeniyle gecikmiştir (Toksöz, 2023: 3068-3072).

Bu çerçevede 2000 yılında yürürlüğe giren yeni vatandaşlık yasası dönemin en önemli dönüşüm adımlarından biri olarak öne çıkar. Uzun süre yalnızca soy bağına dayalı vatandaşlık ilkesini benimseyen Almanya, 2000 reformu ile sınırlı da olsa doğum yeri ilkesine açılmış ve özellikle göçmen kökenli çocukların vatandaşlığa erişimini kolaylaştırmaya yönelik düzenlemeler getirmiştir. Kaya, bu değişikliği Almanya'nın göçmenlerin kalıcılığını hukuki düzeyde tanıma ve onları siyasal topluluğa dâhil etme yönünde attığı sembolik ve pratik açıdan kritik bir adım olarak değerlendirir (Kaya, 2012: 98-100). Buna göre Almanya'da doğan göçmen kökenli çocuklara belirli koşullar altında Alman vatandaşlığına geçme imkânı tanınmış; bu durum, özellikle ikinci kuşak göçmenlerin vatandaşlık statüsü bakımından belirsizliklerin kısmen azalmasına katkı sağlamıştır. Yine de çifte vatandaşlık konusundaki sınırlamalar, "opsiyon modeli" gibi geçici statüler ve vatandaşlığa kabulde aranan dil ve uyum kriterleri, reformun tam anlamıyla kapsayıcı olmadığını göstermektedir (Kaya, 2012: 101-103).

1990–2004 döneminde göç politikalarındaki dönüşüm, yalnızca hukuki ve kurumsal düzeyde değil, aynı zamanda entegrasyon politikalarının içeriği ve hedef kitlesi bakımından da yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dil kursları, mesleki eğitim programları ve işgücü piyasasına erişimi artırmayı amaçlayan projeler, göçmenlerin sosyal ve ekonomik hayata katılımını güçlendirmeyi hedefleyen temel araçlar olarak tasarlanmıştır. Ancak Toksöz'ün vurguladığı üzere, bu tür programlara rağmen göçmen kökenli bireyler çoğu zaman düşük ücretli, güvencesiz ve niteliklerine uygun olmayan işlerde yoğunlaşmaya devam etmiş; yapısal eşitsizlikler ve ayrımcılık, entegrasyonun önündeki en önemli engellerden biri olmayı sürdürmüştür (Toksöz, 2023). Kaya, özellikle 1990'lardan itibaren görünür hale gelen göçmen girişimciliğini,

bu yapısal engellere karşı geliştirilen bir strateji olarak ele alır; küçük ve orta ölçekli işletmeler, restoranlar, perakende ve hizmet sektöründeki girişimler, göçmenlerin hem ekonomik bağımsızlıklarını artırmalarına hem de toplumsal görünürlük ve saygınlık kazanmalarına imkân tanımıştır (Kaya, 2012: 105-107). Bu açıdan bakıldığında, 1990–2004 dönemi, Almanya’da göçün kalıcılığının hukuki ve politik düzeyde kabul edildiği; ancak eşitsizlik ve dışlanma mekanizmalarının tam anlamıyla çözülemediği, çelişkili bir dönüşüm evresi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak 1990–2004 arası dönem, Almanya’nın yeniden birleşme süreci, Avrupa entegrasyonu ve uluslararası göç dinamiklerinin kesiştiği bir bağlamda göç politikasını kökten yeniden tanımladığı bir zaman dilimidir. 1993 anayasa değişikliği ve iltica hakkının sınırlandırılması gibi adımlar, göç yönetiminde güvenlikçi ve kısıtlayıcı eğilimlerin güçlendiğini gösterirken; 2000 tarihli vatandaşlık yasası reformu ve entegrasyon politikalarının kurumsallaşması, göçmen nüfusun kalıcılığının kabul edildiğini ve Almanya’nın fiilen bir “göç ülkesi” olarak kendisini yeniden konumlandırmaya başladığını ortaya koymaktadır (Abadan-Unat, 2002). Bu ikili yönelim, yani bir yanda sınır ve iltica rejiminde sıkılaştırma, diğer yanda vatandaşlık ve entegrasyon alanında kademeli açılma, dönemin en belirgin özelliği olarak öne çıkmakta; Almanya’nın güncel göç ve entegrasyon tartışmalarının da tarihsel temelini oluşturmaktadır (Castles ve Miller, 2009; Toksöz, 2023).

2.1.4 2005–2014: Göç Yasası, Seçici Göç Rejimi ve Nitelikli İşgücü Politikaları

2000’li yılların başından itibaren Almanya’nın göç politikalarında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Almanya, demografik değişimler, küresel ekonomik rekabet ve işgücü piyasasındaki ihtiyaçlar doğrultusunda göç politikalarını yeniden yapılandırmaya başlamıştır. 2000’lerin başlarında 1998 ile 2005 arasında görev yapmış olan SPD’den

Schröder'in hükümeti, Almanya'nın bir göç ülkesi olduğunu kabul ederek, yeni bir göçmenlik yasasını hayata geçirmek için Vatandaşlık Yasası çıkartmışlardır (Constant ve Zimmermann, 2009).

1 Ocak 2005'te ise geniş kapsamlı bir Göç Yasası yürürlüğe girmiştir (DW, 2005). Bu yasa kapsamında entegrasyon, devletin görevi olarak tanımlanmış, Federal Göç ve Mülteciler Dairesi (BAMF), entegrasyonu desteklemek için alınan önlemlerin uygulanmasından sorumlu olmuştur. Yasa'da göçmenlerin toplamda 600 saat dil kursu, 100 saatlik de Almanya ile ilgili hukuksal sistem, tarihi ve kültürü gibi bilgiler içeren entegrasyon kurslarına katılması zorunlu tutulmuştur (BAMF 2023).

Göç Yasası ile Almanya'nın göç politikalarında daha seçici bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşım, göçün yalnızca nüfus hareketi olarak değil, aynı zamanda ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlenmesi gereken bir süreç olarak değerlendirilmesine dayanmaktadır. Özellikle yüksek nitelikli işgücünün ülkeye çekilmesi bu dönemin en önemli politika hedeflerinden biri haline gelmiştir. Bu doğrultuda yüksek eğitilmiş uzmanlara yönelik özel oturma izinleri ve çalışma olanakları sağlanmış, nitelikli göçmenlerin Almanya'ya yerleşmesini kolaylaştıran çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Castles ve Miller, 2009).

Avrupa Birliği, yüksek nitelikli işgücünü çekmek amacıyla 2009 yılında "AB Mavi Kart (Blue Card)" direktifini kabul etmiştir. Bu düzenlemenin temel amacı, yüksek vasıflı üçüncü ülke vatandaşlarının Avrupa Birliği ülkelerinde çalışabilmesini kolaylaştırmak ve AB'yi nitelikli işgücü için daha cazip hale getirmektir (Giesing ve Laurensyeva, 2017: 38) Almanya ise bu uygulamayı hayata geçirebilmek için gerekli yasal düzenlemeleri tamamlayarak 1 Ağustos 2012 tarihinde Mavi Kart sistemini yürürlüğe koymuştur. Federal Göç ve Mülteciler Dairesi'nin (BAMF) verilerine göre,

Mavi Kart programı kapsamında Almanya'ya gelen yüksek nitelikli işgücünün sayısı yıllar içerisinde artış göstermiştir (Akdemir ve Tekeli, 2017).

Avrupa'daki göç politikaları zaman içerisinde önemli bir dönüşüm geçirmiş ve göçmen işçilerin geçici olarak görülmesinden kalıcı yerleşime doğru bir süreç yaşanmıştır. Bu dönüşüm Almanya'da da açık bir şekilde gözlemlenmiş ve göçmen nüfusun toplumsal ve ekonomik yaşamın kalıcı bir parçası haline geldiği kabul edilmiştir (Abadan-Unat, 2002). Bu bağlamda 2005 sonrası dönemde Almanya'nın göç politikaları hem göçü düzenlemeye hem de göçmenlerin toplumsal entegrasyonunu sağlamaya yönelik çift yönlü bir politika yaklaşımı geliştirmiştir.

2.1.5 2015 Sonrası: Mülteci Krizi, Entegrasyon Politikaları ve Yeni Göç Rejimi

Almanya, 2015 yılında modern tarihinin en yoğun insani göç hareketlerinden birine tanıklık etmiş; bu dönemde 890.000'den fazla sığınmacı ülkeye giriş yapmıştır. Bu kitlesel hareketlilik, Almanya'nın göç yönetiminde "savunmacı" yaklaşımdan "stratejik entegrasyon" odaklı bir yapıya geçişini zorunlu kılmıştır. Özellikle 2016 yılında yürürlüğe giren Entegrasyon Yasası ve akabinde 2020 yılında hayata geçen Nitelikli İşgücü Göçü Yasası (Fachkräfteeinwanderungsgesetz), sığınmacıların işgücü piyasasına katılımını hukuki bir regülasyona bağlayarak entegrasyonu devletin asli bir görevi olarak tanımlamıştır (Hanewinkel, 2022:13; Lechner ve Atanisev, 2023:33). Ancak, 2015 sonrası "Yeni Göç Rejimi" olarak adlandırılan bu süreçte, kadın göçmenlerin sosyo-ekonomik konumları incelendiğinde, kurumsal ve kültürel engellerin kesişiminde şekillenen sistematik bir dışlanma örüntüsü gözlemlenmektedir.

2015 sonrası sığınmacı akınında kadınlar, literatürde "üç katmanlı dezavantaj" olarak tanımlanan; göçmenlik, mülteci statüsü ve toplumsal cinsiyetin birleştiği kesişimsel bir bariyerle karşı karşıya kalmışlardır (Kosyakova vd, 2021). Yapısal

engellerin en başında, beşerî sermayenin Almanya iş piyasasına transfer edilememesi gelmektedir. Zorunlu göç süreci, bireyin sahip olduğu niteliklerin ağır bir şekilde değersizleşmesine yol açmakta; özellikle kadınların menşe ülkelerinde yoğunlaştığı öğretmenlik ve sağlık gibi "regüle edilmiş" mesleklerde denklik süreci aşılabilir bir bürokratik duvara dönüşmektedir (Kosyakova vd, 2021; Lechner ve Atanisev, 2023).

Bu yapısal engeli derinleştiren bir diğer faktör ise dil eğitimidir. Kadınların ilk dil kursuna başlamak için erkeklere oranla ortalama 4 ay daha fazla beklemesi (kadınlarda 16 ay, erkeklerde 12 ay), kurumsal mekanizmaların kadınları "ikincil işgücü" olarak kodladığının göstergesidir (Kosyakova vd, 2021:5). Dil yeterliliğindeki bu kurgulanmış gecikme, sığınmacı kadınların iş piyasasına girişini otomatik olarak ertelemekte ve onları hane içindeki bağımlılık ilişkilerine hapsedmektedir (Lechner ve Atanisev, 2023:4).

Yeni göç rejiminin en büyük eksikliği, entegrasyonu "yetişkin çalışan" modeli üzerinden kurgularken kadınların hane içindeki bakım yükümlülüklerini görmezden gelmesidir. Sığınmacı kadınların yaklaşık %75'inin çocuk sahibi olması, aile ve iş uyumluluğu ikilemi krizini tetiklemektedir (Kosyakova vd, 2021; Lechner ve Atanisev, 2023). İstatistiki veriler, 3 yaş altı çocuğu olan sığınmacı kadınların istihdam oranının %1 seviyesine kadar gerilediğini göstermektedir (Lechner ve Atanisev, 2023:4). Bu durum, diğer göçmen kadınlarla karşılaştırıldığında da belirgin bir eşitsizliğe işaret etmektedir. Zira göçmen kadınların genel istihdam oranı %40–50 seviyelerinde, çocuk sahibi olanlarda ise %30–40 civarında seyrederken, yerli kadınlarda bu oran %70'e kadar ulaşmaktadır (Kosyakova ve Salikutluk, 2023; OECD, 2025). Bu karşılaştırma, bakım yükümlülüklerinin özellikle göçmen kadınlar açısından işgücü piyasasına katılımı neredeyse imkânsız hâle getirdiğini ve bunun yapısal bir dışlanma mekanizması oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu veri, çocuk bakımı altyapısının eksikliğinin

sadece bir sosyal sorun değil, kamusal alandan tamamen silinmeye yol açan bir "yapısal cam tavan" olduğunu göstermektedir.

Bağımlı istihdam alanındaki (işçilik) yapısal tıkanıklıklar, göçmen kadınları bir ekonomik varoluş ve hayatta kalma stratejisi olarak girişimciliğe ve öz-istihdama yöneltmektedir. Federal politikalar son yıllarda göçmen kadınların girişimcilik potansiyelini "gizli kaynaklar" olarak keşfetmiş; ancak bu potansiyeli harekete geçirecek kayıt creti gibi teşvikleri yeterli ocuk bakım altyapısıyla destekleyememiştir (Lechner ve Atanisev, 2023).

Bu bağlamda ortaya çıkan "Anne-Girişimcilik" modeli, sığınmacı kadınlar için ocuk bakımı rutinleri etrafında bir iş alanı yaratma esnekliği sunsa da, kadının hem ev içindeki bakım rollerini sürdürmesine hem de piyasada var olmasına neden olan bir "güçlenme paradoksu" yaratmaktadır (Welter vd., 2014)

Sonuç olarak, 2015 sonrası Almanya'daki entegrasyon rejimi, kadın göçmenleri "bakım veren anne" ile "nitelik altı işçi" rolleri arasına sıkıştıran bir politika boşluğu üretmektedir. Girişimcilik, bu kadınlar için keyfi değil; yapısal dışlanmaya karşı "zorunlu bir özerklik ilanı" olarak belirlemektedir.

2.2 Almanya'da Kadın Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumları

Almanya'ya gelen göçmen kadınların sosyodemografik özelliklerinin işgücü piyasasına katılım üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Göçmenlerin işgücü piyasasında karşılaştığı zorluklar, özellikle işsizlik riski, gelir eşsizlikleri ve işgücü piyasasında düşük statüde konumlanma, Avrupa lkelerinde yaygın olarak belgelenmiştir. Ancak, etnik köken ve cinsiyetin eşzamanlı etkilerine yönelik araştırmalar sınırlı kalmaktadır. Göçmen kadınların entegrasyonu hem etnik hem de cinsiyet temelli engellerin keşişiminde özel bir önem taşımaktadır (Salikutluk vd, 2020: 2).

Almanya'daki kadın göçmenlerin ve mültecilerin sosyo-ekonomik durumları; işgücü piyasasına katılım, eğitim, dil edinimi, aile yapısı gibi temel eksenlerde şekillenmektedir. Eldeki verilere göre kadın göçmenler hem yerli Alman kadınlara hem de göçmen erkeklere kıyasla daha dezavantajlı bir sosyo-ekonomik konumda yer almaktadır (Kogan, 2011). Yerli kadınların istihdam oranı %70'in üzerinde iken, göçmen kadınlarda bu oran %40–50 seviyelerine düşmektedir. Göçmenler içinde cinsiyet temelli eşitsizlik daha da derinleşmekte ve erkek göçmenlerin istihdam oranı %60–70 seviyelerine ulaşırken, kadın göçmenlerde bu oran %20–30 civarında kalmaktadır (OECD, 2024; IAB, 2025).

Diğer taraftan Almanya'da gerçekleştirilen IAB-BAMF-SOEP anketi göçmenlerin sosyoekonomik durumlarını ve işgücü piyasasına katılım süreçlerini inceleyen en kapsamlı veri kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. 2016–2019 yılları arasında gerçekleştirilen bu araştırma kapsamında elde edilen veriler, göçmen kadınların işgücü piyasasına entegrasyonunun erkeklere kıyasla daha yavaş gerçekleştiğini göstermektedir (Brücker vd., 2019).

Sosyo-ekonomik entegrasyonun kilit noktası olan eğitim ve dil öğreniminde de kadınlar geride kalmaktadır. Yükseköğrenim veya mesleki eğitim mezunu yüksek nitelikli göçmen kadınların dahi vasıfsız işlerde çalışma ihtimali oldukça yüksektir. Göçmen kadınların önemli bir bölümünün düşük veya orta düzeyde eğitim seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, yabancı diplomaların Almanya'da tanınma süreci de istihdama erişim açısından önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Diploma tanıma sürecine başvurmayan veya diploması tanınmayan bireylerin işgücü piyasasına entegrasyonu daha sınırlı kalabilmektedir. Buna karşılık Almanya'da alınan eğitim ve mesleki kurslar, göçmen kadınların istihdam olanaklarını artıran önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Salikutluk vd., 2020). Bu nedenle Almanya'da uygulanan entegrasyon politikaları kapsamında dil kursları ve

mesleki eğitim programları önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle entegrasyon kurslarına katılımın, göçmen kadınların işgücü piyasasına katılımı üzerinde olumlu etkiler yarattığı görülmektedir (Brücker vd., 2019).

Göçmen kadınların işgücü piyasasına katılımını etkileyen bir diğer önemli unsur aile yapısı ve çocuk sahibi olma durumudur. Almanya'daki sığınmacı ve göçmen kadınların yaklaşık dörtte üçü çocuk sahibidir. Aile ve iş hayatının uyumluluğu ikilemi, kadının kamusal alandaki varlığını felç eden temel bir faktördür (Lechner ve Atanisev, 2023). Araştırma sonuçlarına göre küçük yaşta çocuğa sahip olmak, kadınların istihdama katılımını önemli ölçüde sınırlayan bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle 0–3 yaş arası çocuk sahibi olan kadınların işgücü piyasasına katılım oranlarının daha düşük olduğu görülmektedir. Buna karşın çocukların yaşının artmasıyla birlikte kadınların istihdama katılım oranlarında artış gözlemlenmektedir. Bu durum, çocuk bakım hizmetlerinin kadınların istihdamına katılımında önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Brücker vd., 2019: 7-8). Toplumsal cinsiyet rollerinin kadını kamusal alandan soyutlayarak "ev içi alana" hapseden kurumsal bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir.

Göçmenlerin mesleki geçmişleri incelendiğinde ise farklı sektörlerde yoğunlaşmalar olduğu görülmektedir. Almanya'da kullanılan KldB 2010, meslekleri sistematik biçimde sınıflandıran ve işgücü piyasası analizlerinde kullanılan resmi bir kodlama sistemidir. Bu sınıflandırma, göçmenlerin istihdam edildiği meslek gruplarının ve nitelik düzeylerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesine imkan tanımaktadır. Bu sınıflandırmaya göre göçmenlerin önemli bir kısmının sanayi, hizmet ve eğitim sektörlerinde istihdam edildiği görülmektedir. Sanayi sektöründe inşaat, üretim ve teknik işlerde yoğunlaşma varken, hizmet sektöründe satış, ulaşım ve bakım hizmetleri öne çıkmaktadır. Eğitim sektöründe ise öğretmenlik ve akademik mesleklerde istihdam edilen göçmenler de bulunmaktadır (Bundesagentur für Arbeit, 2021).

Genel olarak değerlendirildiğinde, göçmen kadınların iřęc piyasasına entegrasyonu çok boyutlu bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dil becerileri, eğitim düzeyi, yasal statü ve aile sorumlulukları bu süreci doğrudan etkileyen temel faktörler arasında yer almaktadır. Araştırma bulguları, özellikle entegrasyon programları ve dil eğitimlerinin göçmen kadınların istihdama katılımını artırmada önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bununla birlikte küçük yaşta ocuk sahibi olma ve bakım sorumlulukları gibi faktörlerin kadınların iřęc piyasasına katılımını sınırladığı da görülmektedir. Bu nedenle göçmen kadınların istihdamını artırmaya yönelik politikaların geliştirilmesinde eğitim, dil öğrenimi ve ocuk bakım hizmetleri gibi alanlara yönelik desteklerin önemli olduğu değerlendirilmektedir (Brcker vd., 2019).

Almanya’da göçmen ve özellikle de son yıllarda artan sığınmacı kadınların iřęc piyasasına erişimde yaşadıkları uyum sorunları karşısında girişimciliğe yöneldikleri görülmektedir. İzleyen bölümde Almanya’da göçmen kadın girişimciliğini açıklayan çok katmanlı dinamikler analiz edilecektir.

III. BÖLÜM:

ALMANYA’DA GÖÇMEN KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNİ AÇIKLAYAN ÇOK KATMANLI DİNAMİKLER

Bu bölümde Almanya’da göçmen kadın girişimciliğini şekillendiren çok katmanlı dinamikler bütüncül bir çerçevede ele alınmaktadır. Girişimciliğe yönelme motivasyonları, karşılaşılan yapısal ve kurumsal engeller ile toplumsal cinsiyet temelli sınırlılıklar analiz edilmektedir. Bunun yanı sıra göçmen kadınların geliştirdiği bireysel ve kolektif stratejiler, sosyal sermaye ağları ve girişimcilik ekosistemi içerisindeki konumları değerlendirilmektedir. Ayrıca devlet politikaları, hukuki düzenlemeler ve refah sistemi bağlamında mevcut yapıların göçmen kadın girişimciliği üzerindeki etkileri eleştirel bir bakış açısıyla incelenmektedir.

3.1 Almanya’da Girişimci Göçmen Kadınların Motivasyonları

Almanya’da göçmen kadın girişimciliğini anlamlandırabilmek için öncelikle bu kadınları kendi işlerini kurmaya yönelten çok katmanlı dinamiklerin ele ele alınması gerekmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, göçmen kadın girişimciliği hem zorunluluk hem de fırsat odaklı dinamiklerin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Almanya özelinde yapılan araştırmalar, göçmen kadınların büyük çoğunluğunun girişimciliğe zorunluluk nedeniyle yöneldiğini ortaya koymaktadır; işgücü piyasasındaki dışlanma, dil engeli, mesleki yabancılaşma ve ayrımcılık bu zorunluluğu besleyen başlıca etkenler arasında sayılmaktadır (Audretsch vd., 2017: 3).

Almanya’da göçmen girişimcilerin kendi hesabına çalışma oranlarının yerli nüfusa kıyasla belirgin biçimde yüksek olduğu bilinmektedir. Bu durum, entegrasyonun işe alım yoluyla değil, bağımsız iş kurma yoluyla gerçekleştiğine işaret etmektedir (Audretsch vd., 2017). Kadınlar söz konusu olduğunda ise tablo daha da karmaşık bir

görünüm kazanmaktadır. Göçmen kadınlar, işgücü piyasasına erişim süreçlerinde hem cinsiyetlerine hem de etnik kimliklerine dayalı engellerle eş zamanlı olarak karşılaşmaktadır. Bu çifte dezavantaj, onları girişimciliğe büyük ölçüde zorunluluktan itmektedir; kendi işini kurma, çoğu zaman hayatta kalmanın ve ekonomik bağımsızlığını elde etmenin biricik yolu olarak belirlemektedir (Vučković vd, 2025: 57).

Motivasyon örüntüleri incelendiğinde, zorunluluk odaklı girişimcilik ile fırsat odaklı girişimcilik arasındaki ayrımın son derece belirleyici olduğu görülmektedir. Zorunluluk odaklı girişimci kadınlar arasında geçim kaygısı, önceki işinden tatminsizlik, çocuk bakımı ile ücretli iş arasındaki dengesizlik ve yetersiz istihdam seçenekleri öne çıkan itici etkenler olarak sıralanmaktadır (Lingappa ve Rodrigues, 2023: 5). Öte yandan fırsat odaklı motivasyonlar arasında özerklik ve bağımsızlık arzusu, beceri ve yetkinliklerin değerlendirilmek istenmesi, finansal hedefler ile toplumsal tanınma isteği öne çıkmaktadır (Lingappa ve Rodrigues, 2023: 9).

Almanya'ya özgü bağlamsal koşullar, motivasyonların şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle geleneksel göçmen toplulukları mensubu olan kadınlarda, eşe bağlı göç olgusu sıkça karşılaşılan bir örüntü oluşturmaktadır; kadınlar esas olarak eşlerini takip eden aile birleşimi göçmenleri olarak yeni ülkelere gelmekte, ardından işgücü piyasasında kendilerine yer bulmakta ciddi güçlükler yaşamaktadır. Bu durumda kendi işini kurmak, hem ekonomik bağımsızlık için zorunlu bir çıkış yolu hem de toplumsal entegrasyonun bir aracı haline gelmektedir (Schieckoff ve Diehl, 2021: 4). Asya kökenli göçmen girişimciler üzerine Almanya'da yürütülen nitel bir araştırma, sermaye edinimi, işsizlik ve ailede yaşanan finansal güçlüklerin girişimciliğe yönelişte en belirleyici faktörler olduğunu, buna karşın sosyal ağların ve akraba ilişkilerinin beklenin aksine daha az belirleyici kaldığını ortaya koymaktadır (Sabary vd., 2023: 7).

Bunun yanı sıra, eğitim düzeyi ve öncelikli göç amacı motivasyon türünü doğrudan etkilemektedir. Yüksek nitelikli, çalışma amaçlı göç eden kadınlar fırsat odaklı girişimcilik eğilimi sergileme açısından avantajlı konumdayken; aile birleşimi ya da mülteci statüsüyle gelen kadınlar için girişimcilik büyük ölçüde zorunlulukla hareket etmenin bir sonucu olmaya devam etmektedir (Franke vd., 2022: 6). Kloosterman ve Rath (2001) tarafından geliştirilen "karma gömülülük" teorisi bu noktada açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır: girişimcilik motivasyonları yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda kurumsal yapı, piyasa koşulları ve sosyo-kültürel bağlam içinde şekillenmektedir (R. Kloosterman ve Rath, 2001: 192).

Almanya'daki politika çerçevesi de motivasyonları dolaylı biçimde etkilemektedir. Almanya Federal Hükümeti bünyesindeki çeşitli programlar göçmen ve kadın girişimcileri desteklemeyi amaçlamaktadır. Ancak bu programlara katılım ve erişim koşulları kadınlar açısından çoğunlukla kısıtlayıcı olmakta; dil gerekliliklerini karşılayamayanlar ya da çocuk bakımı sorumluluklarından dolayı gündüz programlarına devam edemeyenler bu desteklerden yararlanamamaktadır (Audretsch vd., 2019: 14).

Göçmen kadın girişimcilerin motivasyonlarını değerlendirirken kesişimsel bir bakış açısı benimsemek kaçınılmazdır. Gaweł ve Toikko (2024: 590), kadınların ev sahibi ülkedeki güçlenme düzeyinin, göçmen kadın girişimciliği üzerinde makro ölçekte belirleyici bir etki yarattığını ileri sürmekte; siyasi ve yönetsel alanda güçlü kadın temsiline bulunduğu ülkelerde göçmen kadın girişimciliğinin görece daha fazla fırsat güdümlü bir nitelik taşıdığını vurgulamaktadır. Bu bulgu, Almanya özelinde motivasyon örüntülerinin kurumsal bağlamdan bağımsız ele alınamayacağını bir kez daha gözler önüne sermektedir.

3.2 Göçmen Kadın Girişimcilerin Karşılaştıkları Engeller

Göçmen kadın girişimciler, Almanya'da iş kurma ve sürdürme süreçlerinde birbirleriyle iç içe geçmiş çok katmanlı engellerle yüz yüze gelmektedir. Bu engellerin tamamı yalnızca cinsiyet eşitsizliğinden ya da yalnızca göçmenlik statüsünden kaynaklanmamakta; aksine iki kimliğin kesişiminde özgün ve bileşik dezavantaj biçimleri ortaya çıkmaktadır. Göçmen kadınlar hem kadın hem de göçmen olmanın yarattığı kırılanlıkları eş zamanlı olarak deneyimlemektedir (Vučković vd., 2025: 55). Söz konusu engelleri tarihsel, yapısal ve bireysel boyutlarıyla birlikte ele almak; Almanya'ya özgü emek piyasası dinamiklerini ve göç politikalarının uzun vadeli izlerini de analize dâhil etmeyi zorunlu kılmaktadır.

Bu çok katmanlı güçlük tablosunun tarihsel arka planını anlamak için Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen emek göçünün seyrini izlemek büyük önem taşımaktadır. Nermin Abadan- Unat, 1960'lı ve 70'li yıllarda Federal Almanya'ya göç eden Türk kadınların önemli bir kısmının Türkiye'de ortaöğretim ya da mesleki niteliklere (örneğin hemşirelik, öğretmenlik) sahip olmalarına karşın Almanya'da vasıfsız işçi statüsünde kayda geçirildiklerini ve vasıfsız işçi arayan işyerlerine yönlendirildiklerini gösterir; 1960'ta Türk işçileri içindeki kadın oranının yaklaşık %7'den 1974'te %26'ya yükselmesine rağmen, bu görece yüksek katılım oranının kadınların endüstriyel ortama uyum sağlarken karşılaştıkları zorlukları ve erkeklere kıyasla çok daha yoğun yaşadıkları yalnızlık duygusunu ortadan kaldırmadığını vurgular; Türk göçmen kadın işçilerin statüleri, çalışma koşulları ve endüstriyel iş türüne uyumları üzerine yapılan araştırmalar, söz konusu vasıfsızlaştırma ve yalnızlaştırma deneyimlerinin, günümüz göçmen kadın girişimcilerinin hem niteliklerinin tanınmaması hem de sosyal ağ yetersizliğiyle mücadeleleri açısından doğrudan bir tarihsel süreklilik taşıdığını ortaya koymaktadır (Abadan- Unat, 2002: 150).

Yukarıda ele alınan tarihsel deneyimler ve yapısal dinamikler, göçmen kadın girişimcilerin karşılaştıkları engellerin birbirinden bağımsız değil, aksine birbirini besleyen ve derinleştiren bir bütün oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sosyal dışlanma, kurumsal yapılara sınırlı erişim ve yetkinliklerin görünmezleşmesi gibi faktörler, girişimcilik sürecinin farklı aşamalarında farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Ancak bu çok katmanlı engel yapısı içinde finansmana erişim sorunu, diğer tüm kısıtların somutlaştığı kritik bir düğüm noktası olarak dikkat çekmektedir. Çünkü girişimcilik faaliyetinin hayata geçirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması, doğrudan sermaye birikimi ve finansal kaynaklara erişimle ilişkilidir. Bu nedenle finansmana erişim meselesi, yalnızca ekonomik bir sorun alanı değil; aynı zamanda göçmen kadınların yapısal konumunu yansıtan temel bir gösterge olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede, finansal engellerin ayrı bir başlık altında detaylı biçimde incelenmesi, konunun bütüncül olarak anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

3.2.1 Finansmana Erişim Engel

Göçmen kadın girişimcilerin Almanya'da karşılaştığı en önemli yapısal engellerden biri, girişimcilik faaliyetlerini başlatmak ve sürdürülebilir biçimde büyütmek için zorunlu olan sermayeye erişimin önündeki ciddi güçlüklerdir. Almanya'nın büyük ve gelişmiş bankacılık sistemi göz önünde bulundurulduğunda, bu engellerin var olmadığı düşünülebilir; ancak araştırmalar, göçmen girişimcilerin kredi mekanizmalarına ve yatırım ağlarına erişimde yerli girişimcilere kıyasla belirgin dezavantajlarla karşılaştığını ortaya koymaktadır. Göçmen kadın girişimciler açısından bu durum daha da belirgin hâle gelmektedir; zira söz konusu bireyler hem göçmen statüsü hem de toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin iç içe geçtiği kesişimsel bir dezavantaj yapısıyla mücadele etmek durumundadır (OECD, 2010). Sermayeye ulaşmak, yerel kredi ağlarından dışlanmak ve teminat yetersizliği bu başlık altında öne

ıkan sorunlardır. Farklı etnik köken, eğitim düzeyi ve ağ yapılarına sahip olmalarına karşın göçmen kadın girişimcilerin neredeyse tamamı finansmana erişim güçlüğü yaşamaktadır; bu meseleyi göçmen kadın girişimciliğini kesen ortak bir sorun hattı haline getirmektedir (Polychronopoulos ve Nguyen-Duc, 2023: 7).

Almanya'da göçmen girişimciler üzerine gerçekleştirilen ampirik araştırmalar, finansal sermayeye erişimin bu grubun önündeki en öncelikli engel olduğuna işaret etmektedir. Sabary ve Kljunikov (2023), Almanya'daki Asyalı göçmen girişimciler zerine DEMATEL yöntemiyle yürüttükleri çalışmada, yeterli başlangıç sermayesine ulaşmanın, dil engeli ve yüksek piyasa rekabeti ile en öncelikli  engelden biri olduğunu saptamıştır. Araştırma, göçmen girişimcilerin banka kredisi başvurularında yerli girişimcilere kıyasla daha yüksek teminat talepleriyle karşılaştığını ve red oranlarının belirgin ölçüde yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Almanya'nın finansal sisteminin formel kredi geçmişi ve teminat varlığına dayalı değerlendirme mantığının, göçmen girişimcileri yapısal olarak dışladığını göstermektedir.

Almanya'daki finansmana erişim sorununun temel nedenlerinden biri, göçmen girişimcilerin ev sahibi ülkede yeterli kredi geçmişine sahip olmaması ve yerel finansal kurumlarla güven ilişkisi kuramamasıdır. Schufa gibi Almanya'ya özgü kredi derecelendirme sistemleri, yeni gelenlerin önceki ülkede oluşturduğu finansal geçmişi dikkate almamakta; bu durum girişimcileri baştan yüksek riskli müşteri olarak kategorize etmektedir. Nguyen-Duc ve Polychronopoulos (2023), Avrupa bağlamında göçmen girişimcilik desteği üzerine yürüttükleri kapsamlı sistematik derlemede, finansal kuruluşlarla sınırlı sosyal ve profesyonel bağların, sermayeye erişimde belirleyici bir engel oluşturduğunu vurgulamaktadır. Araştırmacılar, bu nedenle göçmen girişimcilerin çoğu zaman resmi bankacılık kanalları yerine aile çevreleri ve etnik ağlara dayalı gayri resmî finansman mekanizmalarına yöneldiğini belirtmektedir.

Göçmen kadın girişimciler açısından finansmana erişim sorunu yalnızca göçmen statüsünden kaynaklanan engellerle sınırlı değildir; toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler bu süreci daha da derinleştirmektedir. Audretsch, Lehmann ve Wirsching (2017), Almanya'daki göçmen kadın girişimciliğine ilişkin çalışmalarında, kadınların risk sermayesi ve yatırımcı ağlarına erişiminin erkeklere kıyasla önemli ölçüde daha sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmacılara göre göçmen kadın girişimciler, genel olarak kişisel tasarruflarca finanse edilen küçük ölçekli işletmeler kurmakta; bu durum büyüme potansiyellerini yapısal biçimde kısıtlamaktadır (Audretsch ve Wirsching 2017:58). Almanya'da 2024 yılı itibarıyla göçmen kökenli girişimcilerin tüm yeni kurulan işletmelerin yaklaşık %30'unu oluşturduğu göz önüne alındığında, bu grubun finansmana erişimde yaşadığı dezavantajların ekonomik boyutu daha iyi anlaşılmaktadır (KfW Research, 2024).

Finansmana erişim engelinin bir diğer kritik boyutu, Almanya'daki kamu destekli girişimcilik programları hakkındaki bilgi eksikliğidir. KfW ERP Gründerkredit, Mikrokreditfonds Deutschland ve eyalet düzeyindeki kalkınma bankaları (örneğin Investitionsbank Berlin) gibi finansman araçları, ilke olarak tüm girişimcilere açık olmakla birlikte; dil engeli, bürokratik süreçlerin karmaşıklığı ve danışmanlık hizmetlerine sınırlı erişim bu programların göçmen girişimciler tarafından yeterince kullanılamamasına yol açmaktadır. Aman vd. (2024:1708), girişimcilik ekosistemi aktörlerinin bakış açısından yürüttükleri araştırmada, destekleyici yapıların ve politikaların büyük ölçüde göçmen kadınların ihtiyaçlarını göz ardı ettiğini; bu programların tasarım aşamasında hedef kitlenin erişim kısıtlarının dikkate alınmadığını tespit etmektedir. Almanya özelinde bu sorun, çok dilli rehberlik hizmetlerinin yetersizliği ve göçmen kadınlara yönelik özelleştirilmiş finansman yollarının bulunmaması biçiminde somutlaşmaktadır.

Formel finansman mekanizmalarına erişimdeki bu boşluklar, göçmen kadın girişimcileri gayri resmî ve topluluk temelli kaynaklara yöneltmektedir. Bilecen'in (2019) Almanya'daki Türk ve diğer göçmen topluluklar üzerine yürüttüğü araştırma, "altın günü" adıyla bilinen döner tasarruf ve kredi birliklerinin bu kesim için kritik bir finansman aracı işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Ancak bu tür gayri resmî mekanizmalar, işletmelerin belirli bir büyüklüğün ötesine geçmesini sağlayacak sermaye birikimini mümkün kılamamakta; bu durum göçmen kadın girişimcileri mikro ölçekli işletme tuzağına hapsedmektedir (Bilecen, 2019). Dolayısıyla Almanya'daki finansmana erişim sorunu, bireysel tercihlerin değil, yapısal finansal eşitsizliklerin ve kurumsal tasarım açıklarının bir ürünüdür. Sonuç olarak finansmana erişim engeli, göçmen kadın girişimcilerin Almanya'da karşılaştığı en temel yapısal kısıtlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Kredi geçmişi eksikliği, teminat yetersizliği, yatırımcı ağlarından dışlanma ve kamu destek programlarına ilişkin bilgi boşlukları; bu girişimcilerin işletme kurma ve büyütme kapasitelerini belirleyici biçimde sınırlamaktadır. Almanya'nın girişimcilik politikalarının daha kapsayıcı bir finansman mimarisi oluşturması, mevcut destek programlarının göçmen kadınların özgül dezavantajlarını giderecek biçimde yeniden yapılandırılması ve çok dilli rehberlik hizmetlerinin yaygınlaştırılması; bu alandaki yapısal eşitsizliklerin azaltılması açısından kritik bir gereklilik olarak belirmektedir.

3.2.2 Dil ve Kültürel Uyum Engelleri

Dil yeterliliği ve kültürel uyum, göçmen girişimcilerin ekonomik faaliyetlere katılımını doğrudan belirleyen yapısal etkenler arasında yer almaktadır. Özellikle girişimcilik gibi yoğun iletişim, bilgi akışı ve kurumsal etkileşim gerektiren alanlarda ev sahibi ülkenin diline hâkim olmak kritik bir gereklilik hâline gelmektedir. Almanya bağlamında değerlendirildiğinde, Almanca dil yeterliliğinin göçmen kadın girişimcilerin iş kurma ve işletmelerini sürdürebilme süreçlerinde merkezi bir rol oynadığı

görülmektedir. Dil becerilerinin yetersiz olması, yalnızca müşteri ilişkilerini değil; aynı zamanda resmi kurumlarla iletişimi, girişimcilik destek programlarına erişimi ve yerel iş ağlarına katılımı da belirleyici biçimde zorlaştırmaktadır (Esser, 2006).

Almanya'daki göçmen kadınların iş gücü piyasasına entegrasyonu üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, dil yeterliliğinin istihdam ve girişimcilik fırsatlarına erişimdeki en güçlü belirleyicilerden biri olduğunu tutarlı biçimde ortaya koymaktadır. Schieckoff (2021), Polonya ve Türkiye kökenli göçmen kadınları kapsayan Almanya odaklı çalışmalarında, Almanca dil becerilerinin işgücü piyasasındaki etnik dezavantajı anlamlı ölçüde azalttığını saptamıştır. Araştırmacılara göre hem önceki iş deneyimi hem de Almanca dil yeterliliği, göçmen kadınların işgücüne katılım oranlarındaki etnik açığı kapatmada belirleyici rol oynamaktadır (Schieckoff ve Diehl, 2021: 340). Bu bulgu, dil edinimi ile ekonomik entegrasyon arasındaki ilişkinin girişimcilik bağlamında da geçerli olduğunu güçlü biçimde desteklemektedir.

Dil engeli, Almanya'daki göçmen girişimcilik literatüründe yalnızca iletişimsel bir sorun olarak ele alınmamakta; diğer engelleri tetikleyen yapısal bir neden olarak da konumlandırılmaktadır. Sabary ve Ključnikov (2023), Almanya'daki Asyalı girişimciler üzerine yürüttükleri DEMATEL analizinde, yerel dilin bilinmemesinin diğer engelleri doğuran "neden" kategorisinde yer aldığını ortaya koymuştur: dil yetersizliği; bürokratik sistemle uyumsuzluğu, ağlara erişim kısıtlılığını ve piyasa bilgisi eksikliğini birlikte beslemektedir. Araştırma, dil engelinin hem finansal hem de sosyal sermayeye erişimi doğrudan etkileyen birincil bir yapısal sorun olduğunu kanıtlamaktadır (Sabary vd., 2023). Almanya'da Almancaya yeterince hâkim olmayan bir girişimcinin Gewerbeamt başvurusundan KfW finansman programlarına, IHK üyeliğinden müşteri ilişkilerine dek pek çok alanda sistemik dışlanmayla karşılaştığı gözlemlenmektedir (Berwing vd., 2019)

Dil engelinin ötesinde, kültürel uyum süreçleri de göçmen kadın girişimcilerin Almanya'daki girişimcilik faaliyetlerini derinden etkilemektedir. Göçmen kadın girişimcilerin hem kendi etnik ağlarına hem de ev sahibi toplumun kurumsal ve piyasa yapılarına çifte gömülülük içinde faaliyet göstermesi gerekmektedir (Kloosterman ve Rath, 2001: 192). Almanya özelinde bu durum, göçmen kadın girişimcilerin bir yanda etnik topluluklarının normatif baskıları, öte yanda Alman iş kültürünün biçimsel gereklilikleri arasında sürekli bir müzakere yürütmek zorunda kaldığını ortaya koymaktadır.

Almanya'da göçmen kadın girişimciler, kültürel uyum kısıtları nedeniyle çoğunlukla kendi etnik topluluklarına yönelik işletmeler kurmakta ve bu pazarlar içinde kalmaktadır. Kısa vadede belirli avantajlar sağlayan bu strateji, uzun vadede büyüme potansiyelini sınırlayabilmektedir. Etnik niş pazarlara odaklanan işletmeler, Alman müşteri tabanına ya da ana akım iş ağlarına erişim konusunda yapısal engellerle karşılaşmaktadır. Kloosterman ve Rath (2001) göre bu süreç, ulusal, kentsel ve mahalle düzeylerinde iç içe geçen fırsat yapıları tarafından şekillendirilmektedir; Almanya'da Berlin-Neukölln veya Hamburg-Wilhelmsburg gibi göçmen yoğunluklu mahallelerde faaliyet gösteren işletmelerin büyük çoğunluğunun etnik pazar sınırlarının ötesine geçemediği gözlemlenmektedir (Kloosterman ve Rath, 2001: 196)

Dil ve kültürel engeller, göçmen kadın girişimcilerin Almanya'daki iş ağlarına katılımını da belirleyici biçimde kısıtlamaktadır. Girişimcilik faaliyetlerinde sosyal sermaye kritik bir kaynak oluşturmakta; yerel iş ağlarına erişim, müşteri bulmayı, finansman olanaklarına ulaşmayı ve yeni fırsatları yakalamayı kolaylaştırmaktadır. Aman vd. (2024), girişimcilik ekosistemi aktörlerinin bakış açısından yürüttükleri araştırmada, destek programlarının büyük ölçüde dil becerisi yüksek, kültürel entegrasyonu ilerlemiş girişimcileri öne çıkardığını ve göçmen kadınların bu programlara erişimde yapısal bir dezavantajla karşılaştığını saptamıştır. Araştırmacılar,

Almanca yeterliliğinin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda girişimcilik ekosistemine kapı açan sembolik bir sermaye işlevi gördüğünü vurgulamaktadır (Aman vd., 2024: 1710).

Kültürel uyum engelleri, girişimcilerin Almanya'daki bürokratik sistemle kurduğu ilişkiyi de olumsuz etkilemektedir. Almanya'nın girişimcilik bürokratik çerçevesi; vergi dairesi (Finanzamt), ticaret sicil ofisi (Gewerbeamt), sosyal sigorta kurumları (Sozialversicherungsträger) gibi kurumlarla yürütülmesi zorunlu ve büyük ölçüde Almanca tabanlı süreçler içermektedir. Yabancı bir dil ve kültürel bağlamdan gelen girişimciler için bu süreçleri doğru anlamak ve yönetmek ciddi bir bilişsel yük oluşturmaktadır. Almanya'daki göçmen girişimcilik koşullarını inceleyen fi-compass (2024) ülke raporu, göçmen girişimcilerin bürokratik prosedürlerde yaşadığı güçlüklerin temel nedeninin dil bariyeri ve kurumsal bilgi eksikliği olduğunu belgelemektedir; bu durum özellikle kadın girişimcileri ve ücretli danışmanlığa erişimi olmayan girişimcileri orantısız biçimde etkilemektedir.

Dil ve kültürel uyum engellerinin yalnızca bireysel düzeyde çözüleceğini varsayan yaklaşımlar, sorunu yapısal boyutlardan kopararak analiz etmektedir. Nguyen-Duc ve Polychronopoulos (2023), Avrupa'daki göçmen girişimcilik destek mekanizmalarına ilişkin kapsamlı sistematik derlemelerinde, girişimcilik ekosistemlerinin büyük çoğunluğunun dil dezavantajını gidermek için yeterli uyarlamalar yapmadığını ve bu durumun göçmen girişimcilerin destek programlarından fiilî olarak dışlanmasına yol açtığını ortaya koymaktadır. Almanya bağlamında, destek programlarının çok dilli erişim altyapısından yoksun olması ve kültürel arabuluculuk hizmetlerinin yetersizliği, bu yapısal boşluğun somut görünümleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ev sahibi ülke dilindeki yetersizlik, göçmen kadın girişimciler için hem iş kurma hem de sürdürme aşamalarında ciddi bir engel oluşturmaktadır. Dil bilgisizliği yalnızca

müşterilerle iletişimi değil; aynı zamanda yerel iş uygulamalarına, yasal gerekliliklere ve finansman programlarına erişimi de doğrudan kısıtlamaktadır (Aman vd., 2024: 3). Almanya özelinde yapılan nitel araştırmalar, dil bariyerinin ağ oluşturma süreçlerini de olumsuz etkilediğini ve bu durumun uzun vadeli iş büyümesini sekteye uğrattığını ortaya koymaktadır. Raporda ayrıca göçmen girişimcilerin karşılaştığı en önemli zorluklardan birinin network oluşturma olduğu belirtilmektedir. Göçmen girişimcilerin uluslararası ağlarının güçlü olduğu görülmektedir. Nitekim göçmen girişimcilerin %45'i uluslararası bağlantılarını olumlu değerlendirirken, bu oran tüm girişimciler arasında %32 seviyesindedir. Buna karşılık yerel ağlara erişim konusunda göçmen girişimciler daha fazla zorluk yaşamaktadır. Göçmen girişimcilerin %46'sı yerel bağlantılarını iyi olarak değerlendirirken, bu oran genel girişimciler arasında %57'dir (Partington, 2025). Kültürel farklılıklar ise resmî kurumlarla ilişkilerde güvensizliğe yol açmakta ve girişimcileri kayıt dışı ya da etnik topluluğa özgü pazarlara mahkûm edebilmektedir (Kloosterman ve Rath, 2001: 194).

Sonuç olarak dil ve kültürel uyum engelleri, göçmen kadın girişimcilerin Almanya'da karşılaştığı en kalıcı ve çok boyutlu yapısal sorunlardan birini oluşturmaktadır. Almanca dil yeterliliği yalnızca iletişim açısından değil; kurumsal sisteme erişim, destek programlarından yararlanma ve iş ağlarına entegrasyon açısından da belirleyici bir etkidir. Kültürel uyum güçlükleri ise girişimcilerin etnik pazar sınırları dışına çıkma kapasitesini ve ana akım ekonomik aktörlerle ilişki kurma olanaklarını kısıtlamaktadır. Bu nedenle göçmen kadın girişimciliğini desteklemeye yönelik politika ve programların, yalnızca finansal mekanizmalara değil; aynı zamanda çok dilli rehberlik hizmetlerine, kültürel arabuluculuk desteğine ve Alman iş ekosistemine entegrasyonu kolaylaştıracak yapısal düzenlemelere de odaklanması büyük önem taşımaktadır.

3.2.3 Toplumsal Cinsiyet Temelli Engeller ve Ev İşlerinin Yüğü

Göçmen kadın girişimcilerin karşılaştığı yapısal engeller yalnızca ekonomik ve kurumsal boyutlarla sınırlı değildir; toplumsal cinsiyet rolleri de girişimcilik süreçlerine katılımı doğrudan kısıtlayan temel bir etken olarak öne çıkmaktadır. Ev içi emek, çocuk bakımı ve aile sorumluluklarının kadınlar üzerinde orantısız biçimde yoğunlaşması, girişimcilik faaliyetlerine ayrılacak zaman ve kaynakları önemli ölçüde daraltmaktadır. Bu durum göçmen kadınlar açısından daha da belirginleşmektedir; zira söz konusu kadınlar toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yanı sıra göç sürecinin getirdiği uyum güçlükleriyle de eş zamanlı mücadele etmek zorunda kalmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rolleri pek çok toplumda kadınların bakım ve ev içi emek yükümlülüklerini doğal bir sorumluluk olarak üstlenmesini normalleştirmektedir. Almanya bağlamında yapılan araştırmalar bu örüntünün göçmen kadınlar için de belirleyici olmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır. Yeni göç eden kadınların işgücü piyasasına katılımını inceleyen çalışmada aile sorumluluklarının ve bakım yükümlülüklerinin göçmen kadınların ekonomik etkinliklerini kısıtlayan başlıca etkenler arasında yer aldığı belirtilmektedir (Schieckoff ve Diehl, 2021: 340). Aile içi sorumlulukların bu denli yoğunlaşması girişimcilik gibi önemli zaman ve enerji gerektiren faaliyetlere katılımı ciddi biçimde zorlaştırmaktadır.

Göçmen kadınlar açısından ev içi yük sorunu daha karmaşık bir boyut kazanmaktadır. Göç süreci yeni bir ülkeye uyum sağlama, dil edinimi ve sosyal ağ kurma gibi ek sorumlulukları beraberinde getirirken göçmen kadınlar çoğunlukla geniş aile desteğinden de yoksun kalmaktadır. Bu durum çocuk bakımı ve ev içi sorumluluğun büyük ölçüde bireysel olarak karşılanmak zorunda kalınması sonucunu doğurmaktadır. Göçmen kadın emeği, refah devletinin bakım hizmetlerindeki yapısal boşluğu kapatan görünmez bir emek biçimi olarak tanımlanmakta; göçmen kadınların

hem kendi hane halkları için bakım sorumluluğunu üstlendikleri hem de bakım sektöründe ücretli emekçi olarak çalıştıkları vurgulanmaktadır (Gökbayrak, 2009: 64).

Toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü girişimcilik pratiklerini de doğrudan biçimlendirmektedir. Kadın girişimciler işletmelerini çoğu kez ev içi sorumlulukları ile eşgüdümlü yürütmek zorunda kalmakta; bu durum kurulan işletmelerin çoğunlukla küçük ölçekli ve esnek çalışma olanağı sunan sektörlerde yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Almanya'da kadın göçmen girişimciler üzerine yapılan bir çalışmada kadınların ağırlıklı olarak hizmet sektöründe küçük ölçekli işletmeler kurduğu saptanmış; işletme büyütme konusunda erkek girişimcilere kıyasla daha temkinli davrandıkları ve bu eğilimin arkasındaki temel nedenlerden birinin bakım yükümlülükleri olduğu ortaya konmuştur (Audretsch vd., 2017: 58-59).

Ev içi emeğin eşitsiz dağılımı aynı zamanda kadınların profesyonel ağlara erişimini de kısıtlamaktadır. İş ağı oluşturma süreçleri çoğunlukla iş etkinlikleri, toplantılar ve sosyal organizasyonlar aracılığıyla işlemekte olup bakım sorumluluklarından kaynaklanan zaman baskısı bu tür etkinliklere katılımı güçleştirmektedir.

Bununla birlikte girişimcilik bazı göçmen kadınlar için ekonomik bağımsızlık ve toplumsal güçlenme açısından dönüştürücü bir fırsat olarak da değerlendirilmektedir. Kadın göçmen girişimciler üzerine yürütülen nitel bir araştırmada katılımcıların toplumsal dışlanmayla ilişkili dezavantajlı kimliklerini paylaşılan etnik dayanışma ve sosyal sermaye aracılığıyla girişimcilik süreçlerinde avantaja dönüştürebildikleri görülmüş; girişimcilik pratiğinin bu kadınlar için ekonomik bağımsızlığın yanı sıra güçlenmiş bir toplumsal konum anlamına geldiği belirlenmiştir (James vd., 2022: 443-445).

Sonuç olarak toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler ve ev içi emek yükü göçmen kadın girişimcilerin önündeki başlıca yapısal engellerden birini oluşturmaktadır. Ev içi sorumlulukların orantısız dağılımı girişimcilik faaliyetlerine ayrılacak zaman ve kaynakları kısıtlarken dil öğrenme, ağ kurma ve iş geliştirme süreçlerini de olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle göçmen kadın girişimciliğini desteklemeye yönelik politikaların yalnızca finansal mekanizmalara değil, aynı zamanda nitelikli ve erişilebilir bakım hizmetlerinin genişletilmesine ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesine de öncelik vermesi gerekmektedir.

3.2.4 Ayrımcılık ve Kurumsal Engeller

Göçmen kadın girişimciler, iş dünyasında cinsiyetçi tutumların yanı sıra ırkçılık ve etnik köken kaynaklı ayrımcılıkla da karşılaşmaktadır. Bu çok boyutlu ayrımcılık deneyimi, onları çifte ve zaman zaman üçlü bir dezavantajlı konuma taşımaktadır (Audretsch vd., 2019: 4). Almanya'nın görece katı iflâs mevzuatı ve risk iklimi, Alman iş kültürüne yabancı olan göçmen girişimciler açısından ek bir kurumsal engel oluşturmaktadır. Nitekim Almanya'daki iflas mevzuatı, başarısızlığa uğrayan girişimcilerin ardından altı yıl boyunca halka açık şirketlerde üst düzey yönetici olmasını yasaklamaktadır (Audretsch vd., 2019: 10). Yetkinliklerinin ev sahibi ülke kurumları tarafından tanınmaması da özellikle nitelikli göçmen kadınlar için ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir; diplomaları ve profesyonel deneyimleri Almanya standartlarında eşdeğer kabul görmediğinden, başlangıç koşulları açısından dezavantajlı bir konumdan iş hayatına atılmak durumunda kalmaktadırlar (Schieckoff ve Diehl, 2021).

3.2.5 Sosyal Ağların Zayıflığı ve Ekosisteme Dahil Olamamak

Girişimsel başarının kritik unsurlarından biri olan yerel iş ağlarına erişim, göçmen kadınlar için sistematik biçimde kısıtlı kalmaktadır. Almanya'da göçmen

girişimcilere yönelik yapılan bir araştırma, göçmen kurucuların %54'ünün yerel bağlantılarını yetersiz bulduğunu, buna karşın uluslararası ağlarını olumlu değerlendirdiğini ortaya koymaktadır (Partington, 2025). Kadınlar için bu durum daha da belirgindir; geleneksel ağ ortamları olan iş öğle yemekleri ve akşam etkinlikleri, aile sorumluluklarıyla yoğun gündemlere sahip göçmen kadınlar için çoğunlukla erişilemez mekânlar olmaya devam etmektedir. Girişimsel ekosistemin yapısının göçmen kadınların ihtiyaçlarını dışlayan biçimde tasarlandığı ve bu yapının çeşitlilik, eşitlik ve kapsayıcılık ilkelerini gözetmekten uzak kaldığı anlaşılmaktadır (Aman vd, 2024).

3.2.6 Kurumsal Yapı ve Bürokratik Dışlanmanın Mekanığı

Almanya'da göçmen kadın girişimciliğinin önündeki yapısal engelleri anlamak, yalnızca bireysel deneyimlere bakmakla değil; kurumsal çevrenin nasıl işlediğini ve bu işleyişin kimleri sistematik olarak dışladığını çözümlemeyle mümkün olabilmektedir. Kurumsal çevre, bu bağlamda yalnızca resmi yasal düzenlemelerden ibaret değildir; informal normları, işlemsel prosedürleri ve bürokratik kültürü de kapsamaktadır. Girişimci fırsatların piyasa yapısı ile kurumsal bağlamın kesişiminde şekillenmekte; göçmen kadın girişimciler bu kesişimin en kırılgan noktasına yerleşmektedir (Kloosterman ve Rath, 2001: 195). Dolayısıyla bürokratik dışlanma, teknik bir aksaklık değil; kurumsal yapının yeniden ürettiğı bir eşitsizlik biçimi olarak değerlendirilmelidir.

Almanya'daki kurumsal engellerin somut mekanizmaları incelendiğinde, birbirini besleyen üç kanalın öne çıktığı görölmektedir: iş ruhsatı ve yasal statü süreçlerindeki karmaşıklık, bankacılık ve kredi sistemine erişim koşulları ve kamu destek kuruluşlarının yapısal özellikleri. Marcinkowski, Gawel ve Patlatoi (2025), göçmen girişimcilerle yürüttükleri odak grup araştırmasında řu tespiti varmaktadır: "Göçmenlerin büyük çoğunluğu, bürokrasiyi, girişimcilik sürecindeki kapsamlı bilgi eksikliğini, hukuki ve danışmanlık desteğinden yoksunluğu ve dilin önündeki engelleri, iş kurmanın önündeki temel yapısal engeller olarak tanımlamaktadır". Bu bulgular

yalnızca Polonya bağlamıyla sınırlı kalmamakta; Almanya gibi köklü bir göç geçmişine sahip ülkelerde de paralel sorunların var olmaya devam ettiğini gösteren bulgularla örtüşmektedir (Sabary vd., 2023).

Bu kurumsal dışlanmanın cinsiyete özgü bir boyutu da mevcuttur. Sarihasan, Dajnoki ve Al-Dalahmeh'in (2023) sistematik derlemesi, kadın göçmen girişimcilerin kurumsal desteklere erkek muhataplarına kıyasla çok daha sınırlı biçimde erişebildiğini göstermektedir; bu durumun temelinde yalnızca yapısal engeller değil, kurumların nasıl tasarlandığına dair örtük varsayımlar da yer almaktadır (Sarihasan vd., 2023). Kamu destek programları çoğunlukla "girişimci" profilini cinsiyet-nötr bir bütün olarak ele almakta; bu yaklaşım ise fiiliyatta erkek girişimcinin norm olarak varsayıldığı kurumsal bir kör nokta yaratmaktadır. Rumpel ve Menke'nin (2022) Almanya'da yürüttüğü çalışma, refahçı devlet mantığının göçmenleri nasıl konumlandığını analiz etmekte ve kurumsal tutarsızlıkların göçmen bireylerin deneyimlerini doğrudan biçimlendirdiğini göstermektedir: "Tek bir refah devletinin sosyal politika alanları içindeki ve arasındaki tutarsızlıklar, ulusal ve ulusötesi araştırmalar açısından göz önünde bulundurulması gereken bir boyut olarak öne çıkmaktadır" (Menke ve Rumpel, 2022).

3.3. Kolektif Stratejiler ve Sosyal Sermayenin Dönüştürücü Gücü

KfW Entrepreneurship Monitor 2024 raporu, 2023 yılında kadın girişimcilerin toplam girişimciler içindeki payının %44'e yükseldiğini vurgulamaktadır. Bu oran son yıllardaki en yüksek seviyelerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte rapor, bu artışın kalıcı bir trend olup olmadığı konusunda temkinli bir yaklaşım sergilemektedir. Kadın girişimciliğinin gelişiminde özellikle rol modellerin görünürlüğünün önemli bir etken olduğu vurgulanmaktadır. Başarılı kadın girişimcilerin kamuoyunda daha görünür olması, diğer kadınların girişimcilik faaliyetlerine yönelmesinde teşvik edici bir rol oynamaktadır (KfW Research, 2024).

Girişimcilik faaliyetleri daha çok yarı zamanlı ve temkinli girişimler şeklinde gelişirken, bürokrasi, finansal risk ve ekonomik belirsizlikler girişimciliğin önündeki temel engeller olarak varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte kadın girişimciliğinin artan görünürlüğü ve rol modellerin çoğalması, gelecekte girişimcilik ekosistemi açısından önemli fırsatlar sunmaktadır(KfW Research, 2024).

3.3.1 Mentorluk ve Rol Modeller: Kimlik İnşasının Psikososyolojik Boyutu

Mentorluk ilişkileri göçmen kadın girişimcilerin girişimcilik süreçlerinde önemli bir destek mekanizması oluşturmaktadır. Mentorluk yalnızca teknik bilgi aktarımını değil, aynı zamanda girişimcilik kimliğinin gelişimini de destekleyen sosyal bir öğrenme sürecidir. Özellikle girişimcilik deneyimi sınırlı olan bireyler için mentorluk ilişkileri iş kurma süreçlerinde önemli rehberlik sağlayabilmektedir.

Rol modeller de göçmen kadın girişimcilerin motivasyonu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle benzer sosyal veya göçmen geçmişe sahip başarılı girişimciler, yeni girişimciler için güçlü bir ilham kaynağı olabilmektedir. Rol modeller girişimcilik faaliyetlerinin ulaşılabilir bir kariyer yolu olarak görülmesine katkı sağlamaktadır. Audretsch, Lehmann ve Wirsching, Almanya'da kadın göçmen girişimciler üzerine yaptıkları çalışmada, rol modellerle karşılaşmanın girişimcilik motivasyonunu güçlendiren etkenlerden biri olduğunu belirtmektedir (Audretsch vd., 2017: 55).

3.3.2 Diaspora Ağları ve Transnasyonal Sosyal Sermaye

Göçmen girişimciliği yazınında diaspora ağlarının ve ulusötesi sosyal sermayenin rolü, özellikle son iki on yılda giderek artan bir ilgi görmektedir. Portes, Haller ve Guarnizo (2002), "ulusötesi girişimci" kavramını ilk kez sistematik biçimde tanımlamış; bu kavramı, iş faaliyetleri için sık seyahat gerektiren ve firmasının başarısı büyük ölçüde menşee ülkedeki kişisel temas ile ortaklık ağlarına bağlı olan ücretli istihdamın dışında kalan göçmenler olarak açıklamışlardır (Portes vd., 2002: 287). Bu

tanımın önemi, göçmen girişimciliğini yalnızca ev sahibi ülkedeki etnik ekonomi perspektifinden değil, sınır aşan çok-mekânlı bir ekonomik pratik olarak konumlandırmasında yatmaktadır.

Portes ve Yiu (2013) ise yaptıkları kapsamlı derleme çalışmasında ulus ötesi girişimciliğin sosyal sermaye boyutunu daha ayrıntılı biçimde ele almıştır. Yazarlara göre ulusötesi işletmelerin temel rekabet avantajı, ulus aşırı ağlar aracılığıyla akan enformasyon, sermaye ve mallara erişim imkânıdır. Bu bağlamda sosyal sermaye, para sermayesinin yetersiz kaldığı durumlarda —özellikle işletmenin kuruluş aşamasında— parasal kaynakların yerini doldurmakta ya da onları tamamlamaktadır. Aynı çalışmada aktarılan ampirik bulgular, göçmen toplulukları üzerinde yürütülen araştırmalara dayanmakta ve iş sahibi göçmenlerin üçte ikisinin işletmelerinin sürdürülebilirliği ya da büyümesi için çeşitli ulusötesi bağlantılara güvendiğini ortaya koymaktadır (Portes ve Yiu, 2013: 87).

Bu kavramsal çerçeve, Almanya'daki Türk kökenli göçmen kadın girişimcilerin deneyimleriyle doğrudan örtüşmektedir. Söz konusu girişimciler; Türkiye'deki ailevi ağlar, iş ortaklıkları ve ticari ilişkiler aracılığıyla hem kültürel hem de ekonomik kaynaklara erişim sağlamaktadır. Diasporanın bu işlevi, yalnızca ekonomik bir destek mekanizması olmanın ötesine geçmekte; göçmenlere ait bilgi, teknoloji ve yatırım transferlerini mümkün kılarak hem ev sahibi hem de menşe ülkelerin kalkınma süreçlerine katkıda bulunmaktadır (Gökbayrak, 2008:72). Bu perspektiften değerlendirildiğinde Almanya'daki Türk girişimcilerin ulus ötesi ağ bağlantıları, bireysel girişimcilik stratejilerinin ötesinde yapısal bir toplumsal ve ekonomik işlev üstlenmektedir.

Ulus ötesi göçmen girişimciliği yazınının bütününe ele alan Sandoz, Mittmasser, Riaño ve Piguet (2022), 2009 yılından itibaren yayımlanan 155 makaleyi kapsayan sistematik bir derleme gerçekleştirmiştir. Çalışma, "ikili gömülülük" kavramını ulus

ötesi girişimciliğin belirleyici avantajı olarak ön plana çıkarmakta hem ev sahibi hem de menşe ülkedeki ekonomik kaynaklara, eğitim olanaklarına, sosyal ağlara ve yaşam biçimlerine aynı anda erişebilme kapasitesinin göçmen girişimcilere önemli bir rekabet üstünlüğü sağladığını savunmaktadır. Bununla birlikte derleme, cinsiyet, etnik köken ve sınıf gibi toplumsal eşitsizlik eksenlerinin ulus ötesi girişimciler arasında fırsatlara erişimi yapısal biçimde biçimlendirdiğini de vurgulamaktadır (Sandoz vd., 2022:140-147).

Bu bulgu, Almanya'daki göçmen kadın girişimcilerin özgül konumunu anlamlandırmak açısından kritik bir çerçeve sunmaktadır: Söz konusu girişimciler, ulus ötesi ağların sunduğu olanaklardan yararlanırken aynı anda hem toplumsal cinsiyet hem de göçmenlik statüsünden kaynaklanan yapısal eşitsizliklerle baş etmek durumundadır.

Karayianni, Hadjielias ve Glyptis (2023) ise diaspora mensubu girişimciler üzerinde yürüttükleri nitel araştırmada diaspora ağlarının girişimcilik süreçlerine nasıl işlediğini ayrıntılı biçimde inceleyerek, diaspora ağlarının güven ortamını pekiştirerek sosyal sermayenin birikmesini sağladığını menşe ülke ile ev sahibi ülke arasındaki bilgi asimetrisini azaltarak ve kaynak transferini kolaylaştırdığını ortaya koymaktadırlar.

3.3.3 Kurumsallaşmış Kolektif Modeller

Kurumsallaşmış kolektif modeller, göçmen kadın girişimciliğini desteklemeye yönelik olarak bireysel çabaların ötesine geçen, çok aktörlü ve yapısal olarak örgütlenmiş destek mekanizmalarını ifade etmektedir. Bu modeller; kamu kurumları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve özel sektör aktörlerinin iş birliği içinde hareket ettiği, bilgi, finansman, mentorluk ve ağ kaynaklarının kurumsal bir çerçevede bütünleştirildiği yapılar olarak tanımlanabilir. Girişimcilik ekosistemi literatüründe bu tür yapılanmalar, ekosistemdeki kurumlar ve kaynaklar arasındaki etkileşimleri güçlendirerek kolektif kapasiteyi artıran, özellikle dezavantajlı gruplar için yapısal erişim engellerini azaltmayı amaçlayan çok katmanlı yönetim ve ekosistem

temelli destek yaklaşımlarıyla ilişkilendirilmektedir. Göçmen kadın girişimciler açısından bu modellerin önemi, yalnızca bireysel beceri ve iş planı geliştirme süreçlerini desteklemekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sosyal sermayenin genişletilmesi, kurumsal bariyerlerin aşılması ve ana akım ekonomik yapılara entegrasyonun kolaylaştırılması gibi çok boyutlu etkiler üretmesinde yatmaktadır. Bu bağlamda Frankfurt, Hamburg, Kuzey Ren-Vestfalya ve Berlin örnekleri, kurumsallaşmış kolektif modellerin farklı ölçek ve kurumsal yapılarda nasıl tasarlandığını ve uygulandığını karşılaştırmalı olarak incelemeye imkân tanıyan analitik bir çerçeve sunmaktadır.

Frankfurt – MEGA Projesi

Frankfurt am Main, 2023 itibarıyla nüfusunun %57'si göç kökenli nüfus oranına sahip kenttir (Wikipedia, 2024). Kent, bu demografik yapısıyla girişimcilik ve entegrasyon politikalarının kesişiminde stratejik bir analiz alanı oluşturmaktadır. MEGA (Migrant Entrepreneurship Growth Alliance) Projesi, Avrupa Birliği'nin COSME Programı kapsamında 2018–2020 yılları arasında finanse edilmiş ve Migration Policy Group koordinasyonunda yürütülmüştür (Solano G. ve Xhani A., 2020 :5). Projenin temel çıkış noktası, Avrupa genelinde sistematik olarak incelenen 176 göçmen girişimcilik destek programının yalnızca %10'unun göçmen kadınlara özgü biçimde tasarlandığı tespitine dayanmaktadır (Solano G. ve Xhani A., 2020).

Frankfurt uygulaması; yerel yönetim, girişimcilik danışmanlık merkezleri, sivil toplum kuruluşları ve kadın girişimci ağlarını kapsayan çok aktörlü bir yönetim modeli içinde hayata geçirilmiştir (Solano G. ve Xhani A., 2020). Program kapsamında göçmen kadın girişimcilere bireysel mentorluk, şirket kaydı ve vergi prosedürlerine ilişkin yapılandırılmış eğitimler ile iş ağlarına entegrasyon desteği sunulmuştur. Bu müdahaleler, diaspora-içi bağlayıcı sosyal sermayenin ötesine geçerek ana akım iş çevrelerine erişimi kolaylaştıran köprüleyici sosyal sermaye inşasını hedeflemiştir. Frankfurt'taki önceki pilot çalışmada (2015–2017) 22 katılımcının 16'sı program

bitiminde kendi işletmesini kurmuş, 2 katılımcı ise kuruluş aşamasında olup bu sonuç %72'yi aşan bir başarı oranına karşılık gelmektedir (Solano G. ve Xhani A., 2020).

Hamburg’da Göçmen Kadın Girişimciliğinde MiFeB Deneyimi

Hamburg, Almanya'nın ikinci büyük kenti olarak göçmen girişimciliğini stratejik bir ekonomi politikası aracı olarak ele alan önemli örneklerden birini sunmaktadır. Bu bağlamda, Bağımsız Göçmen Girişimciler Çalışma Birliği (ASM e.V.) bünyesinde yürütülen ve Hamburg Ekonomi, Çalışma ve İnovasyon Dairesi (BWI) tarafından finansmanı sağlanan Göçmen Kadın İşletmeciliği (MiFeB) projesi, göçmen geçmişine sahip kadınları hedef alan özelleşmiş bir girişimcilik destek modeli olarak öne çıkmaktadır (ASM, 2024).

Proje; ilk iş fikirlerinden tamamlanmış iş planına uzanan süreçte bireysel danışmanlık, uzman bilgisi aktarımına yönelik bilgilendirme etkinlikleri, iş modeli geliştirme atölyeleri ve göçmen geçmişine sahip başarılı girişimcilerle ağ kurma imkânları sunmaktadır. Bu model, Almanya'daki göçmen kadın girişimciliğini desteklemeye yönelik yerel düzeydeki kurumsal müdahalelerin somut bir örneğini oluşturmaktadır.

MiFeB'in temel işlevi, göçmen kadın girişimcilerin standart programlara erişiminde karşılaştıkları yapısal engelleri aşmaya yönelik kültürlerarası duyarlılık temelli bir danışmanlık altyapısı sunmasıdır. Program; iş fikrinin geliştirilmesinden nihai iş planının hazırlanmasına uzanan bireyselleştirilmiş bir destek sürecini kapsamakta, uzman bilgisi aktarımına yönelik bilgilendirme etkinlikleri, iş modeli geliştirme atölyeleri ve göçmen geçmişine sahip başarılı girişimcilerle ağ kurma imkânları sunmaktadır (ASM, 2024).

Projenin ağ kurma bileşeni, sosyal sermaye inşası açısından belirleyici bir işlev üstlenmektedir. MiFeB, katılımcıların yalnızca diaspora içi ağlarla sınırlı kalmak yerine Hamburg Ticaret ve Sanayi Odası (IHK) gibi ana akım kurumsal yapılarla bağlantı

kurmasını teşvik etmekte; böylece bağlayıcı sosyal sermayeden köprü kurucu sosyal sermayeye geçişi desteklemektedir. Programın somut çıktıları da bu yönelimi doğrulamaktadır: projenin ilk 14 ayında 114 kadına ilk danışmanlık hizmeti sunulmuş, 64 takip görüşmesi gerçekleştirilmiş ve 20 yeni girişim hayata geçirilmiştir (ASM, 2024).

Kuzey Ren-Vestfalya (NRW) Girişimcilik Ekosistemi

IHK NRW Gründungsreport 2025, NRW'yi göçmen girişimciliğinin üssü olarak nitelendirmektedir: eyaletteki yaklaşık 711.000 serbest meslek sahibinin dörtte birinden fazlası, yani 188.000 kişi, uluslararası aile geçmişine sahiptir ve bu oran son yıllarda sürekli artmaktadır (IHK NRW, 2025:14). 2024 yılında 157.858 ticaret kaydı (Gewerbeanmeldung) gerçekleşmiş; bu rakam 2020'ye kıyasla %15,3 artışı temsil etmektedir (IHK NRW, 2025:5). Daha da çarpıcı bir bulgu, göç geçmişli girişimciler arasında kadın oranının genel nüfusa kıyasla daha da düşmesidir: bu grupta kadınların payı yalnızca %32 olarak ölçülmüştür, yani her üç şirket kuruluşundan biri kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir (IHK NRW, 2025).

Bu yapısal cinsiyet uçurumuna yanıt olarak Kuzey Ren-Vestfalya Ekonomi Bakanlığı (MWIKE), "Kadın Girişimciliğini Güçlendirmek" başlığıyla kapsamlı bir kadın girişimciliği politika çerçevesi oluşturmuştur (MWIKE, 2024). "Frauen unternehmen" girişimi kapsamında örnek alınacak başarılı kadın girişimciler ile potansiyel girişimcileri buluşturan etkinlikler düzenlenmekte; bu sayede girişimcilik motivasyonunun artırılması hedeflenmektedir. Üniversite düzeyindeki yetersiz temsil sorunu gözetilerek ise Mükemmellik Girişimcilik Merkezi (Exzellenz Start-up Center) bünyesinde bir Kadın Girişimciliği Merkezi (Women Entrepreneurship Center) kurulmuş; bu merkez aracılığıyla kadın girişimcilere yönelik eyalet genelinde bir ağ oluşturulmuştur.

Bu kapsamda Kadın Girişimciler Zirvesi, networking etkinlikleri ve danışmanlık hizmetleri sunulmakta, ayrıca kadınlara özel programları geliştirilmektedir. Bununla birlikte mentorluk ağlarının oluşturulması ve jüri yapılarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması gibi uygulamalar, kadın girişimcilerin girişimcilik ekosistemine daha güçlü katılımını desteklemektedir. NRW.BANK ve DWNRW gibi kurumlar tarafından sağlanan danışmanlık hizmetleri, eğitim programları ve iş birliği ağları, kadın girişimcilerin sosyal sermayelerini güçlendirmekte ve girişimcilik faaliyetlerini sürdürülebilir hale getirmektedir (MWIKE, 2024).

Berlin – EXIST Women Programı

Berlin'de EXIST Women programı, Federal Ekonomi ve Enerji Bakanlığı (BMWE) tarafından yürütölen EXIST çerçeve programının bir alt bileşeni olarak, üniversite bünyesindeki kadın girişimcileri şirket kuruluşundan önceki ön-girişim aşamasında desteklemek amacıyla hayata geçirilmiştir (BMWE, 2024). Program, Almanya'da akademik ekosistemde kadın girişimciliğinin erkeklere kıyasla yapısal olarak daha düşük kalmasına karşı hedefli bir politika müdahalesi niteliği taşımaktadır; nitekim GEM verileri, 2023 yılında kadınların girişimcilik oranının (%5,9) erkeklerin yaklaşık üçte ikisi düzeyinde kaldığını ortaya koymaktadır (Kompetenzzentrum, 2024).

Berlin'de program, Freie Üniversitesi, Humboldt Üniversitesi ve Technische Üniversitesi Berlin bünyesinde Science & Startups çatısı aracılığıyla uygulanmıştır. Pilot aşamada her üniversiteden 10'ar kişi olmak üzere toplam 30 kadın desteklenmiş; on aylık süreç boyunca koçluk, mentorluk, iş modeli atölyeleri, ağ oluşturma etkinlikleri ve burs ödemelerinden oluşan bütünleşmiş bir destek paketi sunulmuştur. Burs miktarları katılımcının eğitim düzeyine göre aylık 1.000 € ile 3.000 € arasında değişmekte; bunun yanı sıra her katılımcıya 2.000 € değerinde gider desteği de sağlanmaktadır (Humboldt Innovation, 2024).

Ulusal pilot sonuçları programın etkinliğine dair güçlü göstergeler sunmaktadır. 110 üniversiteyi kapsayan ve 1.000'den fazla kadına ulaşan ilk turda toplam 11 milyon Euro'yu aşan finansman kullanılmış; katılımcıların %91,9'u burs imkânından yararlanmış, %63,4'ü programın girişim fikirlerinin geliştirilmesine büyük katkı sağladığını bildirmiştir (Projektträger Jülich, 2024). Programın pilot aşamasındaki bu çıktılar, BMW'nin 2025–2026 döneminde programı Avrupa Sosyal Fonu Plus eş finansmanı ile sürdürme kararı almasını doğrudan etkilemiştir (Deutschland-Startet, 2024).

3.4 Ulusal ve Ulus-Ötesi Girişimcilikte Devlet Mekanizmalarına Eleştirel Bir Bakış

Devlet, göçmen kadın girişimciliği özelinde hem yapısal engellerin üreticisi hem de entegrasyonun finansörü olarak paradoksal bir rol oynamaktadır. Bu ikili rol, girişimciliğin salt ekonomik bir tercih değil, devletin yasal ve sosyal rejimleri tarafından sınırlandırılan ya da teşvik edilen bir müzakere alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

3.4.1 Hukuki Çerçeve ve Görünmez Bariyerler

Alman Ticaret Kanunu (HGB) kapsamındaki yükümlülükler, ileri düzeyde mesleki Almanca terminolojisi bilgisi gerektirmekte; bu durum göçmen kadınlar için bilgiye erişimi kısıtlayan ve yüksek maliyetli danışmanlık hizmetlerine bağımlılık yaratan bir engel oluşturmaktadır. Özellikle göçmen kadınların yoğunlaştığı hizmet sektörlerinde uygulanan Ustalık Belgesi zorunluluğu, beşerî sermayenin değersizleşmesine akademik yazında "beyin israfı" kavramıyla ele alınan bir olguya yol açmaktadır. Yüksek nitelikli kadınların nitelik altı işlerde çalışmak zorunda kalması, bu hukuki bariyerlerin somut bir sonucudur; IAB-BAMF-SOEP verileri de göçmen kadınların işgücü piyasasına katılımında erkeklere kıyasla belirgin dezavantajlar yaşadığını göstermektedir (Kosyakova ve Salikutluk, 2023).

3.4.2 Bakım Rejimleri ve Sosyal Devletin Sınırları

Devletin etkisi ekonomi politikalarını aşarak bakım rejimleri üzerinden girişimciliğin mekânsal ve zamansal sınırlarını belirlemektedir. Almanya'da çocuk bakım hizmetlerinin çalışma saatleriyle uyumsuzluğu, kadını ev-eksenli ve düşük kârlı iş modellerine yönelten yapısal bir baskı unsuru olarak işlev görmektedir. Girişimciliğin bu biçimde toplumsal cinsiyete dayalı bağlamlara göre farklılaştığı, kadınların kurumsal, sosyal ve aile bağlamlarının kesişiminde faaliyet gösterdiği akademik literatürde teorik olarak da gerekçelendirilmektedir (Ahl, 2006b). Ulus ötesi perspektiften bakıldığında, göçmen kadınlar ulus ötesi girişimcilik aracılığıyla ekonomik ve toplumsal sermayeyi sınırlar ötesine taşıma stratejisi izlemekte; ancak katı vize rejimleri ve Alman devletinin bu akışkanlığı zaman zaman entegrasyona engel olarak değerlendirmesi, hibrit iş modellerinin önünde politik bir bariyer oluşturmaktadır.

3.4.3 Dijitalleşme ve Yeni Denetim Biçimleri

Almanya'da vergi beyanı (ELSTER) ve destek mekanizmalarının dijitalleşmesi, göçmen kadın girişimciler için yeni bürokratik eşikler üretmektedir. Dijital devlet modeli, girişimciyi teknik yeterliliğe sahip öz-yönetimli bir özne olarak varsaymakta; ancak bu varsayım, toplumsal cinsiyet ve göç temelli dijital okuryazarlık açıklarını göz ardı etmektedir. Bu süreç platform ekonomisiyle birleştiğinde, e-ticaret kanalları düşük maliyetli piyasa erişimi sunarken aynı zamanda yeni bir güvencesizlik rejimi üretmektedir. 'Girişimci Anne' olarak adlandırılan ve bakım rutinleri etrafında şekillenen iş modelleri, kadına esneklik vaat etse de onu yeniden hane içine hapsedme riskini taşımaktadır (Sarihasan vd, 2023).

3.4.4 Federal–Eyalet Düzeyi Farklılıklar: Parçalı Destek Yapısı

Almanya'nın federal yapısı, girişimcilik desteklerinde ciddi bir eşgüdüm sorunu yaratmaktadır. Federal düzeydeki KfW kredi araçları ile eyalet bazlı programlar arasındaki parçalı yapı, göçmen kadınlar için hangi desteğin nerede mevcut olduğunu belirsizleştirmektedir. IHK ve HWK gibi kurumların yerel düzeydeki danışmanlık farklılıkları, dil bariyerleriyle birleştğinde erişim eşitsizliğini derinleştirmektedir (Sabary vd, 2023). Bu nedenle ekonomik entegrasyonun öz-istihdam boyutu, yalnızca program sayısının artmasıyla değil; tek-durak danışmanlık mekanizmaları ve çocuk bakımıyla bütünleşmiş teşvik sistemleriyle güçlenebilir (Kosyakova vd. 2021).

İncelenen kurumsallaşmış kolektif modeller, göçmen kadın girişimciliğinin desteklenmesinde önemli yapısal katkılar sunmakla birlikte, belirli sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Bu programların en güçlü yönleri; çok aktörlü iş birliği sayesinde kaynakların etkin kullanımı, mentorluk ve ağ mekanizmaları aracılığıyla sosyal sermayenin güçlendirilmesi ve girişimcilik süreçlerinin kurumsal bilgiyle desteklenmesidir. Özellikle köprü kurucu sosyal sermayenin teşvik edilmesi, göçmen kadınların yalnızca diaspora içi ağlarla sınırlı kalmayarak ana akım ekonomik yapılara erişimini kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte, bu modellerin çoğu proje bazlı ve süre sınırlı yapılar olması nedeniyle sürdürülebilirlik sorunu ortaya çıkabilmekte; ayrıca programların erişilebilirliği dil, bürokrasi ve bilgi eksikliği gibi nedenlerle tüm hedef gruplara eşit düzeyde ulaşamamaktadır. Kadınlara özgü programların sayısal olarak sınırlı olması ve bakım yükümlülükleri gibi toplumsal cinsiyet temelli engellerin yeterince bütüncül biçimde ele alınmaması da önemli eksiklikler arasında yer almaktadır. Bu çerçevede gelecekteki politika tasarımlarında, uzun vadeli ve bütünleşmiş destek mekanizmalarının geliştirilmesi, tek duraklı danışmanlık yapılarının oluşturulması ve bakım hizmetleri ile girişimcilik desteklerinin birlikte ele alınması,

göçmen kadın girişimciliğinin daha kapsayıcı ve sürdürülebilir biçimde güçlendirilmesi açısından kritik bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Almanya'da göçmen kadın girişimciliğini biçimlendiren yapısal, kurumsal ve toplumsal dinamikleri feminist göç çalışmaları, kesişimsellik kuramı ve çok katmanlı girişimcilik modelleri ekseninde incelenmiştir. Nitel bir yaklaşımla yürütülen bu araştırmada ikincil kaynak analizi ve literatür taraması temel yöntem olarak benimsenmiştir. Almanya'da göçmen bir kadın ve girişimci olarak bizzat yaşadığım deneyimler, teorik çerçevenin soyut bir analizin ötesine geçmesini sağladı; akademik bulgular, yaşanmış bir gerçekliğin perspektifinden okundu. Bu sonuç bölümünde tezin kuramsal ve ampirik bulgularını eleştirel bir değerlendirmeye bir araya getirerek politika önerilerine zemin hazırlamayı amaçlıyorum.

Almanya'nın onlarca yıl boyunca kendisini 'bir göç ülkesi değilim' olarak tanımlaması salt bir söylem meselesi olmamış; bu inkâr, politika boşluklarına, kurumsal körlüklere ve milyonlarca göçmen kadının sistemin dışında kalmasına doğrudan zemin hazırlamıştır. Girişimcilik destekleri, dil politikaları, kreş hizmetleri ve finansmana erişim mekanizmaları; yerleşik sosyal ağlara sahip, kültürel kodları önceden içselleştirmiş, bakım yükümlülüğü bulunmayan ve dil engeli yaşamayan bir girişimciyi varsayarak tasarlanmıştır. Bu varsayım kağıt üzerinde tarafsız görünmekle birlikte fiiliyatta yapısal eşitsizlikleri yeniden üretmekte ve göçmen kadınları baştan dezavantajlı konumda bırakmaktadır. Almanya'ya geldiğimde karşılaştığım ilk duvar yalnızca dil değildi, asıl engel, beni geçici bir misafir ya da çözülmesi gereken bir sorun olarak gördüğünü hissettiren kurumsal tutumlardı.

Almanya'daki politika söylemi göçmen kadın girişimciliğini çoğu zaman başarılı entegrasyonun kanıtı olarak sunmakla bile burada; itirazı gerektiren durumlar bulunmaktadır. Çevremdeki pek çok göçmen kadın kendi işini özgürce seçmemekte, diplomasının denkliği tanınsa bile dil engeli nedeniyle işgücü piyasasına dahil edilemediği, nitelikli işlere başvurusunun değerlendirilmediği ya da bakım

yükümlülükleri nedeniyle düzenli istihdama erişemediği için bu yola girmektedir. Girişimciliği özgürlük hikâyesi olarak kutlamak, kadınları o alana iten yapısal dışlanmayı görünmez kılmak demektir. Ben de bu gerilimi yaşayan biri olarak kendi işimi kurarken bir yandan özgürlük hissediyordum ve çevremdeki herkes benim adıma mutluydu, öte yandan bu özgürlüğün başka kapıların kapanmış olmasından doğduğunu farkındaydım. Bununla birlikte, göçmen kadın girişimcilerin sahip olduğu iki dilli yetkinlik, kültürel aracılık kapasitesi ve ulus ötesi ağlar, bu kadınları hem yerel ekonomide hem de uluslararası piyasalarda özgün bir konuma taşımaktadır. Bu kadınlar yalnızca kendi hanelerinin değil, mensubu oldukları toplulukların ekonomik ve sosyal entegrasyonunu da kolaylaştırmakta; köken ülkeleri ile ev sahibi ülke arasında gerçek bir köprü işlevi görmektedir. Bu köprü değerinin politika yapımına yansıtılması, göçmen kadın girişimciliğini bir sorun kategorisi olarak değil, toplumsal ve ekonomik bir kaynak olarak ele almayı zorunlu kılmaktadır.

Almanya'nın bakım rejimi, girişimci olmak isteyen anneleri görünmez bir duvarla çevrelemektedir. Kreş saatleri standart çalışma saatlerine göre düzenlenmiş olup; girişimcinin esnek, uzun ve düzensiz çalışma ritmiyle uyumamaktadır. Çocuğunu bırakacak yer bulamayan bir anne ya işini küçük tutarak büyütmeyi erteleyebilmektedir. 'Girişimci Anne' kavramı bu gerçeği güzelleştirmekle birlikte; arka planda olan, kadının hem üretimi hem yeniden üretimi tek başına sırtlaması ve bunu kişisel bir tercihmiş gibi içselleştirmesidir. Bu çelişkiyi yakın çevremde defalarca gördüm: hem anneliğini hem girişimciliğini sürdürmeye çalışan kadınların yorgunluğu yalnızca zaman yönetimi sorunundan kaynaklanmamakta; bakım rejimi her ikisini birden gerçekleştirmeye olanak tanımamaktadır.

Almanya'da göçmen kadın olmak, iş dünyasında çifte görünmezlik anlamına gelmektedir: hem kadın olduğun için hem de 'yabancı' olduğun için sürekli meşruiyetini kanıtlamak zorunda hissetmek. Kesişimsellik kuramının öngördüğü biçimde bu iki

eksen birbirini pekiştirmekte ve deneyimi katmanlı bir dışlanma pratiğine dönüştürmektedir. 'Nerelisin?' sorusu masum bir merak değil; seni belirli bir kategoriye yerleştiren sembolik bir sınır çizme pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Müşteri bulmak, ağlara dahil olmak, kurumsal ilişkiler kurmak, bunların hepsi bu çifte görünmezlik süzgecinden geçmektedir. Entegrasyon politikası çoğunlukla dil öğrenimini ve istihdamı ön plana çıkarırken, yapısal ayrımcılığı ve kültürel dışlanmayı sistematik bir sorun olarak ele almaktan kaçınmaktadır. Entegrasyon tek taraflı bir uyum yükümlülüğü olarak göçmenin sırtına yüklenmekte; ev sahibi toplumun da dönüşmesi gerektiği gerçeği ise politika gündemine girmemektedir.

Almanya'da göçmen kadın girişimciliğine yönelik iyi niyetli programlar mevcut olmakla birlikte bu programların varlığından haberdar olmak bile başlı başına bir ayrıcalık gerektirmektedir. Dili yeterince bilmiyorsan, dijital okuryazarlığın sınırlıysa ya da güvenilir bir aracıya erişimin yoksa bu kaynaklara ulaşmak mümkün olmamaktadır. Girişimcilik sürecimde bazı desteklere ancak başkalarının yönlendirmesiyle ulaşılabilmekte; sistematik bir bilgilendirme mekanizması bulunmamaktadır. Üstelik mevcut programların büyük bölümünün proje tabanlı ve süreli olması; fon döngüsü bitince destek kesilmesine neden olmakta, kalıcı bir hak olarak sunulmamaktadır. Buna ek olarak, dil engeli ve bürokratik karmaşıklık nedeniyle girişimci göçmen kadınlar vergi danışmanı, mali müşavir ve hukuk danışmanı gibi uzmanlarla çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu danışmanlık hizmetleri ciddi maliyet getirmektedir ve özellikle en kritik olan kurulum aşamasında karşılanması güç hale gelmektedir.

Bu deneyimler ve bulgular ışığında politika yapıcılarının dikkat etmesi gerekli bazı öneriler bulunmaktadır. Birincisi, göçmen kadın girişimciliğine yönelik destekler çocuk bakımı altyapısıyla bütünleşmiş biçimde tasarlanmalıdır; kreş saatleri girişimci annelerin çalışma ritmiyle uyumlu hale getirilmeli, girişimci annelere özel bakım bursları oluşturulmalı ve bu hizmetlere her ilde erişim güvence altına alınmalıdır.

Yalnızca büyük şehirlerde ulaşılabilen hizmetler eşitsizliği derinleştirmektedir. İkincisi, dil kursları herkesin rahatlıkla karşılayabileceği ücret düzeylerinde sunulmalı ve kurs sayısı artırılmalıdır; zira diploma denkliği alınmış olsa bile dil engeli işe başlatılmanın önündeki en büyük duvar olmaya devam etmektedir. Bugün yalnızca bordro geliri olan çalışanlara tanınan ücretsiz ya da sübvansiyonlu kurs imkânı girişimci kadınları kapsam dışında bırakmakta; bu eşitsizlik giderilmelidir. Çevrimiçi kurs seçenekleri yaygınlaştırılmalı, fiziksel katılım zorunlu kılınmamalı ve gerektiğinde ulaşım desteği sağlanmalıdır. Dili yaşayarak öğrenmeyi mümkün kılmak için her alanda gönüllü destek programları yaygınlaştırılmalıdır. Üçüncüsü, Schufa gibi kredi derecelendirme sistemleri ve finansmana erişim kriterleri göçmen girişimcilerin gerçekliğini yansıtacak biçimde yeniden düzenlenmelidir; Almanya'da kredi geçmişi bulunmamak girişimcilik kapasitesinin yokluğu anlamına gelmemektedir. Dördüncüsü, göçmen girişimci kadınlar kurulum aşamasında kendi dillerinde hizmet veren ve anlaşmalı ücret tarifesiyle çalışan vergi, mali ve hukuk danışmanlarına erişim imkânı bulabilmelidir; bu destek proje bazlı değil, kalıcı bir kamu hizmeti olarak tasarlanmalıdır. Beşincisi, mevcut destek programları çok dilli ve kültürel araçlar aracılığıyla duyurulmalı; programlara erişim dil yetkinliğinden bağımsız hâle getirilmelidir. Altıncısı ve en temelinde, entegrasyon politikası göçmeni tek taraflı uyum yükümlülüğü altında değerlendiren anlayıştan vazgeçmeli; ayrımcılığa karşı yapısal güvenceler, işgücü piyasasında eşit muamele ve kültürel çeşitliliği bir kaynak olarak gören dönüşümcü bir çerçeve politika gündemine taşınmalıdır.

Almanya'daki göçmen kadınlar; istatistik tablolarında birer veri noktası, politika belgelerinde birer hedef kitle, sosyolojik analizlerde birer kategori olarak değerlendirilmektedir. Oysa her biri, kendi tarihini, direncini ve umudunu taşıyan birer insan. Bu çalışmanın, politika yapıcılara, araştırmacılara ve bu yolda yürümeye

başlayan her g   men kadına kendisinden bir iz bulabileceği bir zemin sunarak çoklu eşitsizlikleri çözmeyi amaçlayan sosyal politikalar için ışık tutmasını umuyorum.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2002). Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulusötesi yurttaşlığa. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Acs, Z. J., Audretsch, D. B. ve Lehmann, E. E. (2013). The knowledge spillover theory of entrepreneurship. *Small Business Economics*, 41(4), 757–774.
- Ahl, H. (2006). Why research on women entrepreneurs needs new directions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(5), 595–621.
- Akdemir, E. ve Tekeli, S. (2017). AB Mavi Kart uygulamasının Türkiye işgücü piyasasına olası etkileri. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 75–101.
- Akıncı, B., Nergiz, A. ve Gedik, E. (2015). Uyum süreci üzerine bir değerlendirme: Göç ve toplumsal kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 58–83.
- Akyiğit, H. ve Baki, Z. (2021). Sosyal sermayenin göç ve etnik girişimcilik üzerindeki etkisi: İzmir’deki Suriyeli küçük girişimciler. *Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim Ekonomi ve Felsefe Dergisi*, 9(1), 67–88.
- Alvarez, S. A. ve Barney, J. B. (2007). Discovery and creation: Alternative theories of entrepreneurial action. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 1(1–2), 11–26.
- Aman, R., Elo, M., Ahokangas, P. ve Zhang, X. (2024). Empowering migrant women’s entrepreneurship. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 30(7), 1698–1724.
- Amasyalı, N. (2021). Patriyarkal kapitalizm kısıcında göçmen kadın olmak: Şanlıurfa’daki Suriyeli kadınların deneyimleri (Yüksek lisans tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı).
- Audretsch, D. B., Lehmann, E. E. ve Wirsching, K. (2017). Female immigrant entrepreneurship in Germany. *İçinde Gender and entrepreneurial activity* (ss. 46–68). Cheltenham: Edward Elgar.
- Austin, J., Stevenson, H. ve Wei-Skillern, J. (2006). Social and commercial entrepreneurship: Same, different, or both? *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(1), 1–22.
- Bade, K. (2002). *Europa in Bewegung: Migration vom späten 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. München: Beck.
- Ballı, A. (2017). Girişimcilik ve girişimci tipolojileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(29), 143–166.

- Beauvoir, S. de. (1956). *The second sex*. London: Jonathan Cape.
- Berwing, S., Isaak, A. ve Leicht, R. (2019). Migrant self-employment in Germany: On the risks, characteristics and determinants of precarious work. *İçinde Self-employment as precarious work: A European perspective* (ss. 186–214). Cheltenham: Edward Elgar.
- Bhave, M. P. (1994). A process model of entrepreneurial venture creation. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 19(2), 223–241.
- Bilecen, B. (2019). “Altın günü”: Migrant women’s social protection networks. *Comparative Migration Studies*, 7(1), 1–18.
- Boll, C., Rossen, A. ve Wolf, A. (2018). The EU gender earnings gap: Job segregation and working times as driving factors. Hamburg: HWWI.
- Bozkurt Çakır, N. ve Nas, Ç. (2023). 1945’ten günümüze Almanya’nın göç ve işgücü piyasasına entegrasyon politikalarının tarihsel dönüşümü. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 119–137.
- Brixy, U., Sternberg, R. ve Vorderwülbecke, A. (2011). Ein Weg zur ökonomischen und sozialen Integration. *IAB Kurzbericht*, 8, 1–8.
- Brockhaus, R. H. (1980). Risk taking propensity of entrepreneurs. *Academy of Management Journal*, 23(3), 509–520.
- Brücker, H., Croisier, J., Kosyakova, Y., Kröger, H., Pietrantuono, G., Rother, N. ve Schupp, J. (2019). Second wave of the IAB-BAMF-SOEP survey: Language skills and employment rate of refugees improving with time. Nürnberg: IAB.
- Bundesagentur für Arbeit. (2021). *Klassifikation der Berufe 2010 – Überarbeitete Fassung 2020, Band 1: Systematischer und alphabetischer Teil mit Erläuterungen*. Nürnberg: Bundesagentur für Arbeit.
- Burgelman, R. A. (1983). A process model of internal corporate venturing in the diversified major firm. *Administrative Science Quarterly*, 28(2), 223–244.
- Butler, J. (1999). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke)*, 17, 67–91.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2009). *The age of migration: International population movements in the modern world* (4. bs.). New York: Guilford Press.
- Constant, A. F. ve Zimmermann, K. F. (2009). Migration, ethnicity and economic integration. *IZA Discussion Paper*, 4620. Bonn: IZA.

- Coşkun, E. (2017). Türkiye’de kağıtsız göçmen kadınlar ve sosyal hizmetler. *Çalışma ve Toplum*, 2017(3), 1299–1316.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139–167.
- Dannecker, P. ve Cakir, A. (2016). Migrantische Unternehmerinnen in Wien: Mobilität und embeddedness. *Österreichische Zeitschrift für Soziologie*, 41(1), 97–113.
- Demir, E. (2023). Uluslararası göç teorileri üzerine sosyoekonomik bir değerlendirme. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 1407–1428.
- Diñçer, D. ve Umunç, C. (2025). Toplumsal cinsiyet ekseninde göçmen kadınların sosyal uyum deneyimleri: Niğde örneği. *NOHU İFAD*, 4(2), 139–152.
- Doğan, E. T. (2024). İşgücü piyasalarında güvencesizleşme bağlamında kahverengi yaka işler ve göçmen işgücü. *Memleket: Siyaset ve Yönetim*, 19(42), 171–188.
- Erder, S. (2006). Refah toplumunda getto. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Esser, H. (2006). Migration, language and integration (AKI Research Review 4). Berlin: WZB.
- Franke, A., Stypinska, J. ve Gordo, L. R. (2022). Gender differences in the determinants of mature entrepreneurship? The case of Germany. *Frontiers in Sociology*, 7, 1–15.
- Gartner, W. B. (1988). “Who is an entrepreneur?” is the wrong question. *American Journal of Small Business*, 12(4), 11–32.
- Giesing, Y. ve Laurentsyeve, N. (2017). The EU Blue Card – Time to reform? ifo DICE Report, 15(3), 38–43.
- Gökbayrak, Ş. (2008). Uluslararası göç ve kalkınma tartışmaları: Beyin göçü üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3), 66–82.
- Gökbayrak, Ş. (2009). Refah devletinin dönüşümü ve bakım hizmetlerinin görünmez emekçileri göçmen kadınlar. *Çalışma ve Toplum*, 2009(2), 55–82.
- Göksal, S. ve Künüroğlu, F. (2022). Sosyal değişim için göçmenlerin sesi: Göçmenlerin politik katılımına sosyal psikolojik bakış. *Sosyal Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 277–304.
- Güner, M. O. (2025). Misafirlikten kalıcılığa Almanya göç politikasının bilimsel yansımaları (1955–2005). *Journal of Migration and Social Studies (JOMISS)*, 3(2), 99–114.

- Harman, H. (1981). Marksizm ve feminizmin mutsuz evliliği (Çev. A. Kantarcı). (Makale, 1–30).
- Herbert, U. (2001). Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland. München: C. H. Beck.
- Hondagneu-Sotelo, P. (2011). Gender and migration scholarship: An overview from a 21st century perspective. İçinde A companion to gender studies (ss. 219–233). University of Southern California.
- Howden, D. (2015). Nicolai J. Foss, Peter G. Klein: Organizing entrepreneurial judgment: A new approach to the firm. International Entrepreneurship and Management Journal, 11(1), 239–241.
- IHK NRW. (2025). Mit NRW-Gründungsstudie und IHK-Sonderauswertung “Migrantische Gründungen”. Düsseldorf: IHK NRW.
- ILO. (2021). ILO global estimates on international migrant workers: Results and methodology. Geneva: International Labour Office.
- James, I., Xiong, L. ve Anderson, A. R. (2022). Mobilising identity: Entrepreneurial practice of a “disadvantaged” identity. European Management Review, 19(3), 436–449.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. Gender & Society, 2(3), 274–290.
- Karakartal, H. ve Şaşman-Kaylı, D. (2023). Toplumsal cinsiyet perspektifinden göç ve genç. Kadın / Woman, 24(1), 1–26.
- Kaya, A. (2012). Transnational citizenship: German-Turks and liberalizing citizenship regimes. Citizenship Studies, 16(2), 153–172.
- KfW Research. (2024). KfW-Gründungsmonitor 2024. Frankfurt a.M.: KfW Bankengruppe.
- Kloosterman, R. C. (2010). Matching opportunities with resources: A framework for analysing (migrant) entrepreneurship from a mixed embeddedness perspective. Entrepreneurship and Regional Development, 22(1), 25–45.
- Kloosterman, R. ve Rath, J. (2001). Immigrant entrepreneurs in advanced economies: Mixed embeddedness further explored. Journal of Ethnic and Migration Studies, 27(2), 189–201.
- Koç, Ş. ve Mercan, B. (2025). Göçün nedenleri ve sonuçları bağlamında uluslararası göç kuramları. Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 7(2), 379–400.

- Koçal, A. V. ve Karasu, M. A. (2023). Göç kuramlarında güncel bir yaklaşım: Göçmen ilişkisi ağları kuramı. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(27), 78–97.
- Kofman, E. (1999). Female “birds of passage” a decade later: Gender and immigration in the European Union. *International Migration Review*, 33(2), 269–299.
- Kogan, I. (2011). New immigrants – Old disadvantage patterns? Labour market integration of recent immigrants into Germany. *International Migration*, 49(1), 91–117.
- Kompetenzzentrum RKW. (2024). Global Entrepreneurship Monitor: Unternehmensgründungen im weltweiten Vergleich. Eschborn: RKW Kompetenzzentrum.
- Kosyakova, Y., Gundacker, L., Salikutluk, Z. ve Trübswetter, P. (2021). Arbeitsmarktintegration in Deutschland – Geflüchtete Frauen müssen viele Hindernisse überwinden. *IAB-Forum*, 8, 1–12.
- Kosyakova, Y. ve Salikutluk, Z. (2023). Gender gap dynamics among refugees and recent immigrants: Different start, similar patterns? *Berliner Institut für empirische Integrations- und Migrationsforschung Discussion Paper*. Berlin. doi:10.18452/27241.
- Lechner, C. ve Atanisev, K. (2023). Integration von Migrantinnen in Deutschland: Politiken und Maßnahmen. Nürnberg: EMN Deutschland.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47–57.
- Light, I. ve Gold, S. J. (2000). *Ethnic economies*. San Diego: Academic Press.
- Lingappa, A. K. ve Rodrigues, L. L. R. (2023). Synthesis of necessity and opportunity motivation factors in women entrepreneurship: A systematic literature review. *SAGE Open*, 13(1), 1–18.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. ve Taylor, J. E. (2014). Uluslararası göç kuramlarının bir değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 1(1), 11–46.
- Menke, K. ve Rumpel, A. (2022). Who belongs, and how far? Refugees and bureaucrats within the German active welfare state. *Social Inclusion*, 10(1), 217–226.
- Morokvasic, M. (1984). Birds of passage are also women. *International Migration Review*, 18(4), 886–907.
- Morokvašić, M. (2014). Gendering migration. *Migracijske i Etničke Teme / Migration and Ethnic Themes*, 30(3), 355–378.

- Nakiboğlu, A. (2023). Girişimcilik düşüncesinin evrimi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 113–148.
- OECD. (2010). *International migration outlook 2010*. Paris: OECD.
- OECD. (2013). *Recruiting immigrant workers: Germany 2013*. Paris: OECD.
- Parreñas, R. S. (2001). *Servants of globalization: Women, migration, and domestic work*. Stanford: Stanford University Press.
- Partington, M. (2025). Migrant founders struggle to access capital and find local networks in Germany. *Sifted*. Erişim tarihi: 09.04.2026.
- Pérez-Varela, Y. ve Cárdenas-Rodríguez, R. (2024). Education and other factors influencing women migrants' employability and entrepreneurship. *Social Sciences*, 13(1), 1–25.
- Piore, M. J. (1979). *Birds of passage: Migrant labor and industrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Polychronopoulos, D. ve Nguyen-Duc, A. (2023). Migrant entrepreneurship in Europe: A systematic literature review. *F1000Research*, 12, 1–53.
- Portes, A., Guarnizo, L. E. ve Haller, W. J. (2002). Transnational entrepreneurs: An alternative form of immigrant economic adaptation. *American Sociological Review*, 67(2), 278–298.
- Portes, A. ve Yiu, J. (2013). Entrepreneurship, transnationalism, and development. *Migration Studies*, 1(1), 75–95.
- Projektträger Jülich. (2024). *EXIST-Women in Zahlen: Betrachtungen zum Abschluss der Pilotförderung*. Jülich: Projektträger Jülich.
- Riaño, Y. (2005). *Women on the move to Europe: A review of the literature on gender and migration*. NCCR Working Paper. University of Bern, 2–18.
- Sabary, G. S., Durda, L., Asad, A. I. ve Ključnikov, A. (2023). Key motivational factors behind Asian immigrant entrepreneurship: A causal relationship analysis employing the DEMATEL approach for Germany. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 18(1), 287–318.
- Salikutluk, Z., Giesecke, J. ve Kroh, M. (2020). *SOEP – The German socio-economic panel at DIW Berlin (SOEPpapers on Multidisciplinary Panel Data Research No. 1072)*. Berlin: DIW.
- Sandoz, L., Mittmasser, C., Riaño, Y. ve Piguet, E. (2022). A review of transnational migrant entrepreneurship: Perspectives on unequal spatialities. *ZFW – Advances in Economic Geography*, 66(3), 137–150.

- Sarasvathy, S. (2001). Causation and effectuation: Toward a theoretical shift from economic inevitability to entrepreneurial contingency. *Academy of Management Review*, 26(2), 243–263.
- Sarihasan, I., Dajnoki, K. ve Al-Dalahmeh, M. (2023). Immigrant entrepreneurship and gender dimensions: A systematic review. *Intangible Capital*, 19(2), 110–130.
- Schieckoff, B. ve Diehl, C. (2021). The labor market participation of recently-arrived immigrant women in Germany. *Journal of Family Research*, 33(2), 322–350.
- Schumpeter, J. (1934). *The theory of economic development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Scott, J. W. (1986). Gender: A useful category of historical analysis. *The American Historical Review*, 91(5), 1053–1075.
- Şeker, D. ve Ucan, G. (2016). Göç sürecinde kadın. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 200–214.
- Shane, S. ve Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 25(1), 217–226.
- Solano, G. ve Xhani, A. (2020). Reaching out to the most vulnerable group among migrant entrepreneurs. Paris: OECD.
- Tansü, Y. E. ve Canbolat, N. (2022). Türkiye’de bulunan göçmen kadınların istihdama erişim durumlarının incelendiği çalışmalar üzerine bir değerlendirme. *Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi*, 21–32.
- Tekin, E. (2025). Neoliberal emek rejiminde aile, toplumsal yeniden üretim ve kadın emeği: Türkiye üzerine kuramsal ve ampirik bir değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2025 (Özel Sayı), 1671–1702.
- Toksöz, G. (2023). Kapitalizmin işgücü talebi ve göçmen kadın emeği. *Çalışma ve Toplum*, 4(79), 3049–3072.
- Toksöz, G. (2025). Yaşlanan dünya nüfusu ve artan bakım hizmetleri ihtiyacı: Bakım hizmetlerini kim sunacak? İnsanların yerini robotlar mı alıyor? *Çalışma ve Toplum*, 4(87), 1509–1536.
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM). (2004). *Uluslararası göç hukuku* (No. 31; R. Perruchoud ve J. Redpath-Cross, Ed.).
- UN. (2021). *International migration 2020 highlights*. New York: United Nations.
- Vatandaş, C. (2011). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. (Makale, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü; ss. 30–56).

- Vučković, V., Škokić, V. ve Banović, R. Š. (2025). Examining the challenges of migrant women entrepreneurs in the EU: Mind the gaps! *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 24(1), 54–70.
- Waldinger, R., Aldrich, H. ve Ward, R. (1990). *Ethnic entrepreneurs*. Newbury Park: Sage.
- Welter, F., Brush, C. ve De Bruin, A. (2014). The gendering of entrepreneurship context. *Institut für Mittelstandsforschung Bonn Working Paper*, 01/14. Bonn.
- Yalçın, Ç. (2015). Türkiye’de ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar ve ekonomik şiddet. *Fe Dergi*, 7(1), 49–60.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç: Çeşitleri, nedenleri ve etkileri. *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 1685–1704.
- Zahra, S. A., Li, Y., Agarwal, R., Barney, J. B., Dushnitsky, G. ve Graebner, M. E. (2023). Developing theoretical insights in entrepreneurship research. *Strategic Entrepreneurship Journal*, çevrimiçi ilk yayın, 1–39.

ÖZET

Bu tez, Almanya’da göçmen kadın girişimciliğini toplumsal cinsiyet perspektifi ve çok katmanlı dinamikler çerçevesinde inceleyen kapsamlı bir literatür taraması çalışmasıdır. Göçmen kadınların girişimcilik deneyimleri, çoğu zaman yalnızca bireysel tercihlerin veya ekonomik zorunlulukların bir sonucu olarak ele alınmakta; toplumsal cinsiyet rejimleri, bakım emeği, göç statüsü, kurumsal yapılar ve ulus-ötesi bağlar gibi belirleyici unsurlar yeterince bütüncül biçimde analiz edilmemektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Tezin birinci bölümünde, göç ve toplumsal cinsiyet ilişkisine dair kuramsal tartışmalar ele alınmaktadır. Feminist göç çalışmaları, kesişimsellik yaklaşımı, sosyal yeniden üretim ve bakım emeği literatürü ile ulus-ötesi perspektifler, göçmen kadınların emek piyasası ve girişimcilik deneyimlerini açıklamak üzere tartışılmaktadır. Bu bağlamda, göçün cinsiyetlendirilmiş bir süreç olduğu ve kadınların göç deneyimlerinin sınıf, etnisite, göç statüsü ve aile yapılarıyla iç içe geçtiği vurgulanmaktadır.

İkinci bölümde, Almanya’da göçün tarihsel gelişim dinamikleri, göçmen kadınların sosyo-ekonomik konumları ve uyum politikaları ele alınmaktadır. Misafir işçi döneminden günümüze uzanan göç rejimlerinin, kadın göçmenlerin istihdam biçimlerini ve girişimcilik fırsatlarını nasıl şekillendirdiği analiz edilmektedir. Ayrıca Almanya’daki işgücü piyasası, bakım rejimleri ve girişimcilik ekosistemi, göçmen kadınların karşılaştıkları yapısal eşitsizlikler bağlamında değerlendirilmektedir.

Üçüncü bölüm, Almanya’da göçmen kadın girişimciliğini açıklayan çok katmanlı dinamiklere odaklanmaktadır. Göçmen kadınların girişimciliğe yönelme motivasyonları, karşılaştıkları engeller ve bu engelleri aşmak için geliştirdikleri bireysel ve kolektif stratejiler; karma gömülülük, sosyal sermaye ve girişimcilik ekosistemi yaklaşımlarıyla ele alınmaktadır. Ayrıca ulusal ve ulus-ötesi düzeyde devlet mekanizmalarının göçmen kadın girişimciliği üzerindeki etkileri tartışılmaktadır.

Çalışmanın sonucunda, Almanya'da göçmen kadın girişimciliğinin yalnızca bireysel girişimcilik eğilimleriyle değil; piyasa yapıları, kurumsal düzenlemeler, toplumsal cinsiyet normları, bakım yükleri ve ulus-ötesi ilişkilerle şekillenen çok boyutlu bir süreç olduğu ortaya konulmaktadır. Tez, politika yapıcılar ve araştırmacılar için toplumsal cinsiyet duyarlı ve hedef odaklı girişimcilik politikalarına yönelik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göçmen kadın girişimciliği, Almanya'da göçmen kadın girişimciliği, Toplumsal cinsiyet ve göç, Zorunluluk girişimciliği, Kesişimsellik, Transnasyonal ağlar, Bakım emeği, Entegrasyon politikası

ABSTRACT

This thesis is a comprehensive literature review that examines migrant women's entrepreneurship in Germany through a gender perspective and within the framework of multi-layered dynamics. Migrant women's entrepreneurial experiences are often addressed solely as a result of individual choices or economic necessities; however, key determinants such as gender regimes, care work, migration status, institutional structures, and transnational ties are not sufficiently analyzed in an integrated manner. This study aims to fill this gap.

The first chapter of the thesis discusses the theoretical relationship between migration and gender. Feminist migration studies, the intersectionality approach, social reproduction and care work literature, as well as transnational perspectives are examined to explain migrant women's experiences in the labor market and entrepreneurship. In this context, it is emphasized that migration is a gendered process and that women's migration experiences are intertwined with class, ethnicity, migration status, and family structures.

The second chapter focuses on the historical development of migration in Germany, the socio-economic positions of migrant women, and integration policies. It analyzes how migration regimes, from the guest worker period to the present, have shaped the employment patterns and entrepreneurial opportunities of migrant women. Furthermore, the labor market, care regimes, and entrepreneurship ecosystem in Germany are evaluated in relation to the structural inequalities faced by migrant women.

The third chapter examines the multi-layered dynamics that explain migrant women's entrepreneurship in Germany. The motivations driving migrant women toward entrepreneurship, the barriers they encounter, and the individual and collective strategies they develop to overcome these barriers are analyzed through the lenses of

mixed embeddedness, social capital, and entrepreneurship ecosystem approaches. Additionally, the impact of state mechanisms at both national and transnational levels on migrant women's entrepreneurship is discussed.

The study concludes that migrant women's entrepreneurship in Germany is not solely shaped by individual entrepreneurial tendencies, but rather by a complex interplay of market structures, institutional arrangements, gender norms, care responsibilities, and transnational relations. The thesis provides policy recommendations for gender-sensitive and targeted entrepreneurship policies for policymakers and researchers.

Key Words: Migrant women entrepreneurship, Female immigrant entrepreneurship in Germany, Gender and migration, Necessity entrepreneurship, Intersectionality, Transnational networks, Care labour, Integration policy